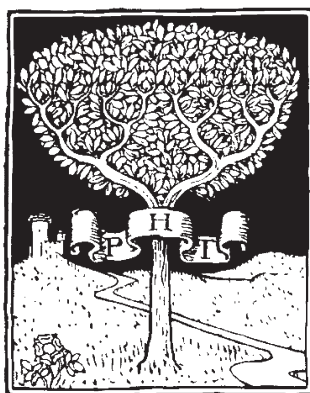

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

2024:1 🐾 Årgång 120

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

Redaktör
Lars M Andersson

Utgiven av Personhistoriska samfundet
2024:I

Personhistorisk tidskrift

Personhistorisk tidskrift utges med stöd av Patriotiska Sällskapet, Åke Wibergs stiftelse och Klas de Vylders fond.

ANSVARIG UTGIVARE

Personhistoriska samfundet genom redaktör Lars M Andersson

KONTAKT

www.personhistoriskasamfundet.org

Redaktör: red@personhistoriskasamfundet.se; postadress: Lars M Andersson,

Historiska institutionen, Box 628, 751 26 Uppsala

Förfrågan om äldre nummer av PHT: info@personhistoriskasamfundet.se

Medlems- och prenumerantregister samt distribution: pht@personhistoriskasamfundet.se

Medlemsavgiften är 250 kr/år och betalas till plusgiro 2538-7 eller bankgiro 245-1714.

Avisering av medlemsavgift sker under våren. Prenumerationsavgiften för institutioner i hela världen är 250 kr plus porto.

GRAFISK FORM OCH ORIGINAL

Maria Ahlberg Milwertz, Stockholm

TRYCK

Billes Tryckeri AB i april 2024.

Personhistorisk tidskrift välkomnar personhistoriskt relevanta artiklar av god vetenskaplig kvalitet, dock inte texter av renodlat genealogisk karaktär. Tidskriften tillämpar peer review. Manus levereras som redigerbara digitala filer till redaktören. Eventuella illustrationer bör bestå av fritt tillgängligt material, eftersom tidskriften bara i undantagsfall kan betala för upphovsrätt. I de fall en författare vill använda upphovsrättsskyddat material åligger det honom eller henne att undersöka vem som innehar rättigheterna och kontakta denne. Honorar för medverkan utbetalas inte, men författare till artiklar erhåller kostnadsfritt två exemplar av det nummer där deras bidrag publiceras. Recensenter erhåller på motsvarande sätt ett exemplar. Tidskriften tar även emot recensionsexemplar av nyutkommen litteratur. Dessa skickas till redaktören på postadressen ovan.

Från redaktören

Liv och verk, person och profession, hur ska de balanseras mot varandra? Hur ser relationen dem emellan ut? Vad bestämmer och förklarar vad? Så skulle några av de kanske viktigaste frågorna för biografen i allmänhet och professionsbiografen i synnerhet kunna formuleras. Den senare och dess kännetecken, möjligheter, problem och begränsningar utreds föredömligt i detta häfte av kyrkohistorikern Anders Jarlert, som i sin profession haft anledning att återkommande fundera över frågorna; i hans forskning står människorna i den kristna kyrkans historia, som enskilda och grupper, i centrum. Jarlerts bidrag är det andra i serien om biografen som genre, som inleddes med Dick Harrisons essä i förra häftet om biografiskrivande som historikerhantverk.

Jarlert framhåller att professionsbiografen inte utgör någon egen, ”separat genre, utan bidrar till flera”. Det som förenar är intresset för ”den biograferades profession i vid mening”. Draget till sin spets innebär det att de flesta biografier åtminstone har drag eller inslag av professionsbiografi i så måtto att de inte bara behandlar personen utan också verket. I föreliggande häfte har bägge artiklarna tydliga professionsbiografiska inslag. Kyrko- och missionshistorikern Magnus Lundberg skriver om den på 1600-talet från Nederländerna inflyttade Laurens van der Plas, som efter ankomsten till Sverige hade två väsensskilda yrken, först konstnärens och därefter bruksägarens. Nationalekonomen Charlie Karlsson går i sin artikel om grundandet av Wermlands Gille i Göteborg i detalj igenom den yrkesmässiga och politiska verksamhet de sex grundarna ägnade sig åt i akt och mening att förklara gilletts tillkomst. I likhet med van der Plas hade gillesgrundarna starka kopplingar till bruksnäringen.

Relationen mellan liv och verk och hur de balanseras mot varandra är också en ständigt återkommande fråga i recensionerna i *Personhistorisk tidskrift*, så även i detta häfte. Bert Mårald framhåller exempelvis i sin anmälan av en biografi över journalisten Märta Lundqvist, signaturen *Quelqu'une*, att det personliga och privata delvis tränger undan de större sammanhangen och Hanna Enefalk betonar att den biografi över drottning Victoria hon läst fastnar i ”den totalt ointressanta frågan om hur mycket sex den förment puritanska drottningen hade” medan de konstitutionella förhållandena förbises. Henrik Ågren understryker i sin anmälan av en avhandling om Abraham Brahe och det samhälle i vilket han och övriga medlemmar av den dåtida eliten verkade att ”livets alla aspekter [blir] viktiga för att förstå de villkor

enligt vilka en person som Abraham Brahe agerade” just för att samhället då var ”betydligt mindre styrt av fasta regleringar än vad fallet är idag” och den enskildes inflytande därför var beroende av vederbörandes förmåga och möjligheter att sätta kraft bakom sina rättigheter.

Christopher Pihl för ett liknande resonemang i sin anmälan av en biografi över Sveriges förste finansminister Johan Liljencrants. Utläggningen föranleds av att levnadstecknaren, med hänvisning till bristen på källor till finansministerns privatliv, valt att avsluta biografien tre decennier före den biograferades död. Pihl skriver: ”Som läsare ställer man sig frågan om denna typ av uppdelning mellan person och verk är möjlig, i synnerhet när det gäller 1700-talet då den separation mellan offentligt och privat som karaktäriserar det moderna samhället ej förelåg”.

Frågan om liv och verk är alltså ständigt aktuell och inte bara i *Personhistorisk tidskrifts* spalter. Möjligen är det också skälet till att professionsbiografien, som Jarlert framhåller, i det ”större formatet [...] lever och utvecklas, i dialog med de vetenskaps- och kulturområden den behandlar”. Livskraften syns också tydligt i den genomgång av biografiutgivningen under år 2023 som avslutar häftet.

Lars M Andersson

Innehåll

Artiklar

<i>Magnus Lundberg</i>	Från Antwerpen till Axbergshammar: Hovmålaren och bruksarrendatorn Laurens van der Plas	I
<i>Charlie Karlsson</i>	Männen som bildade Wermlands Gille i Göteborg	21

Essä

Anders Jarlert	Professionsbiografin	45
----------------	----------------------	----

Recensioner

<i>Christopher Pihl</i>	Sven Fritz: Johan Liljencrants. Den fredsälskande reformivraren som blev Gustaf III:s och Sveriges förste finansminister	56
<i>Hanna Enefalk</i>	Julia Baird: Queen Victoria: Porträtt av kvinnan som regerade över ett imperium	60
<i>Git Claesson Pipping</i>	Ingrid Svensson: Klara Johanson Dagbok, första delen 1912–1925	64
<i>Bert Mårald</i>	Lennart Sjöström: John Cullberg. Biskop, religionsfilosof och samtidskritiker	67
<i>Henrik Ågren</i>	Johanna Thorelli: De tjänstvilliga vännernas samhälle: Abraham Brahe och den svenska eliten	71
<i>Torbjörn Nilsson</i>	Annvi Gardberg & Matias Kaihovirta: Brandtal för världsrevolution. Allan Wallenius och hans röda resor	76

<i>Johannes Rudberg</i>	Magdalena Gram: Karl Wählin. Kritiker, redaktör och museiman mellan tradition och modernitet	79
<i>Bert Mårald</i>	Ellinor Skagegård: <i>Quelqu'une</i> : Berättelsen om Märta Lindqvists otroliga liv	83
	Nyheter	
<i>Lars M Andersson & Bo G. Hall</i>	Svensk biografiutgivning 2023	86
	Medverkande i detta nummer	95

Från Antwerpen till Axbergshammar: Hovmålaren och bruksarrendatorn Laurens van der Plas

Magnus Lundberg

ustav II Adolfs regeringstid (1611–1632) innebar en snabb ökning av invandringen i Sverige, inte minst från Nederländerna. En del av dessa invandrare inriktade sig på järnframställning eller exporthandel. Andra rekryterades som till exempel skeppsbyggare eller fick betydande positioner inom den statliga förvaltningen. Majoriteten av nederländarna bodde i Stockholm eller i det nygrundade Göteborg.¹

Mindre yrkesgrupper – vetenskapsmän, arkitekter, musiker och konstnärer – rekryterades också från utlandet för att stärka, eller etablera, det svenska kulturlivet.² Denna studie behandlar en nederländare som var verksam inom båda områdena. Han var såväl konstnär som bruksarrendator. Laurens van der Plas (1579–1629) föddes i Antwerpen och verkade i Rotterdam, Breda och Dordrecht innan han blev hovmålare i Stockholm. Under sina sista år i livet drev han en hammarsmedja i Närke. Även om detta är en detaljerad källkritisk studie av en

individ är det viktigt att inte fränse ”det unikas generalitet.”³ Jag placerar alltså genomgående Laurens van der Plas i bredare historiska sammanhang och betraktar hans roll i professionella och sociala nätverk.

I äldre källor skrevs Laurens van der Plas namn på åtskilliga sätt. Förnamnet angavs som Laurentz, Laurentius, Laurenti, Lorens och Laurens, medan variationerna på efternamnet var otaliga: van der Plas, van de Plas, van der Plaes, von der Plaas, van der Plassche, van de Plassche, Plasse, de Plasse, van der Plats, van der Platz, de Plätz och de Platz. I den konstvetenskapliga litteraturen benämns han Laurens van der Plaes eller Laurens van der Plas, men det är den senare av dessa namnformer han själv använde när han undertecknade dokument i Sverige under 1620-talet. Därför använder också jag den konsekvent.

I Nederländerna var van der Plas och dess varianter inget ovanligt efternamn och det rör sig inte om en enda släkt.⁴ Det fanns till exempel flera andra konst-

närer som bar namnet, bland andra den i Bryssel verksamme Pieter van der Plas (ca 1585–1650). Under andra halvan av 1600-talet fanns det dessutom en stor konstnärsfamilj i Amsterdam med namnet van der Plas. Ingen av dem kan dock kopplas till Laurens van der Plas släkt.⁵

Antwerpen

Den tidigaste kända källan om Laurens van der Plas, där benämnd Laurens Laurensz. van der Plassche, är en notis i vigselboken för den holländsk-reformerta församlingen i Rotterdam 1599. Där anges han som bördig från Antwerpen men nu boende i staden.⁶ De flesta forskare har hävdat att han föddes 1570.⁷ Det stämmer med stor sannolikhet inte. Enligt inskriptionen på gravhällen i Axbergs kyrka i Närke föddes han först 1579. Texten är inte längre läsbar, men i Daniel Tilas (1712–1772) manuskript *Sokne-skrifware eller Svenska resesamlingar* finns en detaljerad avbildning, där åtalet framträder.⁸

Inte mycket är känt om Laurens van der Plas förfäder; det är främst släkttraditioner som nedtecknats mycket senare. På baksidan av det självporträtt som idag hänger på Östergötlands länsmuseum finns en kort biografi som skrevs av hans ättling, konstnären Carl Fredrik von Breda (1759–1818). Där anges att han var ”son af Johan von der Place, som var Riddare, Baronet och Öfverste uti kaisar Karls tjänst.” Enligt inskriptionen hade

familjen, som var reformerta trosbekännare, tvingats fly religionsförföljelserna som följde på den spanska invasionen av Antwerpen vid mitten av 1580-talet.

I själva verket behandlar mer än halva den biografiska notisen van der Plas förhållande till katolicismen. En faster försökte övertyga honom om att konvertera och bosätta sig hos henne i Bryssel. I så fall skulle hon göra honom till huvudarvinge. Von Breda påstår dock att

[...] han afslog sådant ädelmodigt, ehuru hans Faster ägde flera Tunnor guld och åtskilliga Land-Gods, hvilket alltsammans tillfallit honom för det han antagit Romersk-Catoliska Lärnan. Då hon fant att hennes Bror-Son inte stod att öfvertala, testamenterade hon alla sina Ägodelar åt Catholiska Kyrkor och kloster.⁹

Att fadern hette Johan (eller Jan) van der Plas, som von Breda hävdade, är osannolikt. I vigselboken från Rotterdam anges sonens namn som Laurens Laurenszon van der Plassche; även hans far borde alltså ha hetat Laurens. Om det ligger någon sanning i von Bredas uppgifter skulle det kunna handla om hans farfar, vilket åtminstone är tidsmässigt rimligare.

I mitten av 1500-talet var Antwerpen ett mycket viktigt handels- och kulturcentrum med som mest omkring 100 000 invånare. Befolkningen var internationell. Köpmän kom från Spanien,

Italien, Frankrike och England. Staden var också religiöst differentierad. Även om katoliker var i majoritet var knappt hälften antingen kalvinister eller lutheraner, och den politiska makten i staden pendlade mellan de olika konfessionerna.¹⁰

De provinser som benämndes Nederländerna stod under mitten av 1500-talet under den spanska kronan. En religiöst, politiskt och ekonomiskt motiverad revolt 1566 slogs ned med full kraft av den spanska överheten. 1572 ställde sig sju nordholländska och västfrisiska provinser bakom det uppror som leddes av prins Vilhelm av Oranien (1553–1584). Också detta uppror hade tydligt religiösa grunder, eftersom reformert trosutövning motarbetades. Ett långvarigt krig ledde fram till formell oavhängighet för de norra delarna 1581. Uppdelningen mellan ett spanskt och ett republikanskt Nederländerna, med centrum i Antwerpen respektive Amsterdam var ett faktum, även om stridigheterna fortsatte.¹¹

1576 drabbades Antwerpen av det som har gått till historien som *Spanse furie*, spanska vreden, som dock kan beskrivas som myteri och inbördesstrider snarare än en koordinerad spansk attack. Resultatet var förödande; hela staden plundrades, mängder av byggnader sattes i brand, tusentals människor miste livet och andra tvingades fly.¹²

Följande år etablerades en kalvinistisk republik i Antwerpen och utövan-

det av katolicismen förbjöds. Slutet på den protestantiska eran i Antwerpen kom 1585, då en spansk här intog staden. Enligt fredsfördraget tvingades de protestantiska invånarna välja mellan att konvertera och att lämna staden inom fyra år. Även om grupper blev katoliker gick majoriteten i exil; de flesta inom ett år efter kapitulationen.¹³

Många av flyktingarna från Antwerpen och andra delar av södra Nederländerna slog sig ned i de Förenade provinserna i norr och Amsterdams betydelse som export- och tillverkningscentrum ökade snabbt.¹⁴ Att familjen van der Plas hade behövt lämna Antwerpen och bosätta sig i Holland var alltså en erfarenhet som de delade med tiotusentals andra.

Rotterdam

Laurens van der Plas lämnade de södra provinserna som barn, men det första tecknet på att han bodde i Holland är anteckningen i Reformerta kyrkan i Rotterdams vigselbok, då han 17 november 1599 gifte sig med Petertgen Dircksdochter, som bodde på Corte Kipstraat. Själv bodde han i ett hus vid Delftsevaart-kanalen. Petertgen Dircksdochter var jämnårig, född omkring 1580 och dotter till bagaren Dirck Bastiaenzon (ca. 1545–1617) och hans hustru Trijntgen Heynricksdochter (död 1630). Faderns släkt härstammade från Haag och de flesta av hans manliga förfäder

var liksom han själv bagare. Moderns familj var från Rotterdam även om också de hade anknytning till Haag.¹⁵

I senare litteratur anges att Petertgen Dircksdochters efternamn var van Beyeren.¹⁶ Det var ett namn som åtminstone några av hennes syskon använde, men jag har inte funnit stöd i de fåtaliga samtida källorna för att också hon skulle ha gjort det.¹⁷ I en likpredikan över dotterdottern Johanna Lohe från 1661 angavs dock att hon härstammade från en "uråldrig adlig släkt."¹⁸ Det finns i och för sig en nederländsk ätt vars mest kände medlem var hertig Aelbrecht van Beieren (1336–1404), men Petertgen var inte relaterad till denna släkt.¹⁹ Inte heller var hon befriad med konstnären Abraham van Beijeren (ca 1620–1690) som var verksam i Haag, men också i Amsterdam och Rotterdam.²⁰

Under åren i Rotterdam fick Petertgen Dircksdochter och Laurens van der Plas två barn, dottern Jacobina (född 1600) och sonen Laurens (född 1603), men båda dog i späda ålder.²¹ Det finns inga samtida källor som anger att Laurens van der Plas var verksam som målare under tiden i Rotterdam, men med tanke på att han redan några år senare var en etablerad konstnär gick han åtminstone i lära.

Dordrecht

År 1605 flyttade familjen van der Plas till Dordrecht i provinsen Zuid-Hol-

land, men de kom inte direkt från Rotterdam. Under en period omkring 1604–1605 var de bosatta i Breda i provinsen Noord-Brabant. Där föddes sonen Abraham 1605 enligt inskriptionen på hans och faderns gravhäll i Axbergs kyrka.²² Breda var inget konstnärligt centrum och familjens vistelse var kortvarig.²³

I början av 1600-talet hade Dordrecht omkring 20 000 invånare och var därigenom något större än Rotterdam. Staden hade dessutom en viktig symbolisk betydelse i och med att det var där de sju holländska och västfrisiska städerna 1572 ställde sig bakom Vilhelm av Oranien i kampen mot den spanska överheten, vilket i förlängningen ledde fram till den självständiga republiken.²⁴ Dordrecht var också sedan flera århundraden tillbaka ett viktigt ekonomiskt centrum. Där bodde till exempel under perioder flera entreprenörer som kom att få stor betydelse för svensk ekonomi som Louis De Geer d.y (1587–1652) och Elias Trip (ca. 1570–1636).²⁵

Genom framväxten av ett välbeställt nederländskt borgerskap fanns det en växande marknad för konstnärer, även utanför de största städerna som Amsterdam och Antwerpen, till exempel i Dordrecht.²⁶ Vid sekelskiftet 1600 uppgick antalet konstnärer (*schilders* eller *kunstschilders*) i staden till ett tiotal. Samtida kollegor till van der Plas var bland andra Adam Louisz. de Colonia (1573–1651), Abraham van der Haagen

(1587–1638) och Gerrit Gerritsz. Cuypp (ca. 1565–1644). Den sistnämnde tillhörde första generationen i en släkt som kom att inkludera flera kända Dordrechtkonstnärer.²⁷

Van der Plas hade själv en familjeknytning i konstnärsgruppen, då Adam Louisz. de Colonia var hans sväger, gift med Beatrix Dircksdochter van Beyeren (1571–1646). Colonia, som var född i Antwerpen, hade varit verksam som målare i Dordrecht sedan 1598, men 1611 återvände han till Rotterdam. Han verkade senare på andra håll i landet, men också i England och Skottland, och flera av parets ättlingar blev framstående konstnärer.²⁸ En annan av hustruns systrar, Barbara Dircksdochter van Beyeren (död efter 1634), bodde också i Dordrecht och var gift med diamantsliparen Joost de Wiet (död ca. 1618) och därefter med juveleraren Cornelis Cornelisz. Hellemans.²⁹ Även hustruns bror Nicolaes Dircksz. van Beyeren (död ca. 1644) var juvelerare, men verksam i Haag.³⁰ Laurens van der Plas och Petertgen Dircksdochter var alltså del av ett växande familjenätverk av målare och konsthantverkare.

I det mycket begränsade källmaterialet från tiden i Rotterdam finns inga belägg för att Laurens van der Plas var verksam som målare där, men allt tyder på att han var välutbildad redan vid ankomsten till den nya staden. I juli 1606, då han var 27 år gammal, upptogs han som medlem

av Lukasgillet (*Sint Lukas Gild*) i Dordrecht, vilket för konstnärer var jämförbart med att få burskap.³¹ Svågern Adam Louisz. de Colonia hade på 1590-talet, före ankomsten till Dordrecht, varit verksam som konstnär i Rotterdam.³² Det är mycket möjligt att van der Plas hade gått i lära hos honom och därigenom kommit i kontakt med Colonias svägerska, Petertgen Dircksdochter, som han senare gifte sig med. Det en hypotes, men det är i alla fall känt att van der Plas och Colonia bodde i samma område, vid Delftsevaart.³³

Ytterligare ett tecken på att Laurens van der Plas redan vid ankomsten till Dordrecht var en etablerad konstnär är att han valdes till dekan för gillet så tidigt som 1608 och att han från första stund antog elever. Lukasgillets bevarade räkenskaper anger att han hade en lär-gosse (*leerjonge*) 1606, fyra 1607, två 1609 och en 1610.³⁴ Det saknas handlingar för de kommande åren, men det är känt att Laurens van der Plas var verksam i Dordrecht fram till 1618. Liksom är fallet med många av hans samtida kollegor finns det mycket få bevarade verk av van der Plas, men tre målningar har åtminstone tillskrivits honom. Samtliga är porträtt vilka kan dateras till 1610-talet.

Den målning som på goda grunder anses vara ett självporträtt hänger på Östergötlands länsmuseum i Linköping.³⁵ Den är målad på ekpannå och mäter 54 x 47 centimeter. Museichefen

och konsthistorikern Bengt Cnattingius (1899–1993), som på 1930-talet gjorde en noggrann studie av porträttet, noterade att målningen hade varit större från början och att ”endast övre kortsidan är i orört skick; de övriga sidorna äro av-sågade.” Den är inte signerad, men på baksidan anges namnet ”L RENTZ V PL.” Denna anteckning är med säkerhet inte samtida.³⁶

Att det med stor sannolikhet är ett självporträtt framgår dock av kortbiografin som är fäst på baksidan. Texten avslutas med orden: ”Denne von der Place war Far-fars Mor-mors Far åt Carl Fredr. Von Breda som föddes den 16 augusti 1759.” Enligt Cnattingius är handstilen von Bredas och enligt familjetraditionen rörde det sig just om ett självporträtt.³⁷

Målningen utgjorde en del i den samling som läkaren och kokboksförfattaren Charles Emil Hagdahl (1809–1897) testamenterade till det som skulle bli Linköpings stads museum för skön konst, idag Östergötlands länsmuseum. Hagdahl hade köpt målningen på en auktion efter den danska kronprinsgemålen Louise Rasmussen (1815–1874), landsgrevinnan Danner. Hur hon hade förvärvat den är inte känt.³⁸

Porträttet på Östergötlands länsmuseum är inte daterat, men utifrån klädedräkten argumenterade Bengt Cnattingius för att det med stor sannolikhet målades under 1610-talet. Han menade

att såväl det kortklippta håret och skägget i spansk stil, det mjuka och lösa kråset, som de smala, stärkta och svagt veckade manschetterna styrkte denna datering.³⁹ Cnattingius var entusiastisk i sin värdering av porträttet:

Den inträngande karaktäristiken, den överlägsna teckningen, den skickliga måleriska behandlingen och den djupt fulltoniga harmonien i färgen ger detta porträtt nästan rang av ett mästerverk. Målaren är en konsekvent efterföljare av den realistiska porträttkonst, vars största namn i Nederländerna var Antonis Mor. Den säkra inteckningen, ur vars mörkt hållna färgtoner endast ansikte och händer framträda som dominerande och bärrare av karaktärsskildringen, uttrycker detta porträttmåleri. Huvudet är inställt i halvface och ansiktet har en allvarlig, nästan dyster prägel. Den plastiska utarbetningen av fysionomien och ansiktets tunga skuggor i svart samt dräktens svartgrå eller svartblå toner, som nästan flyta samman med fonden, äro andra huvudelement i denna genre.⁴⁰

Bengt Cnattingius skrev sin artikel 1934 när porträttforskningen var ett centralt område för svenska konsthistoriker. Svenskt porträttarkivs *Index över svenska porträtt 1500–1850* utkom i tre band under 1930-talet och början av 1940-talet. Bokverket var huvudresultatet av ett försök att dokumentera äldre porträttmålningar, såväl på institutioner som i

privatsamlingar. Vid samma tid skrev forskare som Sixten Strömbom (1888–1983) och Karl Erik Steneberg (1903–1960) vad som benämndes ikonografiska studier om svenska porträtt.

Att identifiera, beskriva och fotografera äldre porträttbilder var en viktig uppgift, och den avbildade personen var ofta mer central än konstnären, även om Steneberg och Cnattingius var mer intresserade av konstnärernas biografier än Strömbom. I denna akademiska skolbildning användes beskrivningen av de avbildade personerna för att säga något om deras yttre och inre egenskaper: deras personlighet. Det fanns en uppfattning om att ansiktet kunde säga något om personens egenskaper, men det fanns ibland också rasbiologiska komponenter i analysen.⁴¹

Det är dock tydligt att Bengt Cnattingius menade att porträttet av van der Plas inte enbart hade personhistoriskt och psykologiskt värde, utan var att betrakta som ett stort konstverk, ”nästan i rang med ett mästerverk”, målat av en framstående konstnär. Även om Cnattingius i sin artikel gjorde en detaljerad granskning av porträttet och skriftliga källor för att kunna datera målningen och argumentera för upphovsmannens identitet var det som avgjorde attributonen psykologiserande: ”Enligt min mening ha vi här framför oss ett självporträtt. Den avbildades blick, liksom hela målningen antyder detta tydligt nog.”⁴²

Genom noggranna efterforskningar tillskrev Cnattingius van der Plas ytterligare två osignerade porträtt. De var daterade 1615 och föreställer borgmästaren i Dordrecht Jacob van Stoop (1587–1661) och hans maka Henrica Heymans, kallad Kolf (1591–1653). Målningarna mäter 106 x 78 centimeter och finns numera på Gemeentemuseum i Haag. I sin katalog över museets samlingar från 1934 anger Gerard Knuttel att de målats av en ”anonym holländsk mästare.”⁴³ Men i en kort studie från 1936 argumenterade Bengt Cnattingius för att Laurens van der Plas med stor sannolikhet var upphovsmannen och året därpå publicerades en tysk översättning av studien.⁴⁴ Med stöd i Cnattingius studier anger också nutida kataloger van der Plas som upphovsman.⁴⁵

Laurens van der Plas och Petertgen Dirchsdochters familj växte under tiden i Dordrecht. I dopböckerna för den holländsk-reformerta kyrkan antecknades fem barn: Sara (född 1607), Jacobina (född 1610), Laurentz (född 1612, död späd) samt Debora (född 1616).⁴⁶ Av de åtta barnen som föddes i Rotterdam, Breda respektive Dordrecht överlevde hälften spädbarnsåren: tre döttrar och en son.

Stockholm

Våren 1618 lämnade Laurens van der Plas Dordrecht och begav sig till Sverige för att bli konstnär i Gustav II Adolfs

Självporträtt av Laurens van der Plas. Östergötlands länsmuseum.

tjänst. Något senare emigrerade också resten av familjen. För den femårsperiod då han var hovmålare i Stockholm är källäget gynnsamt och det är möjligt att ge en detaljerad bild av hans verksamhet. I den omfattande svenska por-

trätfforskningen, som inte minst uppmärksammat porträtt av kungligheter, finns inga uppgifter om att något av de verk van der Plas utförde under tiden i Stockholm är bevarat. Troligtvis förstördes de i slottsbranden 1697.

Det var en av den svenska rikskanslern Axel Oxenstiernas (1583–1654) främsta diplomatiska medhjälpare, Jan Rutgers (1589–1625), som rekommenderade kungen att anställa van der Plas. Filologen och juristen Rutgers hade 1615 rekryterats till den svenska förvaltningen och fått titeln hovråd. Under det kommande decenniet gjorde han åtskilliga resor till Nederländerna, Tyskland, Kurland och Böhmen för svenska kronans räkning. Rutgers verksamhet på kontinenten dokumenteras framförallt genom de drygt 180 brev på latin som han sände till Axel Oxenstierna mellan 1615 och 1625. Breven från resorna i Nederländerna 1616–1618 inkluderade allmän information om läget i landet och statsförvaltningen, men huvuduppgiften var att ordna lån som kunde användas för att betala statliga skulder och i synnerhet Älvsborgs lösen.⁴⁷

I några av de bevarade breven rekommenderade Rutgers dessutom Gustav II Adolf att knyta olika välutbildade nederländare till det svenska hovet. Han nämnde till exempel Otto van Heurne (1577–1652) som lämplig kandidat för tjänsten som livmedikus, sin svåger Daniel Heinsius (1580–1655) som rikshistoriograf, men också Laurens van der Plas som hovmålare.⁴⁸

Van der Plas figurerar i tre av breven till Oxenstierna. I det första, daterat 19 maj 1618, meddelade Rutgers i en passus att "pictor Laur. Van der Plas",

redan var på väg till Sverige för att erbjuda kungen sina tjänster. Samma dag sände Rutgers också ett kort separat rekommendationsbrev om "Leonhardus Vander Plasse singularis artificii Pictor." Där hänvisade han till en konversation som han hade haft med Oxenstierna under en vistelse i Jönköping i början av året, då han hade berättat om konstnären från Dordrecht.

Rutgers ansåg att van der Plas var mycket skicklig och att hans löneanspråk på 600 daler om året var högst rimligt; målare vid de franska och engelska hoven hade betydligt högre löner. I ett tredje brev, daterat i Haag den 20 augusti 1618, argumenterade Rutgers för att kontrakterandet av personer som van der Plas och Heinsius skulle kunna locka andra välutbildade holländare till att inträda i svensk tjänst. Att anställa en skicklig konstnär vid hovet skulle dessutom bidra till att visa omvärlden den nykrönte kungens och det svenska rikets storhet.⁴⁹

Laurens van der Plas var inte den första konstnär som hovet kontrakterat, men den dittills mest utpräglade porträttmålaren. Holger Hansson (ca 1570–1624), vanligen känd som Holger Målare, hade under flera decennier utfört uppdrag åt kungahuset. Han hade gått i lära hos Johan III:s hovmålare, flamländaren Johan Baptista van Uther (död 1597), och även om Hansson målade porträtt var han främst sysselsatt med

utsmyckningen av de kungliga slotten och heraldiska arbeten. En annan konstnär som länge varit knuten till hovet var flamländaren Arendt Lamprechts (död 1623). Liksom Holger Hansson framställde han såväl porträtt som fanor och väggmålningar och båda två anlätades inte bara av kungahuset utan också av högadeln, men endast ett fåtal bevarade målningar har tillskrivits dem.⁵⁰

Enligt Rutgers var Laurens van der Plas vid denna tid alltså redan på väg till Sverige och han blev mycket riktigt utsedd till "kungligt beställd konterfejare" och "hovmålare." I själva verket anställdes han redan från och med den 3 maj 1618, alltså några veckor innan Rutgers sände sina rekommendationsbrev från Haag. I ett odaterat pass, troligen utfärdat något senare under året, gav kungen van der Plas tillstånd att resa åter till Dordrecht för att hämta sin familj och deras bohag för att permanent bosätta sig i Stockholm.⁵¹

Utöver detta pass har jag inte kunnat finna någon formell skriftlig överenskommelse från 1618. Det första kända kontraktet mellan kronan och Laurens van der Plas är daterat den 28 februari 1621. I dokumentet, författat på tyska, meddelade kungen att han anställde honom som "vår konterfejare och hovmålare" med en grundlön på 600 daler om året och att han därutöver skulle få betalt för de enskilda konstverk som kungafamiljen beställde.⁵²

Kontraktet fastställde dock bara de villkor han hade haft sedan han anställdes 1618. Laurens van der Plas konstnärliga produktion vid hovet före 1621 kan i detalj följas i bevarade räkenskaper. I en räkning i Kammarkollegiets skuldböcker, som inkluderades i såväl en tysk som en svensk version, fordrade han, utöver sin ordinarie lön mellan den 3 maj 1618 och den 1 januari 1621, betalning för ett antal specifika verk som han framställt för kungafamiljens "behov".

Beräter som sig wara antaghen hos H.K.M:z dienst den 3 maij anno 1618 och till bestältnigh besagdt om åhret 600 d[a] l[e]r och hafuer tient intill den 1 janu- ari åhr 1621; dett åhr vti 2 2/3 åhr löper Penningar	1600 dal
--	----------

Ähn fordrar han för deet som han hafuer
arbettatt till H.K.M:z behof som efter-
föllier, n[äm]l[igen]

För et Conterfei H.K. M:t till halfue lijfwet penningar	25 dal
--	--------

För et H.K.M:z Conterfei till heele Corpus penningar	100 dal
---	---------

För et H.K.Maij:ts Enchiedrottningenes och et H.F.N:s Herthigh Carll Philipz Conterfeij medh heele Corpus Pen- ningar	200 dal
--	---------

Uthi Nyeköping efter H:s K. M:tz drott- ningenes begiäran afconterfeiat till hal- fue lijfwet S. höglofflig i äminnelse Kon- nungh Carls der opå förtient Penningar	25 dal
---	--------

Ähn forarbetat och Conterfeiat till H. Mayt:s drottningenes Behoff 15 st[ycke] r små Conterfeier på gulplåter, [i marginalen: p[er] 15 dal], löper förtient

Penningar 225 dal

Ähn efter H.K.M:z bestelling, afmhålet Stockholms stadh, med Olieferga till 2 stora stycken: Siöösijdan 1. 50 dal

Landsijddan 1. 50 dal

Summa som han hafuer att fordra althz. uti penningar 2275 dal.⁵³

Under perioden från 1618 till slutet av 1620 målade Laurens van der Plas alltså två porträtt av kung Gustav II Adolf (1594–1632), och ett porträtt vardera av hans mor, änkedrottning Kristina av Holstein-Gottorp (1573–1625), och hans bror, hertig Carl Filip (1601–1622), samt porträtt av hans hustru, drottning Maria Eleonora av Brandenburg (1593–1625), och hans far, kung Karl IX (1550–1611). Dessutom utförde van der Plas för drottningens räkning 15 små målningar på guldplåt. Eftersom dessa angavs vara "conterfeiter" är det troligt att också de var porträttbilder. Enligt räkningen färdigställde han därutöver åtminstone två målningar som inte var porträtt, utan stadslandskap, som var en genre som hade växt sig starkare i Nederländerna under denna tid.

Enligt räkningen hade van der Plas fram till och med 1 januari 1621 redan fått betalt för större delen av det utförda

arbetet, men han fordrade nu att återstoden skulle betalas ut. Den lön som han redan hade erhållit uppgick till drygt 1400 daler, vilka hade betalats vid fyra separata tillfällen, på ett undantag när direkt från räntekammaren.⁵⁴ Van der Plas hade därför en utestående fordran på 857 daler, men det kom att dröja till in på hösten 1621 innan han fick dem. Då kom lönen inte direkt från räntekammaren utan bekostades av kopparleveranser.⁵⁵

Av Räntekammarböckerna framgår också att van der Plas under de kommande åren utkvitterade belopp för kungens beställningar: 272 daler i augusti 1621 och 384 daler i januari, året därpå. Räkenskapshandlingarna registrerade också hans årslön för 1622 på 600 daler, som betalades ut i början av 1623.⁵⁶

I Kammarkollegiets skuldböcker finns dessutom en räkning på tjänster som van der Plas utfört vid hovet till och med den sista augusti 1623. Räkningen, som är skriven på tyska, uppgår till sammanlagt 1322 daler och är egenhändigt undertecknad av "Laurentius van der Plas." Förutom åtta månaders ordinarie lön och andra utestående fordringar, finns en post på 300 daler, där han angav att han på kungens uppdrag förfärdigat två porträtt av Gustav Vasa respektive Karl IX. Med tanke på priset bör det ha varit fråga om stora målningar i helfigur.⁵⁷ Denna fordran återfinns också i Kammarkollegiets register för år 1623, där

det angavs att van der Plas skulle motta betalning "för några affkonterfej som han till vårt behoff hafver förfärdigat." Betalningen skedde något senare i form av svavel från Dylta bruk i Närke, som van der Plas fick tillstånd att utskeppa tullfritt.⁵⁸

Detta var kronans sista utbetalning till van der Plas och han slutade sin tjänst som hovmålare den 30 augusti 1623. Genom de detaljerade räkningarna är det alltså möjligt att få en god överblick över hans konstnärliga produktion mellan 1618 och 1623. Det är tydligt att han under sina fem år i kungens tjänst hade förfärdigat ett betydande antal målningar, nästan uteslutande porträtt. Utöver den överenskomna grundlönen på 600 daler per år hade han mottagit minst 3000 daler för specifika uppdrag.

Sedan van der Plas lämnat sin tjänst fanns det under flera decennier inga fast anställda konstnärer vid det svenska hovet, men två skickliga porträttmålare utförde under kortare perioder mot slutet av 1620-talet konstnärliga uppdrag. Den förste av dessa var Jacob Hoefnagel (1573–ca. 1632), som hade varit hovmålare hos kejsaren Rudolf II i Wien och Prag. När van der Plas hade lämnat sin tjänst tog kungen kontakt med Hoefnagel och han framställde under 1624 och 1625 flera porträtt för kungafamiljens räkning.⁵⁹

Den siste i raden av konstnärer som anlätades av det svenska hovet under Gustav II Adolfs regeringstid var Jacob

van Doordt (död 1629), bördig från Hamburg, men av nederländsk släkt. Hans vistelse i Sverige blev dock mycket kortvarig då han avled endast några månader efter ankomsten till Stockholm.⁶⁰

Sörmland och Närke

Laurens van der Plas verksamhet som hovmålare upphörde alltså vid utgången av augusti 1623. Därefter blev han under sina sista sex år i livet alltmer involverad i affärsverksamhet, framförallt genom arrende av statliga egendomar. Detta hade ett tydligt sammanhang. Under 1620-talet gick en omfattande privatiseringsvåg genom Sverige. Bland annat gruvor, varv och järnbruk utarrenderades till välbeställda personer. En annan aspekt av privatiseringen var den så kallade förpaktningen av skatteuppbörd. Systemet innebar att privatpersoner betalade för rätten att ta upp uppbörd och tionde i ett område. De ersatte därmed kronans fogdar. Enligt kontrakten skulle arrendatorerna säkerställa att kronan fick kontant betalning vid fastställda tillfällen.

Vinstmöjligheten låg i att de själva kunde bedriva handel med de varor de fick in. Privatiseringsprogrammet genomfördes snabbt och 1625 var skattearrenden den dominerande förvaltningsformen i Sverige. De enskilda arrendena omfattade ibland större områden, som ett län eller ännu större landsdelar, men löpte vanligen bara på några år. I början

av 1630-talet hade de privata aktörernas intresse för förpaktningarna minskat, samtidigt som motståndet mot systemet, såväl från statsledning som allmog, ökade och privatiseringsvägen ebba-
de ut.⁶¹

Laurens van der Plas var en av aktörerna under systemets storhetstid. År 1623 fick han, tillsammans med den blivande svärsonen, holländaren Lucas Hidding (1596–1655), och landsmannen Tomas Blommaert, möjligheten till förpaktning av skatteuppbörd genom att arrendera Öster- och Västerrekarne i Södermanland på tre år för 8 202 daler i årlig avgäld.⁶² Men projektet blev kortvarigt och redan 1625 sade de upp arrendet och en kunglig fogde var åter på plats.⁶³

Laurens van der Plas var emellertid framförallt involverad i den andra delen av privatiseringsverksamheten: utarrenderingen av kronans fasta egendom, inte minst järnbruk. Grundtanken med detta system liknade skatteförpaktningen. Kontrakten med de privata intressenterna föreskrev att de vid en fastställd tidpunkt skulle leverera en viss mängd stångjärn till kronan. Produktionsöverskottet fick arrendatorerna behålla och de kunde antingen exportera materialet eller använda det i lokal varuproduktion. Förutom möjligheten att få säker tillgång till järn var kronans förhoppning att tillverkningen skulle effektiviseras och moderniseras. Man hoppades

också att arrendatorerna skulle rekrytera skickliga arbetare från utlandet för att därigenom öka produktionen. Den stora majoriteten av dem som arrenderade stångjärnshamrar var tyskar och holländare, vilka ofta var en del av utländska handelsnätverk.⁶⁴

Sammantaget var det tidiga 1600-talet en mycket expansiv period för stångjärnsproduktionen i Sverige och många nya hamrar uppfördes. Vid hamrarna omformades tackjärn, som hade producerats vid mindre hyttor och hade hög kolhalt, till smidbart stångjärn som kunde exporteras eller användas i inhemsk varuproduktion.⁶⁵

Laurens van der Plas spelade en roll i utvecklingen av stångjärnsproduktionen. 1623 fick han, tillsammans med en annan blivande svärson, den ostfrisiske Henrik Lohe (1594–ca. 1666), och kompanjonen Tomas Blommaert, tillstånd att arrendera Tunafors vid Eskilstuna, men redan 1625 ersatte Gilian Seneschael honom som arrendator.⁶⁶

Efter dessa kortvariga projekt i Södermanland flyttade Laurens van der Plas sin huvudsakliga verksamhet till Närke. I slutet av 1624 fick han, tillsammans med Lucas Hidding, tillstånd att i Noras och Lindes bergslag i nuvarande Örebro län ”medh deras egen bekostnad upbygga och förfärdiga på våre och Cronones Strömar, Hammarsmider der att utslå allehanda slags Stång, Jern, Ståål, Smott och Stortt.”⁶⁷

Från 1624 arrenderade Laurens van der Plas dessutom Axbergshammar i Närke, åter igen i kompanjonskap med Lucas Hidding. Det var en kronogård med tillhörande hamrar, som hade uppförts under Gustav Vasas sista regeringsår. Under van der Plas och Hiddings tid som arrendatorer ökade produktionen av stångjärn på Axbergshammar betydligt.⁶⁸ Utöver arrendet av kronans egen- dom fick de tillstånd att bygga en egen hammare på platsen och 1625 levererades städ och hamrar för detta ändamål från närliggande Hammarfors bruk.⁶⁹

Under återstoden av sitt liv bodde Laurens van der Plas på Axbergshammars gård. Han dog den 17 juni 1629, 50 år gammal, och begravdes i Axbergs kyrka. På gravstenen fanns följande inskription:

Her liggia begrafne saliga i Herranom Laurens van der Plas födder anno 1579 uti then staden Antworpen hvilken war Swerigis k. Carls [sic!] conterfejare hvilken avsomnade the 17. Junij år 1629. Abraham Plas gulsme [guldsmed] födh anno 1605 i then staden Breda i Brabant, hvilken afsomnade then 19 aprilis 1627.⁷⁰

Ättlingar

Laurens van der Plas änka, Petertgen Dirksdchter, överlevde sin make med 37 år och avled i Stockholm 1666, 86 år gammal. Hon begravdes i svärsonen Lucas Hiddings grav i Jakobs kyrka den

5 oktober. Åtminstone under den senare delen av sitt liv hade Petertgen bott hos dottern Sara i Nicolai församling.⁷¹

Sedan sonen, guldsmeden Abraham van der Plas, hade dött år 1627 var Sara van der Plas (1607–1699) det äldsta barnet i familjen. Hon gifte sig vid tjugoförårs ålder med faderns kompanjon Lucas Hidding, som hade invandrat från provinsen Over-Ijsel i Nederländerna i början av 1620-talet. Efter svärfaderns död fortsatte Hidding att driva Axbergshammar som ensam arrendator och vidareutvecklade också den hammare som de själva hade uppfört. Vid Bergskollegiets inrättande 1639 fick han kungligt privilegium på Axbergshammar för sig och sina arvingar. I privilegiet nämndes att han ”af nye opprättat” hela gården vid Axberg. Hidding ägde samtidigt Ekebyhammar i Fellingsbro socken och Rang-elstorps hammare och gård. 1644 överlät Hidding arrendet av Axbergshammar till sin svåger Jan van Ruyff.⁷²

I början av 1640-talet ville kronan att Lucas Hidding skulle bli en av borgarna i den stad som planerades vid Järle bruk, mindre än en mil norr om Axbergshammar. Men projektet realiserades inte och istället fick Lindesberg och Nora stadsprivilegier.⁷³ Hidding och familjen bosatte sig istället i Stockholm, där han fick burskap som handlande och han var en av de första stockholmsköpmän som ägnade sig åt större järnuppköp i Bergslagen. Borgare i Arboga och

Örebro kritiserade på 1630- och 1640-talet honom för att ägna sig åt landsköp, alltså direktuppköp från järnproducenterna och för att han dessutom inte fraktade järnet med deras skepp utan med egna skutor. Dessutom importerade Hidding varor från Holland som han bytte mot järn från Bergslagen och kunde därmed göra ännu större förtjänster. Efter Arbogaborgarnas protest gav Kungl. Maj:t dem utskeppningsmonopol så länge de kunde uppbåda en tillräckligt stor flotta; järnexporten fick inte bli lidande.⁷⁴

Under 1640-talet var Hidding en av de största järnexportörerna i Stockholm och efter hans död 1655 fortsatte änkan, Sara van der Plas verksamheten, om än i mycket mindre skala. Hon överlevde maken med 44 år och dog i Stockholm 1699.⁷⁵ Flera av makarnas barn gifte in sig i nederländska och tyska handelsläkter som van der Hagen, Op de Camp, von Breda och Henschen. Släkten von Breda kom dessutom att innefatta tre generationer konstnärer.⁷⁶

Dottern Jacobina van der Plas (1610–1656) gifte sig med den ostfrisiske handlanden och bruksägaren Henrik Lohe. Från 1626 var han en av arrendatorerna av Eskilstuna ladugård och han hade under en period tillsammans med Laurens van der Plas arrenderat Tunafors hamrar. Lohe kom senare att äga en hammarsmedja på platsen och ytterligare två vid Eskilstuna ström och fick

dessutom 1633 burskap som handlande i Stockholm, där han blev en av de mest aktiva järnexportörerna.

Under 1640-talet expanderade Henrik Lohe verksamheten i Södermanland med ytterligare tre masugnar och tre hammarsmedjor. Han arrenderade även vapenmanufakturen Åkers styckebruk och Krämpa i landskapet och var delägare i Stockholms lilla skeppsbyggnadskompani och ägare till åtskilliga fartyg. Genom affärsverksamheten blev Henrik Lohe mycket förmögen och hans brorson Johan Lohe adlades. Tillsammans med hustrun Jacobina van der Plas donerade han stora medel till Fors kyrka i Eskilstuna, där det fortfarande hänger ett porträtt av honom. Tre av deras döttrar gifte sig med bruksägare och ämbetsmän som blev adlade under 1600-talets andra hälft: Pötter (Lillienhoff), Hansen (Adlerhoff) och Wattangius (Wattrang).⁷⁷

Inte mycket mer är känt om dottern Catarina van der Plas (1613–1672) än att hon var ogift och avled i Torshälla utanför Eskilstuna.⁷⁸ Yngsta dottern Debora van der Plas (1615–1680) gifte sig med Jan van Ruyff från Amsterdam, som 1644 tog över driften av Axbergshammar från svågern Lucas Hidding. Under de kommande decennierna byggde han flera nya hamrar i Axberg och blev en av de största järnexportörerna i Stockholm. Efter makens död 1658 drev Debora van der Plas ensam Axbergshammar under

fjorton år och exporterade stångjärnet, framförallt till England.

Hennes dotter Gertrud van Ruyff gifte sig med köpmannen och bruksägaren Henrik Cletcher från Haag, som tog över Axbergshammar och adlades med namnet Cletzer. Han härstammade, för övrigt, också från en holländsk konstnärssläkt som hade blivit involverad i järnproduktion, liksom Laurens van der Plas.⁷⁹

Avslutning

Laurens van der Plas levnadslopp är naturligtvis unikt, men på många sätt är det också representativt för den historiska situation han levde i. I barndomen tvingades han lämna södra Nederländerna efter spanjorernas invasion av Antwerpen. Han kom till de Förenade nederländska provinserna. I en tid då en större befolkningsgrupp fick möjligheter att köpa konst och att låta sig bli avporträtterade blev han konstnär med porträtt som specialitet. Laurens van der Plas bodde i Dordrecht, där det fanns

flera personer med ekonomiska kontakter i Sverige och blev en av de nederländare som rekryterades av det svenska hovet.

Efter fem år lämnade Laurens van der Plas tjänsten som hovmålare och gav sig in i en potentiellt mer vinstgivande verksamhet: stångjärnstillverkning. Detta möjliggjordes genom den privatiseringsvåg som gick genom Sverige under 1620-talet. Hans barn och barnbarn gifte in sig i andra nederländska, men även tyska, släkter som var verksamma i Stockholm och många av van der Plas ättlingar och deras respektive blev framgångsrika entreprenörer och exportörer, som blev adlade för sina tjänster till kronan. Flera blev också välkända konstnärer. De utgjorde alltså några av de mer framgångsrika bland 1600-talets invandrare.

Denna artikel har genomgått vetenskaplig granskning av externa bedömare enligt modellen double-blind peer review.

Noter

- 1 För översikter om invandringen i Sverige under stormaktstiden, se t.ex. Svanberg, Ingvar & Mattias Tydén, *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria*, Stockholm 1998, s. 69–141 och Johnson, Anders, *Invandrarna som byggde Sverige*, Stockholm 2015. För en specialstudie, se Jakobsson, Håkan, *Dutch Experts in the Early Modern Swedish State: Employment Strategies and Knowledge Building, 1560–1670*, Stockholm 2021.
- 2 Steneberg, Karl-Erik, *Vasarenässansens porträttkonst*, Stockholm 1935.
- 3 Begreppet är hämtat från Nilsson, Göran B., "Biografi som spjutspetsforskning" i Sune Åkerman, Ronny Ambjörnsson & Pär Ringby (red.), *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, Stockholm 1997, s. 21.
- 4 Se uppslagsordet "plas" (damm, sjö) i *Woor-denboek der Nederlandsche Taal*, vol. 12, Leiden 1931, s. 2335.
- 5 Se databasen Ecartico: Linking Cultural Industries in Early Modern Low Countries, ca. 1475–ca. 1725: <http://www.ecartico.org/persons/6049> som dokumenterar släktförhållanden mellan nederländska bildkonstnärer, gravörer, guldsmeder och juvelerare.
- 6 Kemp, Marcel S. F., "Het geslacht Hartoch alias Van Beyeren te 's-Gravenhage", *De Nederlandsche Leeuw* 116 (1999), s. 395.
- 7 Se Örnberg, Victor, "Von der Plaes", *Svenska ättartal*, vol. 11, Stockholm, 1896, s. 333 och många senare arbeten som bygger på denna korta artikel.
- 8 Tilas teckning är avbildad i Nilsson, Stefan A., "Debora från Holland blir brukspatron på Axbergshammar i Närke" i *Patroner, gästgivare och andra kvinnor*, Örebro 2008, s. 24.
- 9 Avskrift i Cnattingius, Bengt, "Ett porträtt av Laurens van der Plaes", *Tidskrift för konsthvetenskap* 18 (1934), s. 66.
- 10 Marnef, Guido, "Protestant Conversions in an Age of Catholic Reformation: The Case of Sixteenth-Century Antwerp" i Arie Gelderblom, Jan de Jong & Marc Van Vaec (eds), *The Low Countries as a Crossroads of Religious Beliefs*, Leiden 2004, s. 33–47.
- 11 Rowen, Herbert H., "The Dutch Revolt: What Kind of Revolution?", *Renaissance Quarterly* 43:2 (1990), s. 570–590.
- 12 Fagel, Raymond, "The Origins of the Spanish Fury at Antwerp (1576): A Battle Within City Walls", *Early Modern Low Countries* 4:1 (2020), s. 102–123.
- 13 Marnef 2004, s. 33–47.
- 14 Gelderblom, Oscar C. "From Antwerp to Amsterdam: The Contribution of Merchants from the Southern Netherlands to the Commercial Expansion of Amsterdam (c. 1540–1609)", *Review: Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems, and Civilizations* 26:3 (2003), s. 247–282.
- 15 Kemp 1999, s. 385–391.
- 16 Örnberg 1896, s. 333, men också "Petertgen Dircksdr. van Beyeren": <https://www.ecartico.org/persons/9665>
- 17 Kemp 1999, s. 395.
- 18 See Axel-Nilsson, Göran & Carl-Fredrik Palmstierna, "Släkten Lohe", *Samfundet S:t Eriks årsbok* 1938, s. 25–150.
- 19 Kemp 1999.
- 20 Kemp 1999, jämför Rijksbureau van Kunsthistorische Documentatie, "Abraham van Beijeren" <http://www.rkd.nl/nl/explore/artists/7990>
- 21 Örnberg 1896, s. 333.
- 22 Avbildning i Nilsson 2008, s. 24.
- 23 Overvoorde, Jacob Cornelis, *Rekingen van de Gilden van Dordrecht (1438–1600)*, Haag 1894, s. 230.
- 24 Herwaarden, Jan van et al., *Geschiedenis van Dordrecht tot 1572*, Dordrecht & Hilversum 1996.

- 25 Nergård, Maj-Britt, *Mellan krona och marknad. Utländska och svenska entreprenörer inom svensk järnhantering från ca 1580 till 1700*, Uppsala 2001, s. 148.
- 26 De Groot, Jacob M., "Dordste schilders" i Willem Frijhoff, Hubert Nusteling & Marijke Spies (eds), *Geschiedenis van Dordrecht 1572 tot 1813*, Dordrecht & Hilversum 1998, s. 385–421.
- 27 De Groot 1998. Se också Groenendijk, Pieter, *Beknopt biografisch lexicon van Zuid- en Noord-Nederlandse schilders, graveurs, glasschilders, tapijtwevers et cetera van ca. 1350 tot ca. 1720*, Leiden 2008.
- 28 Kemp 1999, s. 395–398. Se också Ekkart, Rudi, "The Scottish Painter Adam de Colone Identified as the Dutch Painter Adam de Colonia", *The Burlington Magazine* 1307 (2012), s. 91–96. Om släktbanden, se "Adam Louisz. (de) Colonia": <https://www.ecartico.org/persons/1950>
- 29 "Barbara Dircksdr. van Beyeren": <https://ecartico.org/persons/9650>
- 30 "Nicolaes Dircksz. van Beyeren": <https://ecartico.org/persons/9667>
- 31 Overvoorde 1894, s. 205 & 230.
- 32 Ekkart 2012.
- 33 Uppgiften om att de båda bodde vid Delftsevaart finns i Kemp 1999, s. 395f.
- 34 Overvoorde 1894, s. 205 & 230.
- 35 Inventarienummer LM 103, jämför beskrivningen av konstverket i katalogen över äldre måleri i Östergötlands länsmuseum: <https://digitaltmuseum.org/0210413864310/sjalvportratt-oljemalning> samt <https://rkd.nl/nl/explore/artists/63785>
- 36 Cnattingius 1934, s. 65–67.
- 37 Avskrift i Cnattingius 1934, s. 66.
- 38 Cnattingius 1934, s. 65. Om Hagdahls donation, se Lindqvist, Gunnar, "De stora samlarna" i Bia Mankell & Gunnel Mörkfors (red.), *Inblick i konsten. Konstsamlingen i Östergötlands länsmuseum*, Linköping 2000, s. 30f.
- 39 Cnattingius 1934, s. 67–69.
- 40 Cnattingius 1934, s. 71.
- 41 För en studie om svensk porträttforskning under sent 1800-tal och första halvan av 1900-talet, se Krispinsson, Charlotta, *Historiska porträtt som kunskapskälla: Samlingar, arkiv och konsthistoriskrivning*, Lund 2016.
- 42 Cnattingius 1934, s. 71.
- 43 Knuttel, Gerard, *Gemeentemuseum's-Gravenhage: catalogus van de schilderijen, aquarellen en teekeningen*, Haag 1935, inventarienummer 80–30.
- 44 Cnattingius, Bengt, "Två porträtt av Laurens van der Plaes", *Tidskrift för Konstvetenskap* 20 (1936), s. 101–104 samt Cnattingius, Bengt, "Laurens van der Plas und zwei Bildnisse im Gemeentemuseum im Haag", *Mededeelingen van de Dienst voor Kunsten en Wetenschappen der gemeente 's-Gravenhage* 4 (1937), s. 31–36.
- 45 Se t.ex. Rijksbureau van kunsthistorische dokumentaties <http://rkd.nl/nl/explore/artists/63785>
- 46 Nederlands Hervormde Geemente Dordrecht, Doop-, trouw- en begraafboeken, tillgängligt via <http://www.regionaalarchiefdordrecht.nl>.
- 47 Brev från Rutgers återfinns i en modern textkritisk utgåva, se Jönsson, Arne (ed.), *Letters from Sir James Spens and Jan Rutgers, [Axel Oxenstiernas skrifter och brev – The Works and Correspondence of Axel Oxenstierna, II, vol. 13]*, Stockholm 2007. Se också den digitala versionen: <http://sok.riksarkivet.se/oxenstierna?infosida=jan-rutgers>
- 48 Jönsson 2007. Om Rutgers och Jacob van Dijk (1567–1631), som båda var aktiva rekryterare av nederländska experter under 1610-talet, se Jakobsson 2021, s. 156–185
- 49 Brev från Rutgers till Oxenstierna, 19 maj (två brev) samt 20 augusti 1618 i Jönsson 2007, s. 285–291 & 301f.
- 50 Steneberg 1935.
- 51 Riksarkivet (RA), Riksarkivet ämnessamlingar, Miscellanea, Skön Konst 1, Målare P.

- 52 RA, Riksregistraturet, Registratur öfver Contracter med Sv. Kronan, 1613–1621, fol. 322f: 28 februari 1621.
- 53 RA, Kammarkollegiet ämnessamlingar, Kammarkollegiet Skuldböcker, vol. 7, fol. 223r–224r: [januari] 1621. Jämför det tyska originalet, undertecknat av van der Plas, fol. 220v–221r: [januari] 1621. Karl Erik Steneberg publicerade delar av det svenska dokumentet i artikeln ”Till Gustav II Adolfs ikonografi”, *Tidskrift för konstvetenskap*, 16 (1932), s. 112–126. Han utgick dock inte från originalhandlingen utan en delvis felaktig avskrift i skriftställaren Christopher Eichhorns arkiv. Denne var den förste moderna författare som uppmärksammade van der Plas i ”Målare och målningar från Sveriges renässans”, *Nu* 1 (1874–1875), s. 205; jämför Eichhorn, Christopher, *Nya svenska studier: strödda bidrag till fäderneslandets litteratur-, konst- och odlingshistoria*, Stockholm 1881.
- 54 RA, Kammarkollegiet ämnessamlingar, Kammarkollegiet Skuldböcker, vol. 7, fol. 223r–224r: [januari] 1621.
- 55 RA, Kammarkollegiet ämnessamlingar, Kammarkollegiet Skuldböcker, vol. 7, fol. 223r–224r: [januari] 1621.
- 56 RA, Räntekammarböcker 1526–1630, vol. 71a, 72 och 73: 12 september 1621; 5 januari 1622 samt januari 1623.
- 57 RA, Kammarkollegiet ämnessamlingar, Kammarkollegiet Skuldböcker, vol. 21, fol. 462r: [september] 1623.
- 58 RA, Kammarkollegiet kansliet, Skrivelser till orterna, vol. 12, fol. 91v–92r: 22 september 1623; samt RA, Landskapshandlingar, Närkes handlingar: 28 september 1623.
- 59 Steneberg, Karl Erik, ”Jacob Hoenagels Gustav Adolf-porträtt”, *Tidskrift för konstvetenskap* 16 (1932), s. 1–15. Se också Strömbom, Sixten, *Iconographia Gustavi Adolphi – Gustav II Adolf: samtida porträtt*, Stockholm 1932.
- 60 Steneberg, Karl Erik, ”Jacob van Doordt. En nordisk furstemålare”, *Scandia. Tidskrift för historisk forskning* 7 (1934), s. 247–266. Se också Strömbom 1932.
- 61 Hallenberg, Mats, *Statsmakt till salu. Arrendesystemet och privatiseringen av skatteuppbörden i det svenska riket 1618–1635*, Lund 2008.
- 62 RA, Kammarkollegiet, kansliet, Kontraktsböcker, huvudserie, 1623–1626: 31 januari och 29 april 1624.
- 63 Almquist, Johan Axel, *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523–1630: med särskild hänsyn till den kamerala indelningen*, vol. 4, Stockholm 1922–1923, s. 151f.
- 64 Hallenberg 2008.
- 65 Olsson, Fredrik, *Järnhanteringens dynamik. Produktion, lokalisering och agglomerationer i Bergslagen och Mellansverige 1368–1910*, Umeå 2007, s. 80.
- 66 Gillingstam, Hans, ”Lohe (släkt)”, *Svenskt biografiskt lexikon*, vol. 24, 1982–1984, s. 91.
- 67 RA, Kammarkollegiet, Kammarkollegie register: 28 november 1624.
- 68 Swederus, M[agnus] B[ernhard], ”Bidrag till kännedomen om Sveriges bergshantering 1612–1654”, *Jern-Kontorets Annaler* 65 (1910), s. 172–174. Se också Nilsson, Stefan A., ”Invandrare, slavar och en hanrej?: ’Affärer’ vid Axbergshammars bruk i Närke under det sena 1600-talet”, *Bergslagsarkiv* 15 (2003), s. 85f & 89 samt Nilsson 2007, s. 23–25.
- 69 Swederus 1910, s. 173.
- 70 Avbildning i Nilsson 2008, s. 24. Se även Lundberg, Erik, Stellan Mörner & Bertil Waldén, *Kyrkor i Örebro härad. Konsthistoriskt inventarium [=Sveriges kyrkor*, vol 63], Stockholm 1949, s. 342–344.
- 71 Stockholms stadsarkiv (SSA), Register över döda enligt Jakobs församlings räkenskaper, 1637–1680, s. 280. Se också SSA, Register över döda enligt Tyska församlingens räkenskaper, 1590–1680, s. 125 samt SSA, Register över döda enligt Nicolai kyrkas församlings räkenskaper, 1627–1680, s. 114.
- 72 Swederus 1910, s. 172–174.
- 73 Nilsson 2003, s. 85f.

- 74 Stadin, Kekke, *Maktkamp på Arboga redd. Sjöfart inom skrå och aktiebolag*, Uppsala 1993, s. 29f; Müller, Leos, *The Merchant Houses of Stockholm c. 1640–1800: A Comparative Study of Early-Modern Entrepreneurial Behavior*, Uppsala 1998, s. 93f samt Nergård 2001, s. 273.
- 75 Müller 1998, s. 9f och Nilsson 2008, s. 26. Se också dödsnotis 20 maj 1699 för "Madam van der Plass" i SSA, Register över döda enligt Tyska församlingens räkenskaper, 1681–1747, s. 164.
- 76 Örnberg, Victor, "Hedding", *Svenska ättartal*, vol. 11, Stockholm, 1896, s. 240–242.
- 77 Gillingstam 1982–1984, s. 91, jämför Axel-Nilsson & Palmstierna 1938.
- 78 Örnberg 1896, s. 334.
- 79 Om Jan van Ruyff och i synnerhet Debora van der Plas, se Nilsson 2008. Om Cletcher, se Nilsson, Stefan A., "Juveller, konst och tröga betalare: Släkten Cletcher och dess ankomst till Sverige", *Släktforskarnas årsbok* 2007, s. 93–134.

Männen som bildade Wermlands Gille i Göteborg

Charlie Karlsson

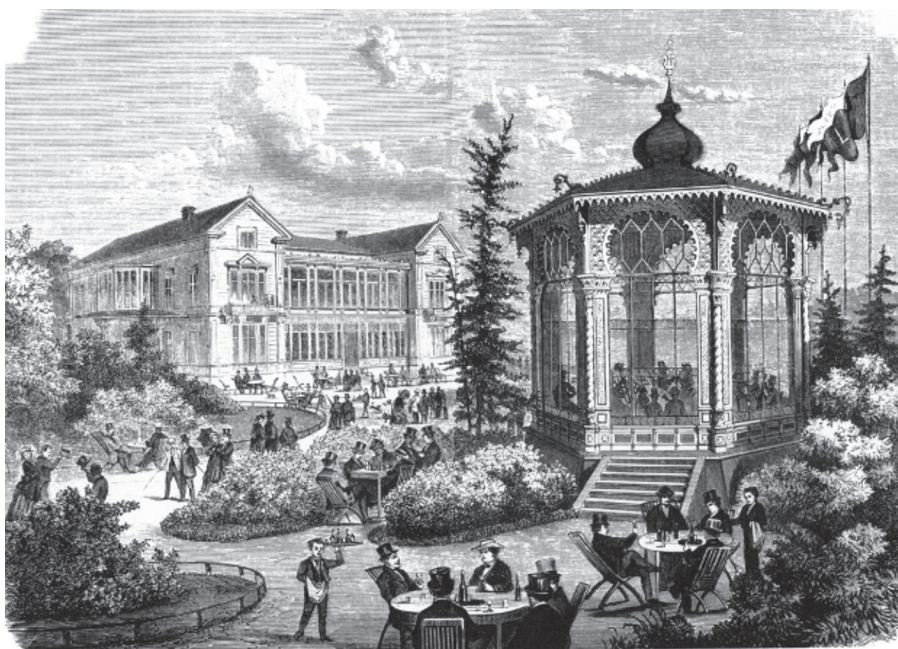

hufvudstaden finnas, som bekant, en mängd "gillen", bildade av derstädes bosatta män och kvinnor från Sveriges olika provinser. Exemplet har här vunnit efterföljd, i det de många vermländska familjer, som här bygga och bo, förenats till bildandet av ett *Wermlands Gille*,

vilket i afton firar sin stiftelse med en lysande bal å Lorensberg, hvari bortåt 130 personer lära komma att delta.¹

Inledning

Wermlands Gille i Göteborg grundades år 1872 av sex yngre värmlänningar, Barthold Dahlgren, Axel Ling, Alfred

Lorensbergs restaurang. Teckning av Otto August Mankell i Ny Illustrerad Tidning 1870.²

Nygren, Adolf Wall, Ivar Wærn och Adolf Bratt. Denna presentation av grundarna har utarbetats med anledning av att gillet firat sitt 150-årsjubileum år 2022. Syftet är att lite utförligare informera om de sex grundarnas liv, nätverk och livsgärning samt att diskutera möjliga orsaker till att de beslöt att bilda gillet och alltså försöka reda ut frågan om gillet funktion.³ Man kan med rätta fråga sig varför de fann det nödvändigt att bilda ett nytt sällskap i Göteborg. I det på den tiden geografiskt och befolkningsmässigt lilla Göteborg fanns det redan ett stort antal sällskap för umgänge och kontakter inom de borgerliga kretsarna, som The Royal Bachelors's

Club, Par Bricole, Frimurarlogen, Stora Amarantherorden, Göta Coldinu Orden, Göteborgs Kungliga Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle, Harmoniska Sällskapet, Götiska Förbundet, The English Society och Wärmländningarna. Det måste alltså ha funnits ett eller flera starka skäl som gjorde att de sex grundarna fann det motiverat och värt mödan att bilda ett nytt sällskap. Var det så enkelt som att de inte släpptes in i de fina borgerliga sällskapen eller var orsakerna andra? Jag återkommer till denna fråga i diskussionen i det avslutande avsnittet.

Fem av de sex grundarna var grosshandlare och en lektor. Fem var födda

"Göteborg från Riviéret". Vy över det geografiskt lilla Göteborg på 1870-talet: staden innanför vallgravven och de närmaste omgivningarna. Titeln Göteborg från Riviéret, syftar på franskans rivière – flod. Bild: Göteborgs stadsmuseum.

i Värmland och den sjätte hade starka familjeband till landskapet. Under sina liv visade de ett stort samhällsengagemang och i synnerhet fyra av grosshandlarna var vid sidan av sina omfattande affärsverksamheter djupt engagerade i såväl näringslivets organisationer som i politiken med många politiska uppdrag. Det kan vara motiverat att peka på detta dubbla engagemang, eftersom man idag ofta ser en specialisering där individer är engagerade antingen i politiken eller i näringslivet och där kombinationen är ganska sällsynt.

Vad gäller grundarnas motiv till att bilda gillet är 1872 saknas källmaterial.⁴ Trots att landskapsgillen först etablerades i Stockholm i slutet av 1700-talet och sedan blev vanliga i städer under 1800-talet saknas det vidare idag nästan helt forskning om landskapsgillen och orsakerna till deras tillkomst.⁵ Det finns alltså ingen generell forskning i ämnet att falla tillbaka på. Det saknas också källmaterial om gillet verksamhet från starten fram till början av 1900-talet. Ingenting är alltså känt om gillet aktiviteter under dessa år och om vilka som efter hand kom att ha styrelseuppdrag i det. Därmed har det inte varit möjligt att säga något om vilken roll gillet spelade för dess grundare efter att det grundats eller i vilken utsträckning de deltog i dess aktiviteter, vilka dessa nu var.

Det kan inledningsvis finnas anledning att påpeka att de familjer som de

sex grundarna tillhör alla har kopplingar bakåt i tiden både i Värmland och i övriga Sverige och då inte bara i industri- och affärssammanhang utan även i utbildningsmässiga och kyrkliga sammanhang. Sett som en helhet är det därtill familjer där medlemmar har studerat ihop i Karlstad och Uppsala och även haft varandra som lärare/elever. Det handlar om familjer som tillhör elitgrupper i samhället och det är typiskt att de är knutna till varandra genom flera olika slag av relationer. Detta blir ännu tydligare när man tittar närmare även på mödrarnas och fruarnas familjer. Som äktenskapspartners vid strategiska giftermål var kvinnornas roll minst lika betydelsefull som männens.⁶ De utgjorde länkar mellan familjer tillhörande samma samhällsklass. Det var inom borgarklassen liksom inom adeln och allmogen snarare regel än undantag att ingå äktenskap inom den egna gruppen, vilket visar på släkt- och familjebandens avgörande betydelse.⁷ Strategiska äktenskap var ett sätt för eliter att reproducera sig själva. Under 1800-talet var det männen som disponerade resurser medan kvinnorna i stor utsträckning spelade rollen som förmedlare av resurser. Äktenskapen kunde alltså förse brukspatroner och grosshandlare med ekonomiska resurser från hustruns familj genom arv och framtida arvsrättigheter och förmedla nya och stärka gamla sociala kontakter. Hustrur fungerade ofta som förmedlare av relationer i form av exempelvis svärfäders och svägrars kon-

taktnät och kunde dessutom om de kom från en ansedd familj förmedla status.⁸ Som kommer att framgå gäller detta för de tre grosshandlarnas Dahlgren, Wall och Bratt giftermål.

Grundarna presenteras i bokstavsordning och i ett avslutande avsnitt diskuteras tänkbara orsaker till att de beslöt bilda gillet år 1872.⁹

Grosshandlare Barthold Dahlgren

Grosshandlare *Barthold* Egbert Dahlgren föddes 1830 i Ransäter som son till brukspatron Barthold Dahlgren¹⁰ (1772–1848) och hans hustru Anna Carolina Andersdotter (1783–1853). 1847 flyttade Barthold Egbert Dahlgren¹¹ till Göteborg och 1856 gifte han sig med Hilda Gustava Wahlgren, född 1832, dotter till köpmannen och fabriksägaren Karl Fredrik Wahlgren¹² och hans hustru Anna Fredrika Segerdahl. Paret fick barnen Carl Egbert 1857, Anna 1858, Barthold 1859¹³, Elisa 1862–1863 och Bengt Gunnar 1869.¹⁴ År 1872, när Wermlands Gille grundades, bodde familjen Dahlgren på St. Nygatan 1. Barthold Dahlgren avled 1914 på Sahlgrenska sjukhuset i lunginflammation efter en tarmvredsoperation och var enligt dödsrunan ”en framträdande man i vårt samhälle”.¹⁵ Hustrun Hilda avled 1913, även hon i Göteborg.

Barthold Dahlgren genomgick Fabricci Realschule och studerade 1843–1844 vid Göteborgs handelsinstitut. Ef-

Grosshandlare Barthold Dahlgren (1830–1913).

ter anställning som handelsbokhållare i Göteborg erhöll han burskap som handlande där 1855. Under åren 1859–1865 var han delägare i sin svägers vinhandelsfirma C.E. Billqvist & Co. Han var senare, 1865–1874 och 1887–1892, ägare till firman Barth. Dahlgren och 1874–1887 delägare i samma firma med kontor på Västra Hamngatan 23. Åren 1871–1874 var han ledamot av styrelsen för Göteborgs köpmannaförening.

Barthold Dahlgren var ledamot av Göteborgs stadsfullmäktige 1877–1892 och av drätselkammaren 1873–1892. Det framhölls i dödsrunan att ”hans anföranden hade karaktären af noggrann pröfning och med stadig blick på det viktiga spörsmålet, om stadens tillgångar medgäfvde den eller den reform-

eller utvidgningsplanens genomförande eller ej".¹⁶

Han var ledamot av kommittén för yttrande om utminutering och utskänkning av brännvin 1873, av festkommittén i anledning av kronprinsens besök i Göteborg 1878, av beredningen för utlåtan- de över löneförhöjning till borgmästare G. Dickman 1878, av festkommittén vid invigningen av järnvägen Göteborg-Falun 1879, av beredningen för ändringar i byggnadsordningen 1881–1882, av festkommittén i anledning av kronprinsparets besök i Göteborg 1881, av byggnadskommittén för nytt fattigvårds- etablissemang 1883–1888, av byggnads- kommittén för saluhall på Kungstor- get 1887–1889, av inskrivningsnämnden (östra kompaniområdet) 1887–1889 och av 1880 års bevillningsberedning, 5:e di- striktet. Han var vidare revisorssupple- ant för allmänna folkskolestyrelsen 1867, liksom i vattenverksstyrelsen 1896–1898, revisor för Göteborgs museum 1867 och för Renströmska fonden 1870, suppleant i styrelsen för gymnastik- och exercis- huset 1874–1901, för gatu- och vägförvalt- ningen 1898–1901 och för Exercishuset.¹⁷ Han var styrelseledamot i Göteborgs Sparbank och ledamot av sällskapet "De Fattigas Vänner". Barthold Dahlgren erhöll Wasaorden året före sin död.

Lektor Axel Ling

Lektor *Axel Johan Ling*¹⁸ föddes 1838 i Brattfors som son till komminister Karl

Magnus Ling¹⁹ (1789–1840) och hans hustru Lovisa Piscator²⁰ (1795–1869). Han gifte sig 1875 med Jenny Augusta Charlotta Simmingsköld, född 1854 i Skara, dotter till kapten Daniel Alex- ander Simmingsköld och hans hustru Beata Wilhelmina Natt och Dag. År 1872, när Wermlands Gille grundades, var Axel Ling ännu ogift. Han bodde på Kyrkogatan 33. Paret Ling fick barnen Maria Lovisa Augusta 1876, Einar Alex- ander 1878 och Axel Harald 1879.²¹ År 1885 bodde familjen på Lorensbergsga- tan 5. Axel Ling avled 1912 i Stockholm. Hustrun Jenny dog 1942 i Nykyrka i Västergötland.

Axel Ling blev student i Uppsala 1856 och avlade fil. kand-examen där

Lektor Axel Ling (1838–1912). Bild: Väster- götlands museum/Digitalt museum.

1864. Han blev fil.dr. i franska språket och litteraturen vid Uppsala universitet på avhandlingen *Sur les inversions de la langue française* 1866 och utsågs till docent. Axel Ling var uppenbarligen en mycket språkkunnig person; under tiden i Uppsala undervisade han även i italienska. Han var också musikalisk, ingick i Orphei Drängar och till och med i en dubbelkvartett som förgyllde kören extra. Vidare sjöng han på kyrkokonserter i Göteborg.

Han var huvudlärare i franska och engelska vid Göteborgs realgymnasium 1866–1867 och 1871–1873 och blev lektor i franska och engelska vid läroverket i Vänersborg 1874. ”Akademidocenten dr Axel Ling, som för aflagda disputationss- och lärareprof enhälligt blivit tillerkänd vitsordet ’laudatur’ har af domkapitlet i Skara blifvit utnämnd till lektor i lefvande språk vid elementarläroverket i Wenersborg”.²² Han blev 1883 lektor vid det nytillkomna högre realläroverket i Göteborg. Axel Ling var en framstående språkvetenskaplig författare och gav ut ett stort antal läromedel och andra böcker. Bland hans senare arbeten märks *Svensk-engelsk prepositions- och konstruktionslära* (1894), *Från den franska skaldekonstens Panteon. Efterbildningar satta i litteraturhistorisk belysning* (1898) och *Kort översikt av franska språkläran* (1898). Han genomförde också ett stort antal studieresor till Frankrike och England.

Axel Ling var revisor i styrelsen för Göteborgs undervisningsfond 1886–1887, revisorssuppleant i Göteborgs nya elementarläroverk för flickor 1897 och revisor för samma läroverk 1898–1912. Han avled i Stockholm 1912.

Grosshandlare Alfred Nygren

Alfred Teodor Nygren²³ föddes 1845 i Karlstad och var son till handlaren Johan August Nygren Senior²⁴ (1812–1903) och hans hustru Clara Johanna Strömberg (1817–1900). År 1872, när Wermlands Gille grundades, bodde han i nya Tull- och Packhuset, Packhusgatan 7. Han förblev ogift och avled efter en längre tids sjukdom 1913 i Göteborg.

Grosshandlare Alfred Nygren 1845–1913.
Bild: Karlstads kommunarkiv.

Han genomgick Karlstads läroverk 1855–1858 och handelsinstitutet i Rostock 1862–1863. 1865 inträdde han i vinhandelsfirman Otto Wallenius & Co med kontor på Smedjegatan 3. När denna upphörde 1892 fortsatte han i eget namn till 1894 då han övergick till firman Olof Predin & Co, där han fungerade som kontorschef. Alfred Nygren var revisor i pensionsinrättningen för ålderstigna och sjukliga tjänstehjon 1885–1886, besiktningsman för vin och sprit 1892–1901 och revisor i styrelsen för hjälpkassan för nödställda köpmän i Göteborg 1898–1899. Han var medlem av ”Föreningen för främjande av handelskunskaper”, som organiserade kurser för yngre handelsbokhållare och handelsbiträden. Han gav fria språklektioner vid Göteborgs arbetsreförening. Alfred Nygren tog livligt del i musiklivet i Göteborg och hade stor musikalisk begåvning. Han var länge skattmästare för Par Bricoles²⁵ riddaregraler och innehade dess högsta utmärkelser. I dödsrunan 1913 kan man läsa att ”Inom ordens- och föreningsväsendet var han mycket uppskattad. En av stiftarna till Värmlandsgillet, åtnjöt där stor popularitet.”²⁶

Grosshandlare Gustaf Adolf Wall

Grosshandlare Gustaf *Adolf* Wall föddes 1821 i Nyeds församling som son till prästgårdsarrendator Gustaf Adolf Wall (1784–1846) och hans hustru Anna Helena Ramsten (1788–1865).²⁷ Han

gifte sig 1849 med Maria Charlotta Kihlén, född 1823 i Frykerud som dotter till ekonomidirektören på Rottneros och tillika kronolänsman Sven Kihlén (1798–1840) och hans hustru Apolonia Eriksson (1790–1886). Paret fick barnen Sven Gustaf Fridolf²⁸ 1851, Oscar August 1854–1856, Gustaf Adolf²⁹ 1855, Elvira Maria Charlotta 1857–1865, Arvid Bernhard 1860³⁰, Oscar August 1862–1865 och Carl Adolf Axel 1863–1863. Familjen Adolf Wall flyttade från Rottneros³¹ och bodde 1872, när Wermlands Gille grundades, på Skeppsbron 4 och skrevs i Göteborg först från 1876. Adolf avled 1881 och hustrun 1902, båda i Göteborg.

Adolf Wall studerade med vissa avbrott vid Karlstads trivialskola 1831–1836. I början av 1840-talet var han under några år informator hos Appolonia

Grosshandlare Adolf Wall (1821–1881).

Bild: Genealogy.

Kihlén på gården Skog i Frykeruds socken och där träffade han sin hustru som var äldre syster till de barn för vilka han var informator. Han var verksam bland annat som inspektor på Fryksta i Stora Kil, bokhållare hos brukspatron Johan Eberhard Geijer på Lindfors bruk i Nyed och arrendator av Harsäter i Frykerud. I samband med arvskiftet i början av 1850-talet efter hustruns far, Sven Kihlén, blev han via hustrun ägare till 1/15-del av Rottneros i Sunne. Under de följande åren köpte han ut övriga delägare och blev ensam ägare till Rottneros bruks- och lantegendomar. De omfattade Rottnedals, Rottneholms och Skarpeds stångjärnsbruk, Lesjöfors manufakturverk, andel i Engs fabriks, Rottneros och Skarpeds kvarnar, legosåg och förutom Rottneros säteri ytterligare fem gårdar i Fryksdalen. År 1843 hade mangårdsbyggnaden på Rottneros brunnit ned till grunden, endast flyglarna klarade sig. Efter år 1850 byggdes huset åter upp av Adolf Wall. Det var då en trevåningsbyggnad med 22 rum. Herrgården blev familjens hem under cirka 20 år innan de flyttade till Göteborg.

Wall genomförde en viktig omstrukturering av produktionen på Rottneros bruk i det att han lät införa lancashiresmidet år 1857. Han lät också bygga om och slå samman anläggningarna vid Rottneholm och Rottnedal. Dessa rationaliseringar och införandet av den nya smidesmetoden resulterade i en avse-

värd produktionsökning. Vid mitten av 1800-talet tillverkades i genomsnitt 46 ton stångjärn per år. Till bruket hörde också vid denna tid, förutom järnhanteringen, ett omfattande jordbruk knutet till Rottneros gård. År 1855 tog Wall initiativ till att anlägga Orrholmens sågverk utanför Karlstad, som var Värmlands första ångsåg. Han köpte också Kristinefors Bruk i Vitsand (1868), Bada och Torsby Bruk i Fryksände (1871) och Lövestaholms Bruk i Lysvik (1873). År 1872 köpte han av professor Hjalmar Abelin bland annat ett antal gårdar, inklusive Öjervik, en kvarn och Öjerviks sågverk i Fryksdalen. Wall köpte även järnbruk och sågverk i trakten av Björneborg i Finland och bedrev där rörelse med bolaget Fredriksfors AB.³²

År 1856 sålde den Dicksonska firman Edsvallaverken till ett nybildat konsortium med tre intressenter från Fryksdalen: Kimbergs (Kymbergs) bruk, Adolf Wall på Rottneros och Bernhard Pettersson på Stöpafors bruk. Adolf Wall var från början den drivande och verkade som disponent från 1864 för Edsvallabruken med i princip fria händer och fortsatte under åren 1868–1875 som disponent för det år 1868 bildade Edsvalla Bruks AB. Bland de första uppgifterna som den ny tillträdde disponenten hade att ta sig an var att lösa en större företagsinteckning på bruket hos handelshuset Sven Renström & Co i Göteborg. I flera sammanhang lyftes Walls förtjäns-

ter som affärsbegåvad, entreprenöriell, energisk och handlingskraftig disponent fram då bolaget under hans ledning utvecklades till ett framgångsrikt företag inom såväl järn- som trävaruhantering samtidigt som det har påpekats att det fanns brister i hans planeringsförmåga.³³ Han var mycket expansiv, vilket, som visats ovan, tog sig uttryck i uppköp av det ena bruket och gården efter det andra för egen eller för Edsvallas räkning. Genom sina goda kontakter lyckades han utverka att Bergslagsbanan skulle dras via Edsvalla med station på orten, vilket ledde till en kraftig sänkning av företagets transportkostnader. Edsvalla Bruk var under denna tid ett av Sveriges största industriföretag och det första där olika bruk fungerade under gemensam ledning. I princip var Edsvalla bruk ett konglomerat – kanske Sveriges första – som kontrollerade ett större antal järnbruk och flera sågverk.³⁴

År 1866 öppnade Wall ett järn- och träexportkontor vid Skeppsbron 4 i Göteborg. Hans industriengagemang var vid denna tid så omfattande att han tycks ha känt ett behov av att komma närmare marknaden. Denna firma ombesörjde såväl Edsvalla bruks som Walls egna bruks utrikesaffärer, där främst England utgjorde en betydelsefull marknad för sågverksprodukter. I början av 1870-talet inköptes också Pölsebo egendom på Hisingen, där en större brädgård anlades och inte mindre än sju fartyg trafike-

rade nu kontinuerligt sträckan Edsvala–Göteborg för att transportera sågade trävaror från den kraftigt utbyggda sågverksrörelsen.³⁵ Det tidiga 1870-talet var således en lysande tid för Edsvalla Bruk liksom för Walls egna bruk till följd av en högkonjunktur med mycket höga priser på järn, stål och sågade trävaror. Aldrig tidigare hade bruksägarna fått så bra betalt för sina produkter.³⁶

Med dagens ord skulle man säga att Adolf Wall var en framstående värmeländsk industriman, innovatör och entreprenör och kanske var han på toppen av sin affärskarriär den rikaste värmlänningen någonsin. Men säg den lycka som varar för evigt. Efter mitten av 1870-talet inträdde en internationell lågkonjunktur med kraftigt sänkta priser på järn, stål och sågade trävaror. Edsvalla bruks ekonomi gick i botten och kraschen 1875 förvärrades genom att Walls affärer var mycket tilltrasslade. Det gick inte att skilja på Walls och Edsvallas affärer. För att rädda bolaget fick detta överta Walls fastigheter i Fryksdalen. Detta räckte emellertid inte utan 1877 gick Edsvalla Bruk AB i konkurs. Även Fredrikfors AB såldes 1877 men då hade i princip hela aktiekapitalet gått förlorat till följd av stora förluster i driften. Detta ledde senare till att Wall fick gå i personlig konkurs.³⁷

Adolf Wall var direktör för Sunne sparbank 1858 och för Segelfartens förbättrande å Vänern 1869, kommunalman

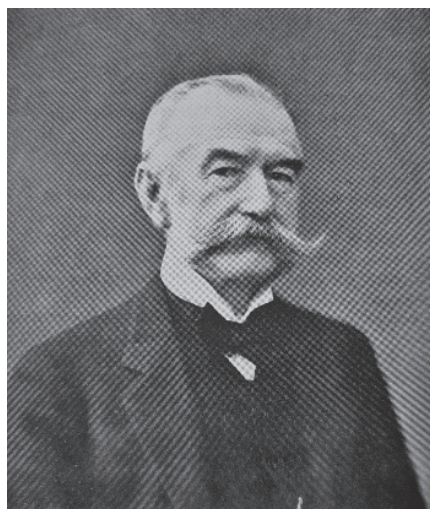
i Värmland mellan 1863 och 1867 samt ledamot av riksdagens andra kammare för Värmland 1873 och 1874 invald i Fryksdals domsagas nedre tingslags valkrets. Han var även banbrytande inom lantbruket och engagerad iushållningssällskapet. Vidare tog han 1869 initiativ till upprättandet av en telegrafstation i Sunne, verkade för att en kanal skulle grävas mellan sjön Fryken och Klarälven i Karlstad för att sänka transportkostnaderna och undersökte via kontakter med fackmän i Tyskland möjligheterna att bygga en pappersmassefabrik i Värmland. Wall månade också, om man ska tro Selma Lagerlöfs uppväxtskildring, om sina anställda smeder och andra arbetare: ”I varje arbetarehus håll i Rottneros slaktades det en gris och en ko varje höst. Och under nödåret 1868 då man åt barkbröd på sina håll här i Fryksdalen, fick smederna på Rottneros äta sig mätta på vetebröd och fläsk.”³⁸ Han tog även initiativ till en lanthandel och en skola i Skarped. Adolf Wall var i detta avseende en socialt omhändertagande brukspatron. Enligt dödsrunan ”[...] framstod han såsom en synnerligen driftig, skicklig och arbetsam affärsman, välvillig och omtänksam för sina underlydande, af hvilka han var särdeles uppburen”.³⁹

Grosshandlare Ivar Wærn

Grosshandlare *Ivar* Leonard Amadeus Wærn föddes 1841 i Hova som son till

godsägare Jonas Wærn (1799–1868) och hans hustru Sara Christina af Geijerstam⁴⁰ (1805–1878) och döptes i Norra Råda. Jonas Wærn⁴¹ var i flera led släkt med brukspatroner och personer i motsvarande ställning i Dalsland och Värmland och han inträdde år 1824 i ledningen för Uddeholms bruk.⁴² Tillsammans med Emmanuel Rothoff, som inträtt i ledningen året före, startade han en moderniseringsprocess som blev av stor betydelse för den svenska bruksekonomin. Jonas Wærn blev även statsråd och landshövding i Skaraborgs län.⁴³ Vid tidpunkten för Wermlands Gilles grundande bodde Ivar Wærn på Kungsgatan 35. Han gifte sig aldrig och avled 1917 på ett sanatorium på Mösseberg, Falköping.

Ivar Wærn blev en dominerande figur i näringslivet och politiken i Göteborg.⁴⁴

Grosshandlare Ivar Wærn (1841–1917).

Han studerade på Filipstads bergsskola som tretton- och fjortonåring, 1854–1855.⁴⁵ Han blev handelsbokhållare i Göteborg 1858 och grosshandlare och delägare från 1869 i firman L. G. Bratt & Co⁴⁶ med kontor på Norra Hamngatan 2. L.G. Bratt & Co var från 1870-talet Göteborgs ledande nya järnexportfirma, som från 1857 hade hand om Uddeholms bruks järnexport, som tidigare ombesörjts av Barthold Dahlgrens äldre bror, grosshandlare Bengt Erland Dahlgren. Från 1872 tog firman över Hellefors bruks järnexport, som tidigare skötts av handelshuset Ekman & Co, och från 1879 även exporten av Storfors bruks produkter, som tidigare skötts av Sven Renströms firma.⁴⁷ L.G. Bratt & Co. etablerade även kontakter med en rad andra viktiga bruk i Bergslagen och var de flesta år mellan 1880 och 1900 den största järnexportfirman i Göteborg. Den togs över av Ivar Wærn vid L.G. Bratts död år 1898 och fram till Wærns död 1917 var firman en av de tre största järnexportörerna i Göteborg. Under samma tid var den en av de tio största trävaruexportörerna i staden.⁴⁸

Ivar Wærn var också en av dem som verkade för att Bergslagsbanan skulle byggas och han var en av de ledande i Göteborgs Handelskompani samt ledamot i Merkantila föreningen i Göteborg. Han var 1892–1906 ledamot av styrelsen för Handelsföreningen i Göteborg⁴⁹ vice ordförande 1894–1901 och ordförande 1901–1906.⁵⁰ Han var ledamot av

styrelserna för: Skandinaviska kredit AB (1892–1911, ordförande 1901–1910); Göteborgs och Bohus Läns Sparbank (1900–1914); Lindholmens Mekaniska Verkstads AB och Långeds AB.

Han var också politiskt verksam, ledamot av stadsfullmäktige i Göteborg mellan 1884 och 1906 och satt i styrelserna för: Holtermanska legatfonden 1883–1890; Elise Rubensons, född Jacobsson, donationsfond för behövande sjuka 1884–1886; Sjömanshemmet till minne av konung Oscar II och drottning Sofias silverbröllop 1886–1892; Renströmska fonden 1886–1912; Gatu- och vägförvaltningen 1890–1906 (ordförande); Handels- och sjöfartsnämnden 1892–93 och 1895–1896 (ordförande); Göteborgs högskola 1894–1912 (kassaförvaltare 1894–1907); Pensionering av stadens arbetare 1896–1898 och 1900–1907; Wilhelm Röhss' donationsfond 1901–1913. Vidare ingick han i beredningarna för: förslag till taxa å järnvägsavgifter 1885; telefonförbindelse mellan Stockholm och Göteborg 1888–1889; nya hamnavgiftskassor 1889–1890, 1895 och 1899–1901; inköp till staden av Stora och Lilla Änggården och anvisande av plats för ett nytt allmänt sjukhus 1891–1898; budgetberedningen 1891–1906; beredningen för utarbetande av föreskrifter för sättet för förvaring av särskilda styrelsens värdehandlingar 1892–1896; bildande av en hamnkassa under särskild styrelse och för en ny hamnordning mm 1893–1895; anskaffande av en andra

isbrytare 1893; behandling av förslag till anslag ur Renströmska fonden 1894 och 1903; skjuts- och åkeriinrättningens ställande under särskild styrelse mm 1895–1896; yttrande över förslag om särskild isbrytaravgift 1895; utseende av lämplig plats för frihamnsanläggning 1895–1899; utseende av plats för stadsbibliotekets nybyggnad 1896; ändringar av vissa styrelser reglementen 1879–1898; frågan om elektriska spårvagnar 1897–1899; valkommittén för Carl Johans församlings f.d. hantverksskolas understödsfond 1898–1899; beredningen för ändring av stadsplanen för 14:de roten och plats för ny kyrka 1898–1904; upptagande av amorteringslån 1899 och 1902; anordnande av pristävling för förslag till stadsplan för delar av 14:de och 15:de rotarna 1900–1902; yttrande över förslag till kommunal beskattningsslag 1900; utredning av på vilket sätt elektriska spårvagnar borde anläggas och drivas 1900; valkommittén 1900–1903; för upplåtelse av plats för ryttarstaty av konung Karl IX 1900–1904; stadsplaneförslag för delar av 14:de och 15:de rotarna 1902–1906 och av beredningen för sammanförande av gatu- och vägförvaltningen samt styrelsen över vattenverket till en styrelse 1906–1907.⁵¹

Han var vidare revisor för: Fattigvårdsstyrelsen 1871–1873; Göteborgs museum 1873; Slottskogsparken 1875; Göteborgs Utskänknings AB 1890–92 samt för Göteborgs högskola 1891.⁵² Stora

delar av hans dödsbo donerades till Göteborgs högskola. ”Till hugfästandet av minnet av avlidne grosshandlaren Ivar Wærn ha dennes arvingar till Göteborgs högskola överlämnat 200,000 kr, vars avkastning skall användas till upprätthållandet av en professur med rätt för skolan att välja ämne.”⁵³

Hans insatser i det kommunala livet uppmärksammades i samtiden: ”Ivar Wærn. Bland de mera verksamme af de yngre kommunalmännen i Göteborg intager den som bär ofvanstående namn ett synnerligen framstående rum och har genom goda insatser i det kommunala arbetet förvärfvat sig ett högt aktadt namn.”⁵⁴ Enligt släktens egna hävder var han mycket släktkär och höll god kontakt med sina syskon och deras barn.⁵⁵

Generalkonsul Adolf Bratt

Generalkonsul Bengt *Adolf* Wilhelm Bratt föddes 1849 på godset Brosäter i Bro socken som son till kaptenen och godsägaren Carl Mauritz Christansson Bratt (1815–1880) och hans hustru Sofia Magdalena Liliehöök af Gölaröd och Kolbäck (1823–1908). Adolf Bratt härstammade från en värmländsk bruksägaresläkt och namnet Bratt har sitt ursprung i Brattfors socken.⁵⁶ År 1872, då Wermlands Gille grundades, bodde handelsbokhållaren Adolf Bratt, som då var ungar, på Spannmålsgatan 18. Han gifte sig 1881 med Gertrud Elisabeth Kjellberg född 1861, dotter till

grosshandlare Carl Ossian Kjellberg⁵⁷ och hans hustru Ingeborg Arnoldsson. Familjen bodde 1882 på Kungsports-
 avenyn 2B. Paret fick barnen Tyra 1882, Dagmar 1884, Carl Arnold 1888⁵⁸ och Gustav Adolf 1894. Adolf Bratt avled 1934. Enligt släktkrönikan blev han sjuk vid ett besök i Stockholm och bad då sin chaufför att köra honom hem till Gullringsbo och väl hemma dog han på husets trappa.⁵⁹ I dödsrunan kan man läsa: "Med Adolf Bratt har Göteborgs stad förlorat en av sina mest kända af-färsmän och nestorn bland stadens ännu verksamma redare."⁶⁰ Hustrun avled året därpå i Lerum.

Efter skolgång i lyceum i Uppsala 1863, Karlstad elementarläroverk, Tekniska skolan i Borås och Göteborgs handelsinstitut 1868 började Adolf Bratt på en trävarufirma i Halmstad. Sedan var han anställd hos August Carlsson & Co i Göteborg som chef för kolavdelningen och blev bekant med trävaru- och kolbranschen samt rederiverksamhet. Tidvis vistades han i England.

Den 1 april 1877 registrerade Adolf Bratt den egna grosshandels- och rederrifirman Adolf Bratt & Co med kontor på Stora Nygatan 7, "hvilken genom hans energi och affärsskicklighet bragts fram till ett av Göteborgs mest kända handelshus".⁶¹ Firman bedrev import av främst kol och koks samt rederiverksamhet och efter hand blev rederirörelsen den främsta verksamheten.⁶²

*Generalkonsul Adolf Bratt (1849–1934).
 Porträtt av konstnären Bernhard Österman.
 Bild: Public Domain.*

Tillsammans utgjorde August Carlsson & Co, J.W. Wilson och Adolf Bratt & Co de tre stora kolimportfirmorna i Göteborg.⁶³ Som grossist levererade firman kol och koks till kunder i såväl Göteborg med omnejd som till andra delar av landet. Senare kompletterades detta med detaljförsäljning av kol och koks till hushåll men även av ved och torv. Adolf Bratt var styrelseordförande och VD för dotterbolagen Ångfartygs AB Adolf grundat 1912, Ångfartygs AB Nordsjön grundat 1896 och Ångfartygs AB Östersjön grundat 1908. Dessa rederier disponerade totalt åtta ångare med en lastkapacitet på cirka 18 000 ton dödvikt. Efterhand övergick rederierna från trampfart till linjefart från

Göteborg med linjer till Plymouth 1912, Cardiff 1914, Southampton 1915, Cork 1922 och Limerick 1923. Reguljär linjetrafik etablerades även från Stockholm och Norrköping till Bristol och Swansea. Adolf Bratt satt också i ledningen för flera industriföretag som Pellerins Margarinfabrik, a.-b. Zenith och Göteborgs Salt och Soda.

Bratt hade vidare, liksom övriga grundare av Wermlands Gille, flera ofentliga uppdrag. Han var revisorssuppleant 1880 och revisor 1881–1882 i Willinska fattigfriskolans slöjdavdelning och småskolorna, revisorssuppleant 1883 och revisor 1884 i vattenledningsstyrelsen, revisor i styrelsen för Göteborgs hamn- och älvarbeten 1885–1886, ledamot i 4:e distriktet av bevillningsberedningen 1886, suppleant i inskrivningsnämnden för västra kompaniområdet 1887–1889 och för östra kompaniområdet 1890–1899, revisorssuppleant 1890 och revisor 1890–1891 i drätselkammaren, delegerad i latin- och realläroverkens särskilda byggnadsfonder 1890–1901, suppleant i styrelsen för Slottskogsparken 1892–1901, besiktningsman för stenkol och koks 1892–1901 och ledamot av revisionskommissionen 1897–1902.

1901 blev Adolf Bratt turkisk konsul i Göteborg och 1915 generalkonsul. Han blev riddare av Nordstjärneorden och Vasaorden och fick Osmanska rikets Meschidieorden av tredje klass. År 1886 köpte han egendomen Gullringsbo

i Lerum, där han under flera decennier bedrev stuterimässig hästuppfödning med ibland upp till 40 hästar. Han importerade hästar av Clydesdaleras och Ayrshirekor från England, insatser som också noterades i samtiden.

Sporten och den ädlare idrotten har i Adolf Bratt en af sina mest verksamma och lifligast intresserade främjare i Göteborg. Särskilt har han verkat för hästafvelns höjande samt rid- och körkonstens utveckling, äfvensom kapplöpnings- och trafSPORTENS återupptagande i Göteborg.⁶⁴

Intresset för ridsporten framhölls också i Bratts dödsruna:

Generalkonsuls Bratts speciella hobby var ridsporten som av honom omhulldes på många sätt. På sin egendom Gullringsbo drev han under flera decennier hästuppfödning stuterimässigt, och han var en av stiftarna till Göteborgs Ridhus – den ende kvarvarande – samt beklädde under många år ordförandeposten i Göteborgs Fältridklubb.⁶⁵

Hästar och bilar var alltså Adolf Bratts stora intresse. Han var känd för en storslagen livsföring där champagnen flödade.⁶⁶

Till frågan om Wermlands Gilles grundande

Det kan noteras att det var en grupp relativt unga män som grundade Wermlands Gille. Medelåldern var drygt 34 år.

Samtidigt var åldersspridningen påtaglig. Äldst var Adolf Wall, som var 51 år, och yngst var Adolf Bratt, som bara var 23. Det är inte känt hur och var dessa sex män träffades och det är lite märkligt att en grupp där åldersskillnaden var så stor gick samman för att bilda ett gille. Vad hade de som band dem samman? Handlade det om relationer som utvecklats mellan familjer i det värmländska brukssamhället? Ville de som grosshandlare utveckla de kommersiella kontakterna och nätverken med Värmland?⁶⁷ Kände de sig exkluderade från det sociala livet i Göteborg och ville därför skapa en klubb i Göteborg där värmlänningar kunde umgås? Ville de stärka de kulturella kontakterna med Värmland? Tyvärr saknas källor för att med säkerhet kunna besvara dessa frågor. Trots bristen på material kan det dock vara intressant att resonera kring tänkbara orsaker till att dessa sex män valde att grunda Wermlands Gille år 1872.

En möjlig faktor var att 1870-talet var en förändringarnas tid. Frihandel i utrikeshandeln hade införts vid riksdagen 1854–1855. År 1864 hade lagstiftning om näringsfrihet införts och år 1866 hade ständsriksdagen avskaffats. Etablerade maktstrukturer utmanades alltså av nya krafter och de maktägande reagerade genom att försöka slå vakt om tradition, ursprung, konservativa värden och ekonomiska intressen. Härtill kan läggas

att bruksdöden härjat i Värmland sedan början av 1860-talet och att enbart under 1860-talet 28 av 82 bruk, det vill säga en tredjedel, försvunnit.⁶⁸ Att bilda ett Wermlands Gille i Göteborg kan alltså ha varit ett sätt att försöka legitimera och stärka sin egen privilegierade ställning utifrån arv och ursprung som skydd mot de nya hoten och försvar av den värmländska bruksindustrins intressen.⁶⁹ För att skapa och upprätthålla kontakter inom köpmannakretsar är, utöver officiella handelssammanslutningar, privata och inofficiella sammanhang mycket viktiga. Föreningslivet är av stor betydelse för utvecklandet och bevarandet av gruppsspecifika värderingar.⁷⁰ Föreningar bygger på medlemmarnas uppslutning kring de värderingar och intressen som föreningen säger sig representera.

Mot denna bakgrund uppstår frågan om det var intresset av att utveckla och stärka de kommersiella kontakterna med såväl Värmland som olika exportmarknader som var det huvudsakliga motivet bakom grundandet? År 1872⁷¹ hade Göteborg och dess äldre föregångare alltsedan Gustav Wasa drog in Lödöses stadsrättigheter år 1526, det vill säga i mer än 300 år, varit den dominerande utskeppningshamnen för Värmlands främsta exportprodukt – järn och stål. Även export av mastträd, trävaror och ved från Värmland via Göteborg gick tillbaka till 1600-talet och från i synner-

het mitten av 1850-talet, när ångsågar etablerats i Trollhättan och i Värmland, ökade exporten av sågade trävaror från Göteborg kraftigt.⁷² Exporten sköttes av köpmän och handelshus i Göteborg. Köpmännen och handelshusen i staden spelade inom ramen för förlagssystemet en avgörande roll för finansieringen av järnbruken i Värmland och med åren kom allt fler järnbruk att ägas av köpmän och handelshus i Göteborg.⁷³ Dessa köpmän och handelshus var också i stor utsträckning finansiärer och ägare av de nya ångsågarna. Bland dessa köpmän och handelshus finner vi kända Göteborgsnamn som Hall, Holterman, Ekman⁷⁴, Barclay, Carnegie, Björnberg, Dickson, Rehnström, Röhss, Sahlgren, Wærn och Wijk.⁷⁵ Givet dessa mycket nära kommersiella förbindelser mellan Göteborg och Värmland framstår det inte alls som osannolikt att Wermlands Gille bildades för att främst utveckla de kommersiella förbindelserna med Värmland.

Vad som ytterligare talar för denna hypotes är att grundarna huvudsakligen härstammade från betydande familjer i Värmland mellan vilka det sannolikt redan fanns nätverk. Dessutom bestod flera av dessa familjer av kommersiella familjenätverk, där ett antal var verk samma som brukspatroner och grosshandlare. Kanske drev familjerna på för att yngre familjemedlemmar skulle etablera sig som grosshandlare i Göte-

borg för att förbättra förutsättningarna för egna export- och importaffärer.⁷⁶ En ytterligare intressant faktor att beakta är att efter tysk-franska kriget 1870–1871 var marknaden för järn, stål och sågade trävaror glödhet med mycket höga priser och därmed förknippade affärsmöjligheter och möjligheter att tjäna pengar. Tyvärr har det inte gått att finna några källor som belyser detta eventuella samband.

Sammansättningen av styrelsen för Wermlands Gille några decennier efter grundandet visar tydligt vilken central roll dessa personer med kommersiella intressen hade. I den skrift som utgavs i samband med Gillets 60-årsjubileum redovisas 19 personer med styrelseuppdrag 1901–32 och av dessa hade 13 kopplingar till kommersiella intressen. Det handlade om grosshandlare Ragvald Lignell, grosshandlare Hugo Renström, banktjänsteman Erik Rådmann, direktör Arthur Arby, grosshandlare Sven Lindberg, grosshandlare Axel Hugo Ågren, grosshandlare Carl Sonnander, direktör Anders Wilhelm Edgren, grosshandlare Carl Fredrik Wærn, grosshandlare C. E. Lalin, kontorschef Claes Nygren, grosshandlare N. G. Svensson och köpman Bertil Koch. Av styrelseledamöterna vid tiden för 60-årsfirandet hade fem av tio kopplingar till kommersiella intressen: bankdirektör Gustaf Ekman, grosshandlare Carl Berner, assuradör Erik Edgren, grosshandlare Jonas Zetterström och

köpmän Arvid Söderström. Detta är ännu en indikation på att främjandet av kommersiella intressen var ett huvudsyfte för bildandet av Wermlands Gille.⁷⁷

Som framhölls inledningsvis fanns det under undersökningsperioden ett stort antal sällskap för umgänge och kontakter i Göteborg: The Royal Bachelors's Club, Par Bricole, Frimurarlogen, Stora Amarantherorden, Göta Coldinu Orden, Göteborgs Kungliga Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle, Harmoniska Sällskapet, Götiska Förbundet, The English Society och Wärmländningarna.⁷⁸ Medlemmarna i den göteborgska köpmannaaristokratin tillhörde ofta flera av dessa.⁷⁹ Kanske kände de från Värmland inflyttade grundarna till Wermlands Gille sig inte välkomna i dessa sällskap och beslöt att skapa en egen värmländsk sällskapskrets?⁸⁰ Antagandet är svårt att leda i bevis eftersom grundarna ingick i åtminstone en del av dessa sällskap, även om de enbart i enstaka fall hade några befattningar. Wærn var sedan 1864 och Wall sedan 1870 medlemmar av Royal Bachelors' Club. Ling och Bratt blev medlemmar 1872, Dahlgren först 1886 och Nygren aldrig. Ingen hade några förtroendeuppdrag i klubben. Minst tre av grundarna var med i Frimurarlogen, som var en mycket viktig mötesplats för köpmän och industriägare i Göteborg under 1800-talet, Nygren från 1872, Bratt från 1875 och Dahlgren från 1890.⁸¹ Dahlgren var också medlem

av Stora Amarantherorden. Axel Ling satt i styrelsen för The English Society och var från år 1899 ordförande i Göteborgs Kungliga Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle, där Ivar Wærn också var medlem. Alfred Nygren ingick i Götiska förbundet.

Samtidigt kan det ha varit så att grundarna tyckte att något saknades i det etablerade sällskapslivet och att de därför ville skapa en filial till det värmländska brukssällskapslivet med upptåg, livlighet, skrönor, "stöligheter", poesi, musik, historier, traditioner, mat och dryck, stoj och glam, familjerelationer, värmländska språket, och annat som är värmländskt och som kunde konkurrera med existerande umgängesnätverk i Göteborg. Efter gillet grundande var dess baler ett av årets stora evenemang i Göteborgs sällskapsliv, vilket tyder på att man satsade friskt för att konkurrera med det existerande sällskapslivet och för att skapa anseende i omgivningen i Göteborg.⁸² Man kan också tänka sig att Wermlands Gilles grundare genom att organisera storslagna baler underlättade sitt inträde i olika societetssällskap i Göteborg. Under den glättiga ytan frodades, vilket man väl visste, nya möjligheter, tillit och nätverkande. Detta var både trevligt och gynnsamt för grundarna och medlemmarna i privatlivet och inte minst viktigt i yrkes-, affärs- och samhällslivet.

Som konstaterats gjorde grundarna stora insatser i samhället och värnade

inte bara Värmland utan även i hög grad Göteborg, inte minst genom sitt djupa engagemang inom såväl Göteborgs näringsliv som inom offentlig verksamhet i staden, där de lämnat bestående bidrag. Göteborg erbjöd med sin internationella affärsmiljö och kommersiella infrastruktur stora möjligheter för värmlänningarna. Det var för dem

inte Värmland eller Göteborg, utan i hög grad Värmland OCH Göteborg. Det är i det ljuset Wermlands Gilles tidigaste historia framträder. Kanhända var det också grundarnas vision.

Denna artikel har genomgått vetenskaplig granskning av externa bedömare enligt modellen double-blind peer review.

Noter

- 1 *Göteborgs-Posten* 13 mars 1872, s.1. Ett stort tack till Lars Bråthe för hjälp med kreativa idéer och inspel samt informationssökning. Föreliggande artikel har i delvis annan form tidigare publicerats i *Wermlandica Skriftserie för värmländsk kulturhistoria* Volym 2 2023.
- 2 Lorensberg restaurangs historia går tillbaka till ett utvårdshus som grundades 1818. Restaurangen på bilden invigdes 1867 och var en nybyggnation efter en brand 1864. Den 20 april 1956 stängdes restaurangen och jämnades med marken för att ge plats för en utbyggnad av Park Avenue hotell.
- 3 Biografisk information har sökts via biografiska uppslagsverk, biblioteksdatabaser, Google Scholar och Internet samt hämtats från Wikipedia, webbplatsen "Det gamla Göteborg" och MyHeritage. Författaren ansvarar för eventuella fel och misstolkningar. Gille är ett germanskt ord med i huvudsak fyra betydelser: 1) betalning, 2) ersättning, skatt, avgift. 3) brödraskap och 4) dryckeslag. Gillen har en lång tradition i Europa och har i Sverige funnits och finns i såväl städer som på landsbygden. Från medeltiden är fyra typer av gillen kända: 1) allmänna gillen, 2) prästgillen, 3) köpmansgillen och 4) hantverksgillen. Gillestruckning hölls minst en gång om året och var belagd med närvaroplikt och följde noga reglerade former.
- 4 Det grundades Värmländska sällskap och gillen runtom i landet från 1800- till 2000-talet: Värmländska Sällskapet i Stockholm 1816; Wermlands Gille i Uppsala 1906; Värmländska Sällskapet i Skåne 1919; Värmlandsföreningen i Stockholm 1938; Borlänge Wermlandsgille 1969; Värmlands Gille i Bohuslän 2000. Vidare finns/har funnits Värmländska Damgillet i Stockholm, Värmländska Sällskapet i Östergötland, Värmlands gille i Västerbotten, Värmlandsföreningen i Nynäshamn och Värmlandsföreningen Vargen i Upplands Väsby, Vallentuna, Sollentuna och Sigtuna för vilka tillkomstår och verksamhet är okända.
- 5 Ett undantag är Erixon, Sigurd, "Något om landskapsgillen i Stockholm och särskilt om Östgöta gille", *Fataburen* 1955. "Det bärande syftet hos Östgöta gille var, såsom framgår av tillkomsttraktaterna, att skapa ett föreningsband eller en hjälporganisation för att stödja nytillkomna eller behövande landsmän, förmedla deras befordringar och skaffa dem ett sådant umgänge, som kunde lära dem höviska seder och artiga maner, samt tillfälle att förströ sig i landsmäns sällskap"; Erixon 1955, s. 144.
- 6 Till följd av brist på material och tid har det inte varit möjligt att gå in på den roll som hustrurna till de fyra gifta grundarna spelade; de skriftliga källorna från denna tid behandlar nästan uteslutande männen och deras värld.
- 7 Göransson, Anita, "Kön, släkt och ägande. Borgerliga maktstrategier 1800–1850", *Historisk Tidskrift*, (1990) Vol 110 Nr 4, s. 525–544.
- 8 Brismark, Anna & Lundqvist, Pia, "En del av den borgerliga gemenskapen? – Judiska entreprenörer och deras nätverk i det tidiga 1800-talets Göteborg", *Heimen* 2012, s. 109–126.
- 9 Det kan noteras att andra landskapsgillen i Göteborg också grundades vid denna tid: Smålands Gille 1873; Dalslands Gille 1908; Dala Gille och Norrlands Gille 1922. I Göteborg finns/har också funnits Bohus Gille, Hallands Gille, Blekinge Gille och Gotlands Gille men det inte har varit möjligt att finna information om startår och i vilken grad de fortfarande är aktiva.
- 10 Barthold Dahlgren senior inköpte år 1821 Ransäters bruk efter att Erik Gustav Geijers far hade avlidit. Han hade inte mindre än 15 barn, däribland den kände Fredrik August Dahlgren, även kallad Fredrek på Rannsätt, (1816–1895), känd som författare till sång- och folklustspelet *Wermlänningarne*. Som brukspatron på Ransäter efterträdde han av sonen Johan Mauritz Dahlgren (1815–1855) och sonsonen Johan Barthold Edvard Dahlgren (1844–1912). Den senare var riksdagsman i andra kammarken 1879–1881 och blev känd som donator.
- 11 Även Bartholds äldre bror Bengt Erland Dahlgren (1809–1876) blev grosshandlare i Göteborg. Han var gift med Anna Elisabeth

- Geijer (1814–1876), dotter till brukspatron Christoffer Reinhold Geijer (1770–1836) och Anna Elisabeth Lennartsdotter (1777–1838). Bengt Dahlgren är känd för sina storartade testamentariska donationer i pengar och konstverk till Göteborgs konstmuseum (en konstfond på 250 000 kronor, varav räntan skulle användas till konstinköp, en byggnadsfond på 102 000 kronor samt 28 konstverk), till Nationalmuseum (4 målningar) och till Konstakademien (100 000 kronor).
- 12 Karl Fredrik Wahlgren (1789–1870) producerade som fabriksidkare bland annat kornmalt, senap och ättikspirit.
 - 13 Sonen Barthold Dahlgren (1859–1914) blev grosshandlare i Göteborg.
 - 14 Sonen Bengt Gunnar Dahlgren (1869–1916) blev köpman i Göteborg.
 - 15 *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 6 april 1914.
 - 16 *Göteborgs-Posten* 6 april 1914
 - 17 Fahl, Magnus, *Göteborgs stadsfullmäktige 1863–1962 II. Biografisk matrikel*, Göteborg 1963, s.107f.
 - 18 Axel Lings farfar var kusin med Per Henrik Ling (1776–1839), känd som den svenska gymnastikens fader.
 - 19 Karl Magnus Ling var från 1814 huspredikant hos godsägare Christian Bratt på Forsvik; Bratt, Christian, *Bratt från Brattfors – en släktkrönika*, Brattska släktföreningen, Stockholm 1992.
 - 20 Lovisa Piscator var dotter till Anders Piscator som var gymnasielektor, prost och organist och som blev invald i Kungliga Musikaliska Akademien. Karl Magnus Ling avled när sonen endast var två år gammal
 - 21 Sonen Axel Harald Ling gick i faderns fotspår och avlade en fil lic.-examen och blev gymnasieadjunkt.
 - 22 *Göteborgs-Posten* 1 december 1874.
 - 23 Alfred Nygren tillhörde den kända släkten Nygren från Nysund. Hans äldre bror, Karl Johan August Nygren (1841–1914), var köpman i Karlstad och drev en järnhandel.
 - 24 Johan August Nygren Senior (1812–1903) var son till brukspatronen Jan Nygren (1774–1835).
 - 25 Han var den ende av grundarna som var medlem i Par Bricole.
 - 26 *Göteborgs-Posten* 3 juni 1913.
 - 27 Många av uppgifterna här är hämtade från *Rottneros: ett värmäländskt bruks historia*, Karlstad 1982. Adolf Wall var släkt till familjen Geijer via sin farmor, Anna Elisabeth Geijer.
 - 28 Sonen Sven Gustaf Fridolf Wall (1851–1914) blev också grosshandlare i Göteborg.
 - 29 Sonen Gustaf Adolf Wall (1855–1908) blev också grosshandlare i Göteborg.
 - 30 Sonen Arvid Bernhard Wall (1860–96) blev handelsresande boende i Göteborg.
 - 31 Rottneros, där Wall bodde, anses vara förebilden för Ekeby (och sällskapslivet där) i *Gösta Berlings saga*.
 - 32 *Rottneros* 1982.
 - 33 Thorén, Per, ”Vi sjunker med järnet men flyter med träet”. En brukshistorik över Edsvalla Bruk med inriktning på bruksdöden efter 1850”, C-uppsats i historia, Högskolan i Karlstad 1995.
 - 34 *Rottneros* 1982.
 - 35 Blom, Thomas, *Nors socken i blickpunkten*, Karlstad 2016.
 - 36 *Rottneros* 1982.
 - 37 Efter faderns ekonomiska konkurs grundade äldste sonen Fridolf Wall (1851–1914) år 1879 firman Fridolf Wall & Co i Göteborg med den yngre brodern Gustaf Wall (1855–1908) som prokurist.
 - 38 Lagerlöf, Selma, *Ett barns memoarer: Märbacka 2*, Stockholm 1930.
 - 39 *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 16 maj 1881.

- 40 Sara Christina af Geijerstam hade via sina föräldrar kopplingar till bland annat släkterna von Hofsten, Ullmark, Kolthoff och Piscator.
- 41 Som kuriosita kan nämnas att det var Jonas Wærn som på 1820-talet fick Carl Jonas Love Almqvist att leva nära naturen i Värmland i civilisationskritisk anda.
- 42 Jonas Wærn var en av riksdagens mest inflytelserika liberaler som företrädde den tidens brukspatronliberalism, vilket framgår av ett tal han höll: "Vill man göra sig reda i medlen till näringsförförsköningen i allmänhet så har man lätt att finna att dessa är tvåsidiga, nämligen: för det första undanröjande av de hinder vilka motverka industrins tillväxt i allmänhet och varje närings synnerhet, samt för det andra, ehuru mer sällan behövligen åtgärder till skydd och uppmuntran"; Andersson, Ingvar, *Uddeholms historia: människor, händelser, huvudlinjer från äldsta tid till 1914*, Stockholm 1960, s. 169. Jonas Wærn spelade en central roll i svensk politik. "Regleringarna [av bergshantering] föder i sin tur sin dialektiska motreaktion i form av det liberala genombrottet under 1800-talet. I spetsen för detta gick framför allt brukspatronerna, där pionjären var Johan Teodor "Thore" Petre i Hofors, andra exempel var Jonas Wærn i Uddeholm och J.A. Gripenstedt vid Brevfvens bruk"; Bergh, Göran, "Järnkompaniet. Carl Bonde, Axel Oxenstierna och Jacob De La Gardie. En bakgrund till 1636 års bergverkspolitik", *Hammare och Fackla XL* 2008, s. 74.
- 43 Jonas Wærn adlades – jämlikt 37 § 1809 års regeringsform, innebärande att endast huvudmannen innehar adlig värdighet – 1857 av Oscar II på Stockholms slott med bibehållet namn, och introducerades samma år på Riddarhuset med ättenummer 2326.
- 44 Ivar Wærns bror Einar Wærn (1839–1897) var grosshandlare i London under firma E. Wærn & Co: från 1862 och hans bror Mattias Fredrik Wærn (1826–1891) var disponent för Billingsfors bruk 1871–1874 och från 1873 ägare till Granviks bruk nära Karlsborg. Även hans farbror Carl Fredrik Wærn d.ä. (1787–1858) och hans kusin Carl Fredrik Wærn d.y. (1819–1899) var grosshandlare i Göteborg. Den senare var ledamot av borgarståndet för Göteborgs stad i ständsriksdagen 1847–1848, 1850–1851, 1853–1854, 1859–1860 och 1865–1866. Från 1867 fram till sin död tillhörde han första kammaren i den nya tvåkammarsriksdagen. Wærn verkade i riksdagen för det svenska järnvägsnätets utbyggande och var i tullfrågor en ivrig frihandlare.
- 45 Samtidigt med Ivar Wærn studerade Johan Wilhelm Ekman (1842–1907) på Bergsskolan; Frostlund, Jörgen, *Ett initiativ i tiden. Bergs-elementarskolan i Filipstad 1830–1860*, (Diss.) Karlstad 2005. Han var son till metallurgen och bruksägaren Gustaf Ekman (1804–1876) från den kända Göteborgssläkten. Ekonomihistorikern Eli F. Heckscher har beskrivit Gustaf Ekmans insats inom svensk järnhantering som måhända det ärorikaste bladet i den svenska järnhanteringen och till och med hela Sveriges historia.
- 46 L. G. Bratt & Co hade grundats år 1856 av Lars Gustaf Bratt (1824–1898); Bratt 1992.
- 47 Från år 1880 var även L. G. Bratts son, Ernst Morris Bratt (1841–1917), delägare i firman. Visserligen gick Uddeholms järnexport i stor utsträckning genom L.G. Bratt & Co. men firman fungerade endast som kommissionär eftersom Uddeholm självt hade fleråriga kontrakter med kunder i Storbritannien och USA; Kuuse, Jan, *Den osynliga länken. Handelshusen i Göteborg under 1900-talet*, Stockholm 1999. Uddeholm under Jonas Wærn var föregångare men övriga bruksföretag följde successivt i Uddeholms spår
- 48 Attman, Artur, *Göteborgs stadsfullmäktige 1863–1962*, Göteborg 1963.
- 49 Handelsföreningen var en direkt utlöpare av skråtidens associationsväsende och hade politiskt inflytande som remissinstans, representation i offentliga kommittéer och som motionsställare till stadsfullmäktige; Åberg, Martin, *En fråga om klass? Borgarklass och industriellt företagande i Göteborg 1850–1914* (Diss.) Göteborg 1991. Dess åsikter hade "stor betydelse för ståndspunkttagandena i stadsfullmäktige"; Attman 1963, s. 371.

- 50 Fröding, Hugo, *Göteborgs köp- och handelsgille, handelssocietet, handelsförening, handelskammare 1661–1911*, Göteborg 1911.
- 51 Fahl, Magnus, *Göteborgs stadsfullmäktige 1863–1962 II. Biografisk matrikel*, Göteborg 1963, s. 124f.
- 52 Fredberg, Carl Rudolf A:son, *Från vår merkantila och industriella värld: porträtter, autografier, biografier och skisser från Sveriges handel, industri och handverk. 2*, Stockholm 1902.
- 53 *Tidningen Kalmar* 15 september 1917.
- 54 Fredberg, Carl Rudolf A:son, *Från vår merkantila och industriella värld: porträtter, autografier, biografier och skisser från Sveriges handel, industri och handverk: illustrerad arkiv för affärsmän och allmänhet. 1 Göteborg*, Stockholm 1897, s. 73.
- 55 Wærn, Hakon, *Släkten Wærn. En släktshistoria under fyra sekel i tre länder*, Stockholm 1971.
- 56 Bratt, Christian, *Bratt från Brattfors – en släktkrönika*, Stockholm 1992. Släkten Bratt härstammar från Norge men dess svenska ursprung kan spåras till Värmland där den adlades 1456 och en gren introducerades på Riddarhuset år 1625. Det är dock inte den gren som Adolf Bratt tillhörde. Stamfader för denna gren var Anders Bratt, som var en framgångsrik brukspatron i Värmland på 1600-talet; Fredberg 1902, s. 81.
- 57 Carl Ossian Kjellberg (1825–1891) upptogs i januari 1847 tillsammans med brodern Jonas Kjellberg i faderns firma, som då fick namnet J. A. Kjellberg och Söner. Under hans ledning utvidgades firmans exportaffärer betydligt. Som huvuddelägare hade Kjellberg högsta ledningen för Kramfors, Bofors och Råmen-Liljendal, vilket möjliggjorde skapandet av Boforsverken för inhemsk vapentillverkning. Han anlade också 1853 den första ångsågen i Kramfors. Kjellberg var ledamot av styrelsen för Brand- och Livförsäkringsbolaget Svea från dess grundande 1866 och till 1891 (vice ordförande 1883–1884, ordförande från 1885) samt en av stiftarna av Tändsticksfabriks AB Vulcan, som han aktivt stödde under en kritisk tid; han var ledamot av dess styrelse från starten 1868 och ordförande 1882–1891. Han var även en av stiftarna av Rederi AB Örnén och var ordförande i dess styrelse från grundandet 1873. Carl Kjellberg var ledamot av direktionen för Göteborgs Sjömanshus 1853–1882, kommittén för begravningsplatserna 1857–1864, styrelsen för Göteborgs Sparbank 1859–1863, en av Borgerskapets Äldste 1860–1862 samt ledamot av Göteborgs stadsfullmäktige 1863–1882. Vidare var han ledamot av direktionen för Navigationsskolan 1866, av styrelsen för Skandinaviska Kredit AB 1867–1891, av Handels- och sjöfartsnämnden 1873–1890 (vice ordförande 1879–1882 och ordförande från 1883), av styrelsen för Göteborgs vattenledningar från Delsjön och Kallebäck 1872–1882, av AB Bofors-Gullspång från dess grundande 1873 till 1891, samt ledamot av styrelsen för Kjellbergska Flickskolan 1884–1891 (ordförande från 1886). Han var delägare i Kramfors Bruk 1877–1886 tillsammans med brodern och ledamot av styrelsen för Kramfors AB 1886–1891, och av Handelsföreningens fullmäktige 1866–1891 (vice ordförande 1879–1883 samt ordförande från 1883). Han representerade Göteborgs stad i Riksdagens andra kammare 1870–1872.
- 58 Sonen Carl Arnold Bratt (1888–1930) gick i faderns fotspår och blev också köpman. År 1907 tog han studentexamen vid Göteborgs realläroverk och blev fil.kand. 1915 och fil.lic. i nationalekonomi 1918 vid Göteborgs högskola. Åren 1907–1910 bedrev han även handels- och språkstudier i Storbritannien, Frankrike och Tyskland. Bland annat studerade han vid University of London 1913. År 1909 blev han bokhållare hos Adolf Bratt & Co, 1915 prokurist och 1919 delägare i sin faders firma. Han blev 1915 turkisk vicekonsul och hade styrelseuppdrag i flera försäkrings-, bank och sjöfartsstyrelser samt industriföretag. År 1926 satt han i organisationskommittén för den andra "Women's World Games" ("Damolympiaden") i Göteborg. År 1927 blev han ledamot av Göteborgs stadsfullmäktige.
- 59 Bratt 1992.
- 60 *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 31 december 1934.

- 61 Fredberg 1902, s. 81.
- 62 Bratt 1992.
- 63 Fritz, Martin, *Från handelsstad till industristad 1820–1920*, Stockholm 1996.
- 64 Fredberg 1902, s. 81.
- 65 *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 31 december 1934.
- 66 Bratt 1992.
- 67 Kommersiella nätverk är ryggraden i varje marknadsekonomi av det enkla skälet att det av kostnadsskäl är orimligt att skriva kompletta kontrakt. Eftersom marknader arbetar med ofullständiga kontrakt måste kommersiella avtal understödjas av ömsesidiga ekonomiska åtaganden, ägarrelationer, familjerelationer, sociala relationer, ömsesidiga förtroenden; Karlsson, Charlie, Börje Johansson & Roger R Stough, "Industrial clusters and inter-firm networks: An introduction" i Karlsson, Charlie, Börje Johansson & Roger R. Stough (eds), *Industrial Clusters and Inter-Firm Networks*, Cheltenham 2005, s 1–25.
- 68 von Schoultz, Gösta, *Värmländsk historia*, Stockholm 1984.
- 69 Intressant nog tar Anders Simonsen inte upp detta motiv för att bilda ett sällskap av typ Wermlands Gille; Simonsen, Anders, *Bland hederligt folk: organiserat sällskapsliv och borgerlig formering i Göteborg 1755–1820*, (Diss.) Göteborg 2001.
- 70 Åberg 1991. Medlemskårens struktur och nyrekrytering av medlemmar är här en central faktor då den bestämmer föreningens grad av exklusivitet; Simonsen 2001.
- 71 1870-talet är en brytningstid för det värmländska näringslivet genom att den på 1860-talet inledda bruksdöden härjade. Under perioden 1860–1890 överlevde mindre än vart tionde bruk i västra och ca en tredjedel av bruken i östra Värmland; Söderberg, Johan, "Sociala och demografiska verkningar av bruksdöden i Värmland 1860–90", *RIG* 66 (1983), s. 6. Selma Lagerlöf skildrar i sina barndomsminnen hur hon upplevde 1870-talets bruksdöd som en katastrof för sin hembygd. Hennes morbror trodde "att hela Fryksdalen skulle ramla. Jag sluter ögonen, och jag ser för mig hur jorden skakar och det ena herrgårdshuset efter det andra störtar omkull"; Andersson, Ingvar, *Uddeholms historia: människor, händelser, huvudlinjer från äldsta tid till 1914*, Stockholm 1960, s. 391.
- 72 Furuskog, Jalmar, *De värmländska järnbruken. Kulturgeografiska studier över den Värmländska järnhanteringen under dess olika utvecklingsskeden*, (Diss.) Filipstad 1924, s. 359f.
- 73 Andersson 1960.
- 74 Göteborgssläkten Ekman härstammar från Värmland.
- 75 Johansson, Börje & Charlie Karlsson, *Från brukssamhällets exportnät till kunskapsamhällets innovationsnät*, Karlstad 1991. Det förtjänar att understrykas att dessa familjer till skillnad från grundarna av Wermlands Gille i huvudsak inte stammade från Värmland.
- 76 Simonsen 2001 tar dock inte upp kommersiella motiv som ett möjligt skäl för att bilda ett sällskap som Wermlands Gille.
- 77 *Wermlands Gille i Göteborg 1872–1932*, Göteborg 1932. Om denna hypotes är korrekt skiljer sig huvudmotivet för grundandet av Wermlands Gille i Göteborg från motiven till etablerandet av Wermländska Sällskapet i Stockholm. I det senare fallet motiverades grundandet med att värmländska studenter och ämbetsmän i huvudstaden kände ett behov av att bygga vidare på och utveckla den gemenskap som vuxit fram under studieåren inom Värmlands nation i Uppsala; det skulle vara en mötesplats för goda vänner från gemensam hembygd som talade samma språk och hade likartade intressen.
- 78 Bland medlemmarna i "The English Society" återfinns namn som Dickson, Wilson, Seaton, Gibson, Keiller, Barclay och Hammarberg och bland medlemmarna i "Värmländingarne" möter namn som Renström, Wærn, Ekman och Bergman. Barthold Dahlgrens äldre bror, Bengt Erland Dahlgren, tillhörde båda kretsarna. Uppgifterna om de två sällskapen, "The English Society" och "Värmländningarna", är hämtade från en text om Barthold Dahlgrens

äldre bror, Bengt Erland Dahlgren, skriven av pseudonymen Lazarus (= Carl Fredrik Lindahl, 1841–1911) publicerad på webbplatsen Det Gamla Göteborg. Det har inte varit möjligt att finna någon ytterligare information om dessa två sällskap.

79 Simonsen 2001.

80 Det är välkänt att nyinflyttade till en stad ofta finner det svårt att bli integrerade i de existerande sociala nätverken och att det kan ta en eller flera generationer.

81 Åberg 1992. Det har saknats tid och resurser för att i detalj undersöka i vilken utsträckning grundarna av Wermlands Gille var medlemmar i samtliga övriga sällskap i staden.

82 Simonsen 2001.

Professionsbiografen

Anders Jarlert

Professionsbiografen bildar inte en separat genre, utan bidrar till flera. Den är inte identisk med den intellektuella biografen, men kan ofta skrivas som en sådan. Den hålls samman av sitt intresse för den biografieras profession, uppfattad i vid mening, eller som vi säger i dagligt tal: "Vad är han/hon till professionen?". Denna banala fråga avslöjar att professionen inte är en kostym som skiftar allt efter tillfället, utan en del av personen.

Människan är inte sin profession, men kan inte heller skiljas från den, hon är något "till professionen". Denna profession kan bytas ut mot eller kombineras med en annan profession, men är också då en del av personen. Detta är professionsbiografins *Sitz im Leben*. Den fokuserar på vad som på teologiskt språk heter kallelse, och hur den praktiseras i spänningsfältet mellan kompetens, ideal och behov. Ibland dominerar en särskild kallelse med följande uppdrag helt över den formella professionen, som med Raoul Wallenberg, medan den i andra fall intensifierar professionen, som hos Dag Hammar-skjöld.

Professionsbiografins variationer

Professionsbiografen har gamla, djupa och vittförgrenade rötter. De kyrkliga herdaminnena har i Norden de äldsta traditionerna, alltifrån de medeltida prästmötenas parentationer fram till Andreas Rhyzelius *Episcoposcopia sviogothica eller en Swea Göthisk Sticht- och Biskops-Chronika* 1752. Det skulle dröja ytterligare drygt hundra år innan herdaminnesgenren fick en stabil, källkritisk grund. Då hade den fått konkurrens av Johan Fredrik Sackléns *Sveriges läkarehistoria ifrån konung Gustaf den I:s till närvarande tid*, som började komma ut 1822.

Sådana samlingar av kortbiografier tillhör samma biografiska genre som konstnärliga och vetenskapliga samfunds minnesteckningar, men skiljer sig från den större, lärda biografen av det slag som flera av de nationella akademierna givit ut långt efter föremålets död. Samtidigt skiljer sig samlingsbiografierna från minnesteckningar som publicerats strax efter dödsfallet genom det längre avståndet i tiden, som ger större möjlighet till överblick, kritik och inlevelse.

Professionsbiografen kan lätt få hagiografiska drag. Inte bara präster, utan även läkare och politiker, och inte minst

kungliga personer, kan framställas som helgon och martyrer, eller gestaltas som moraliska föredömen långt utöver professionens gränser. Här spelar emblematiken en viktig roll. Den engelska litteraturhistorikern Hermione Lee nämner bland andra fotot av Che Guevara, där han ligger som Mantegnas döde Kristus.¹

I tidigmodern tid kunde kallelsen eller uppgiften göras till professionsbiografins huvudsak redan i titeln, som i Johan Göstaf Hallmans *The Twenne Bröder Och Neriksboer, Som Then Evangeliska Lärnan införde uti Nordlanden, Then Äldre Mest. Oluff Petri Phase, Första Evangeliska Kyrkioherde Öfwer Stockholms Stad, Then Yngre Mest. Lars Petri Hin Gamle, Första Evangeliska Erkiebiskop Uti Upsala Til Lefwerne och Wandel Beskrifne*, 1726. Det hagiografiska draget blir tydligt i rubriken till kapitel 2: "Huru the twenne Bröder Mäster Oluff och Mäster Lars af Kong Christierns hop på Stockholms Stortorg skulle halsuggas, men blefwo dock underligen igenom Guds nåd befriade". I de följande kapitlen skildras hur Mäster Olof förföljdes såväl av "the Påfwiska" som av "Melchior Rings och Knippert Dollings swärmeri". De sammanlagt 35 kapitlen behandlar till stor del de båda brödernas arbete med bibelöversättning, disputationer, författarskap, deras förhållande till kungamakten, och förtecknar noga deras tryckta och otryckta skrifter.

De hagiografiska dragen kan förminska de professionella, antingen genom att överbetona den professionelle individens unicitet eller genom att försöka ge själva professionen legendära drag. Det samma gäller om den motsatta formen, skurkografen, som liksom hagiografen blandar myter och fakta. Här kan skurkaktigheten spilla över på professionen, som då framstår som obehaglig, illegitim eller till och med kriminell, utan att detta görs till föremål för någon kritisk diskussion.

I små litterära kulturer, som de nordiska ländernas, är professionsbiografier ofta unika i den meningen att en person får en enda biografi, eller i angelägna fall en enda biografi per generation, och detta först efter sin död. I till exempel U.S.A. är det helt annorlunda. Där kan en professionell person på bara några år bli föremål för ett antal biografier, därtill före sin död. Detta är också beroende av vad vi kan kalla professionskulturen. Kjell-Åke Modéer visar i en artikel om rättens aktörer i biografier och självbiografier hur juristbiografins ställning är beroende av rättskulturen: i de så kallade *common-law*-länderna, främst Storbritannien och U.S.A., har den alltid haft en stark ställning, medan den i de kontinentaleuropeiska *civil-law*-kulturerna inte fått samma genomslagskraft. Han tar Ruth Bader Ginzburg som exempel. Hon fick sin första biografi redan 1994. Sedan har flera följt, inklusive en som

inte var "auktoriserad" av henne själv. Hon önskade att "den auktoriserade biografen" skulle ges ut först efter att hon lämnat *Supreme Court*. Däremot var hon nöjd med en beundrande biografi som presenterade hennes livsresa på ett närmast journalistiskt sätt.²

Professionsbiografins utveckling och omfattning är alltså beroende av vad vi kan kalla den biografiska kulturens storlek och funktion, men också av professionskulturens attityd till biografigenren. Biografierna får också varierande funktioner om de har drag av unicitet och stilbildande, eller om de närmast utgör inlägg i en pågående diskussion.

Författar- och konstnärsbiografen

Inför professionsbiografier över författare och konstnärer möter strax den viktiga frågan om personen och verket. I litteraturhistorien har perspektiven svängt fram och tillbaka från att snart sagt alla detaljer i texterna skulle förklaras utifrån författarens biografi till nykritikens doktrin att texten måste betraktas helt oberoende av biografen. Johan Svedjedal beskriver det som att "författaren var bara en misstänkt person som trängde sig mellan tolkaren och texten – det var vad hela min litteraturvetenskapliga utbildning hade lärt mig."³ Från att ha frågat sig vad Shakespeare "egentligen" menade med Hamlet sköts författarens biografi programmatiskt i bakgrunden. I stället predikades "analysen av Verket". Man

"gick till Nykritikern för att möta Texten snarare än Författaren". I förlängningen blir strategin "att på olika sätt försöka *överblista* författaren, att se det han eller hon inte riktigt har avsett eller förstått".⁴ Även inom konstvetenskapen har konstnärsbiografen ifrågasatts. Att "konstverk kan studeras och tolkas helt i sin egen rätt, utan biografiska samband, är också sedan länge ett etablerat synsätt inom konstvetenskapen", för att tala med Karin Sidén.⁵

Ur ett professionsbiografiskt perspektiv aktualiseras andra frågeställningar, som författarens/konstnärens plats i kollektivet, den professionella utvecklingen i samspel både med den egna personens utveckling och med omgivningen, samt rent metodiska frågor, eller för att åter citera Sidén: "Inte minst levnadsbeskrivningar till vilka olika kontexter av historiskt och sociologiskt slag ingår i förhållande till verk och biografi, framstår som intressanta".⁶

Författarprofessionen kan ges nya dimensioner genom kanske oväntade vinklingar eller begränsningar, som i den schweiziske litteraturhistorikern Hans Rudolf Vagets *Seelenzauber. Thomas Mann und die Musik*, som på 512 sidor analyserar musikens betydelse för Manns tänkande och författarskap. Den visar sig vara både genomgående och av stor vikt, såväl för författarens liv och debattinlägg som i den skönlitterära handlingen, och visar därmed hur

professionen utformats i samspel med personens intressen.

I musikerbiografier handlar det primärt om den professionella interpretationen. I sin biografi över hovsångaren Erik Saedén skriver Catarina Ericson-Roos om hur han ”lyckades förena olika genrer där han gav allt samma vikt och professionella framförande och där de skilda vokala uttrycksformerna inte verkade störa varandra”⁷ – något som vi kan kalla mångprofessionalitet. Titeln på hennes biografi: *Mästersångaren bakom masken* är intressant, inte minst i förhållande till den vanliga myten om att biografen skulle kunna visa ”människan bakom masken”. Problemet är att baksidan inte behöver vara mer autentisk än framsidan. Människan bakom masken bär också på en mask. Carl-Fredrik Palmstierna skriver i sina minnen: ”Underligt var att granska skådespelarna på nära håll. Man märkte, liksom fallet bildligt talat är med kungliga personer, ej var ansiktet slutade och masken tog vid.”⁸ Ändå tycker jag att Ericson-Roos lyckats väl med att skildra ”mästersångaren bakom masken”, när jag förstår det som det professionella livet innanför de växlande uppgifterna och samspelet med personligheten, inte främst om människan ”som sådan”.

I Henrik Karlssons biografi över *Wilhelm Peterson-Berger. Tondiktare och kritiker* (2013) anger redan titeln en dubbel professionalitet, som visar sig

vara djupt komplicerad. Det framgår att P-B var på en gång antisemit och antinazist. Har detta med professionen att göra? I högsta grad, eftersom han gång på gång formulerade sig antisemitiskt i sina musikrecensioner. Konstaterandet att han samtidigt var antinazist säger något om hans professionella originalitet, men framför allt något väsentligt om dåtidens svenska kultur, där såväl antisemitism som antinazism kunde användas som försvar för ”svenskheten”.

Åtskilliga artistbiografier är närmast krönikor, som har sitt värde i de många detaljupplysningarna, men saknar helhetsperspektivet på professionen. Det oprofessionella skrivsättet drabbar då föremålet, som framstår som mindre profilerat just som professionellt. Idolporträttet med sin sekulariserat hagiografiska prägel är ett tydligt exempel. Men även idolen eller influencern kan skildras problematiserat, när man uppfattar just detta att vara en idol eller en influencer som en profession.

Gunnar Ternhag skriver att författaren måste älska den biograferade personens musik. Denna passion väcker idén om en biografi, driver arbetet, och förmedlas till läsaren. Han konstaterar att först är man ett fan, sedan blir man en forskare. Passionen kan också göra författaren blind och partisk. Beslutet att skriva om en viss musiker kan i förlängningen leda till att musiken behandlas okritiskt, helt enkelt för att författaren

identifierar sig med sin huvudperson.⁹ Eller till att biografen skriver in sig själv i sitt föremål. Alf W. Johansson sammanfattar sin iakttagelse av hur Curt Weibull reducerade drottning Kristinas agerande till det rent rationella som att Weibulls bok om Kristina är ett porträtt av – professor Weibull själv.¹⁰

En annan risk är att beundran för det professionella resultatet – också inom naturvetenskap eller idrott – leder till att personens mörkare sidor förminskas eller, i värsta fall, bortförklaras. I stället för att låta den professionella insatsens glans avteckna sig mot personens mörker eller mera sammansatta sidor, får professionen släta över personen på ett ensidigt och endimensionellt sätt.

Risken kan också vara den motsatta. Karin Sidén talar om sin ambition i biografen om Carl Fredrik Hill att undvika en sentimentalisering av konstnärens livsöde – av det utsatta, oförstådda konstnärsgeniet och tanken att den psykiska sjukdomen var en källa till outsinlig kreativitet, oavslutligt avspeglad i konstnärens sena verk. Hon avslutar sin artikel med att hänvisa till Gunnar Eriksson: ”Ju fler egenskaper vi kan påvisa hos en person desto mer personlig framträder den, trots att varje dess egenskap är av generell karaktär. Det är den rika *kombinationen* som gör individen.”¹¹

Kombinationen av flera professioner utgör en annan komplikation: personen är hela tiden densamme, men stadd

i ständig förändring. Vilken betydelse har den ena professionen haft för den andra? Finns en professionell identitet som är gemensam för de olika, varandra avlösande uppgifterna? Hur påverkade professionsväxlingarna samspelet mellan person och profession? Motsvarande gäller när professionen är densamma i sin närkontext, men utövas i helt olika kringmiljöer, som i Göran Rosenbergs *Rabbi Marcus Ehrenpreis obesvarade kärlek* (2021).

Professionsbiografins problem

Ett problem som professionsbiografen har gemensamt med andra biografier är vad Karl Mannheim kallat generationslokaliseringen. Han talar om gemensamma erfarenheter, ett gemensamt öde, som förenar en generation, medan tillhörigheten till en biologisk generation inte förutsätter någon generationsmedvetenhet.¹² Konceptet kan tillämpas på präster som delat en väckelseerfarenhet, på jurister som tillhört en viss skolbildning, på naturvetare som delat forskningsmiljö kring en uppfinning, eller på sångare som gått hos samma sångpedagog.

Finns det en professionsbiografins kris? Ser vi till det lilla formatet är en sådan kris uppenbar. I dagstidningarnas minnesrunor får vi numera ofta – i stället för den avlidnes professionella insatser och samspelet mellan personlighet och profession – nöja oss med minnen

från golfbanan, kalasen eller turistresorna. I andra minnesrunor möter vi endast familjens version av ett minne, som därigenom ofta effektivt – och affektivt – avskärmats från både professionens och personlighetens problem. De positiva undantagen lyckas i miniatyrform väva samman profession och person, offentligt och familjärt.

Ser vi till det större formatet är det tydligt att professionsbiografin lever och utvecklas, i dialog med de vetenskaps- och kulturområden den behandlar. Såväl i detta större format som i mera banala kortbiografier äger det rum ett samspel eller motspel med den biograf som gör en annan människas liv till en biografisk berättelse.¹³

Den danska historikern Brigitte Pos-sing påminner om att konsten att skriva biografi både är en konst, som kan jämföras med andra konstarter, och ett fackfält, som kräver distans, reflexion, systematik och etisk sans.¹⁴ Varianterna är många. Eva Österberg har lyft fram nätverksbiografin som en särskild variant av kollektivbiografin, motsatsen till tolkande biografi, det vill säga den ackumulerande biografin, eller postmoderna antibiografin, som utgår från att människan inte är helgjuten utan ologisk och inkonsekvent.¹⁵

Oavsett om en biograf väljer nätverksbiografins form, måste föremålets nätverk vara med, eller som Hermione Lee skriver:

Any life that is acted out through a profession, whether that of a judge or a gardener, a conductor or a cook, requires the biographer to grasp the network of forces and the social assumptions which surround that profession at that time and in that place, to look at how attitudes to the subject, and their profession, may have shifted through time, and to work out the relationship between public performance and identity.¹⁶

Det betyder inte att biografins svårigheter försvinner. Jag har själv i mitt arbete med Göteborgs stifts herdaminne 1621–1999 erfarit vad Possing beskriver: ju kortare tid som har gått efter protagonistens död, desto försiktigare bör man gå fram, oavsett vilka den biograferades "hemligheter" är. Har vederbörande där- emot varit död sedan flera generationer, kan biografen bli tydligare. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg, att för professionsbiografin handlar det främst om den biograferades offentliga verksamhet, men så långt möjligt speglad i människan bakom verket.

Professionsbiografin skiljer sig från många andra slags biografier i föremålets förhållande till sina texter. Teori och metod från existentiella biografier över författare eller vetenskapsmän kan inte utan vidare överföras till andra personer. De metodiska problemen är andra när det biograferade föremålets relation till sina texter är annorlunda. Den kan vara

både komplex och reflekterande, men på ett annat sätt än hos den som medvetet skrivit för en större publik.¹⁷

Ingenting kan egentligen förutsättas när man närmar sig en text. Privatbrevet kan vara skrivet i medvetenhet om att fler än adressaten kommer att läsa det, kanske även en officiell censur, trots att det märkts "strängt förtroligt". "Bränn detta brev" anger en än högre grad av förtrolighet, kanske i medvetenhet om att det inte skulle komma att brännas. Omvänt kan den tryckta, publika skriften ges en så personlig form att den närmast kan beskrivas som ett mångfaldigat privatbrev. Så kan textens form få stor betydelse för professionsbiografin, också när professionen inte beskrivs som författare, målare eller tonsättare.

I min utgåva av korrespondensen mellan drottning Victoria och biskop Gottfrid Billing har jag framhållit att litteraturvetarna lärt oss att "också adressaten är medskrivande". Brev utgör aldrig något "objektivt" uttryck för brevskrivarens yttre eller inre ståndpunkt. Detta problem mötte jag i en ovanligt tydlig form när jag undersökte Henric Schartaus och F.G. Hedbergs omvändelseberättelser. Schartaus redogörelser återfinns i självärdsbrev där han berättar något av sin egen historia för olika självärdssökande. Urvalet har betingats av deras frågor, som inte är bevarade i original. Deras erfarenheter har lett till att Schartau sökt lyfta fram sådant

i sin egen biografi som liknar den enskilde konfidentens och skulle kunna vara till vägledning. Det går därför inte att harmonisera olika brev för att söka få fram en sammanhängande biografisk historia. Inget av breven far med historisk osanning, men sanningen nås inte genom att bara addera de olika källorna.¹⁸ Förhållandet påminner om att präster just i sin profession efterlämnat såväl offentliga som privata källor. Autobiografiska inslag kan förekomma såväl i det offentliga som i det privata materialet. Det speciella är att det privata här ibland är professionellt.

Den biograferade kan också vara en inflytelserik tänkare, som inget skrivit. Hermione Lee pekar på "Socrates (who wrote nothing) that 'his life is his work and his work is his life'", citerat från James Conant.¹⁹

Brigitte Possing talar om den biografiska triangeln, det vill säga biograf (subjekt), protagonist (objekt) och publik (läsare).²⁰ I det biografiska arbetet gäller det att, som Michael King understrukit, inte låta det förgångna och dess huvudpersoner bli figurer i ett nostalgiskt skådespel, utan en mångfald av olika referenspunkter, som kan ge nutidens människor en förnimmelse av att de har ett förgånget att orientera sig med, ett förgånget som kan ge mening, legitimitet och fantasi till att skapa framtiden – både inom professionen och bredvid den. Om människor

inte upplever att de har något förgång-
et, utan lever i en sensationsdominerad
kultur, där enbart nutiden gäller, kan det
vara svårare att tro på en framtid. Och
om människor saknar framtidstro och
kunskap om det förgångna, är det min-
dre sannolikt att de kan leva sina liv som
socialt ansvariga medborgare.²¹ Här kan
professionsbiografin med sitt speciella
fokus bidra till att stärka medvetenheten
om professionen som en del av det
förgångna och en länk till framtiden.

Professionsbiografin och professionens variationer och förändringar

De prästerliga herdaminnena avspeglar
tydligt professionens variationer och
förändringar – variationer, som i äld-
re tid kunde vara avsevärda mellan de
olika stifteten, mellan stad och land, och,
inte minst, mellan besuttna kyrkoherdar
och kaplaner på svältgränsen. Föränd-
ringarna över tid gäller inte minst det
självklara: att lantprästerna före 1910 i
de flesta fall också var jordbrukare, el-
ler att det i vidsträckta skogspastorat
även i södra Sverige inte hölls söndaglig
gudstjänst i varje kyrka vintertid. Oloph
Bexell betonar att det inte bara är frå-
ga om stiftshistoria utan kanske än mer
om pastoralhistoria: herdaminnena är
ett hjälpmedel för att förstå hur kyrkan
på den lokala nivån på olika sätt och i
olika tider konkret realiserat sin uppgift
att vara kristen kyrka i helg och vardag.²²

Etnologen Motzi Eklöf har i sin av-
handling *Läkarens ethos. Studier i den
svenska läkarkårens identiteter, intressen
och ideal 1890–1960* (2000) undersökt ut-
formningen av den kollegialt tecknade
bilden av bortgångna läkare och vilka
värderingar, som där träder i förgrunden.
Hon urskiljer idealtyper av ”hedervär-
da läkare”, som Centralgestalten, Den
framstående läkaren, Trotjänaren, och
Flygelmannen. Hon kommer fram till
att ”en fantombild av den ideala läkaren
skulle kunna beskrivas som en plikttro-
gen och yrkesskicklig svensk man med
anor, personlighet, bildning och humor
samt ett kritiskt och objektivt sinne, som
i kollegial anda verkar oegennyttigt för
människlighetens väl och som dör som
han levat”. Begreppet ”helgjuten” an-
vänds ibland för att beskriva en lycko-
sam kombination av medicinsk kom-
petens, humanistisk grundsyn, etiskt
förhållningssätt, kollegialt bemötande
och trygghet i den egna rollen. Hur den
avlidne hanterat sitt eget lidande och sin
förestående död berörs inte sällan.²³

Att skriva livet handlar alltså också
om att skriva döden. Det kan göras for-
melartat, i enlighet med hur en luthersk
prästs dödsbädd borde se ut på 1600-ta-
let, eller som kontrast till läkarens tidi-
gare professionsverksamhet, eller bara
som en parentes, vilket kan säga mer om
författaren än om föremålet. Döden kan
också förstoras och bli utgångspunkten
för en metabiografi, som när Gert Jonke

låter tonsättaren Anton Weberns död inleda och överskugga det biografiska stoffet: "Im September 1945 wurde Dr. Anton Webern vom US-Armee-Koch R.N. Bell erschossen", en händelse som Wilhelm W. Hemecker kallar "die absurden Ende des Komponisten".²⁴ Här kan man visserligen invända att detta har ganska litet att göra med Weberns profession som tonsättare, men händelsen är ändå så anmärkningsvärd att den inte kan uteslutas.

Johan Svedjedal beskriver "det du gör i skrivandet" som "bokstavligen att ta död på en person som du under flera år har försökt leva dig in i". Utan föremålets död blir framställningen inte komplett. "Men samtidigt innebär den ett övergrepp", dödstillfället är "ett tillfälle när glädjen över det effektfulla slutet spjärnar mot ambitionen att återskapa livet".²⁵ Här känner jag igen mig själv: glädjen över att ha funnit en samtida, tendensfri källa till drottning Victorias dödsbädd lät mig nästan som i en deckare reda ut vem som var närvarande när, och därmed avsevärt reducera syftningen av hennes ofta återgivna replik till Axel Munthe: "Come soon". Den handlade, menar jag, inte om ett återseende i evigheten, utan om att han skulle återvända till hennes dödsbädd efter att ha vilat sig en stund.²⁶ Därigenom återskapades i viss mån också livet, som fick mera realistiska proportioner.

Professionsbiografins sammanhang

Anneli Drakman har i en artikel om hur amerikanska fysiker framställt sitt yrke gett exempel på kunskapskomplex som kan tydliggöras genom professionsbiografier: "hur man i en viss historisk kontext förstått individualitet, sambandet mellan individ och grupp, hur man tänker kring att demonstrera hängivenhet, särskilt i sammanhang där religiös hängivenhet på olika sätt skulle uppfattas som problematisk, hur man underordnat sig regler och anpassat sig respektive revolterat", det vill säga "hur fritänkande och öppensinnighet iscensatts i förhållande till kunskapsproduktion". Hon slutar med att konstatera att "hur människor beskriver sin känslomässiga anknytning till det egna arbetet avslöjar mer om dem och om deras sammanhang än vad de själva kanske inser."²⁷

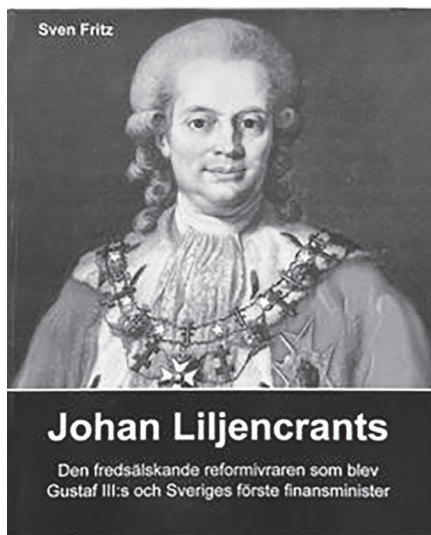
Människans "känslomässiga anknytning till det egna arbetet" är ett viktigt förbindelseled mellan professionen och personen, förutsatt att inte det känslomässiga ges en reducerande eller rent av pejorativ innebörd, som ibland skett. Kanske kunde man i stället tala om människans inre anknytning till sitt arbete. Hur professionen – eller professionerna – förändrar personen tillhör professionsbiografins uppgifter. Att inte bara läsa verket genom människan, utan

också, och kanske främst, läsa människan genom verket, är en utmaning för professionsbiografen, som i sin tur själv kan bli föremål för en sådan läsning. Samtidigt gäller i mötet med de biogra-

fiska objekten alltjämt – här tillämpat med en lätt travestering – den gamle fängelseprästens ord om fångarna: ”De är likadana som du och jag. De har bara gått något längre.”²⁸

Noter

- 1 Lee, Hermione, *Biography. A Very Short Introduction*, Oxford 2009, s. 103; Conant, James, "Philosophy and Biography" i James C. Klagge (ed.), *Wittgenstein. Biography and Philosophy*, Cambridge 2001, s. 107.
- 2 Modér, Kjell Å., "Rättens aktörer i biografier och självbiografier" i Bo Lindberg (red.), *Professionens liv. Om professionsbiografins variationer*, Göteborg 2021, s. 54f.
- 3 Svedjedal, Johan, *Att skriva liv. Från en litterär biografikers praktik*, Stockholm 2018, s. 9.
- 4 Svedjedal 2018, s. 48–50.
- 5 Sidén, Karin, "Att teckna en konstnärs liv och verk. Några reflektioner över konstnärsbiografier som genre" i Lindberg (red.) 2021, s. 25f.
- 6 Sidén 2021, s. 27.
- 7 Ericson-Roos, Catarina, *Mästersångaren bakom masken*, Stockholm 2019, s. 13.
- 8 Se Jarlert, Anders, *Drottning Victoria. Ur ett inre liv. En existentiell biografi*, Stockholm 2012, s. 336f., och vidare Nilsson, Ingemar, "Att skriva biografi: Biografins hermeneutik" i Ronny Ambjörnsson, Per Rinby & Sune Åkerman (red.), *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, Stockholm 1997, s. 209; Palmstierna, Carl-Fredrik, *Bränn dessa brev. Minnen från det ljusa 20-talet, det mörknande 30-talet och de stora katastrofernas år*, Stockholm 1973, s. 83.
- 9 Ternhag, Gunnar, "Skrivna liv i musik – en berättelse" i Lindberg (red.) 2021, s. 18.
- 10 Johansson, Alf W., "Biografien och den svenska historievetenskapen" i Henrik Rosengren & Johan Östling (red.), *Med livet som insats. Biografien som humanistisk genre*, Lund 2007, s. 24.
- 11 Sidén 2021, s. 34.
- 12 Mannheim, Karl, "Das Problem der Generationen" i Karl Mannheim, *Wissenssoziologie. Auswahl aus dem Werk*, Berlin 1964, s. 542.
- 13 Jarlert, Anders, "Professionsbiografien – en inledning" i Lindberg (red.) 2021, s. 7.
- 14 Possing, Brigitte, *Ind i biografien*, København 2015, s. 201.
- 15 Österberg, Eva, "Individen i historien. En (o) möjlighet mellan Sartre och Foucault" i *Det roliga börjar hela tiden. Bokförläggare Kjell Peterson 60 år den 20 december 1996*, Stockholm 1996, s. 326ff.
- 16 Lee 2009, s. 105.
- 17 Jarlert 2012, s. 337.
- 18 Se Jarlert 2012, s. 337 och där anförda källor.
- 19 Lee 2009, s. 19.
- 20 Possing 2015, s. 216.
- 21 Possing 2015, s. 242.
- 22 Bexell, Oloph, "Herdaminnen. Prästbiografiska uppslagsverk under 250 år" i Lindberg (red.) 2021, s. 47.
- 23 Westin, Jan, "Duktig doktor eller nydanande forskare. Om levnadsteckningar och minnesord över läkare" i Lindberg (red.) 2021, s. 77f.
- 24 Hemecker, Wilhelm W., "Anton Weberns Tod. Eine Metabiographie von Gert Jonke" i Bernhard Fetz & Hannes Schweiger (Hrsg.), *Spiegel und Maske. Konstruktionen biographischer Wahrheit*, Wien 2006, s. 160.
- 25 Svedjedal 2018, s. 117.
- 26 Jarlert 2012, s. 332–334.
- 27 Drakman, Anneli, "Självpuffoffrande, sublim eller kul? Hur amerikanska fysiker framställde sitt yrke under 1900-talet och framåt" i Lindberg (red.) 2021, s. 108.
- 28 Norborg, Carl, *Arvet från Schartau. Minnen och tankar*, Göteborg 1951, s. 59.

SVEN FRITZ

Johan Liljencrants. Den fredsälskande reformivraren som blev Gustaf III:s och Sveriges förste finansminister

Stockholm: School of Economics, Stockholm, 2022. 733 sidor. Illustrerad

Det är en gammal bekant Sven Fritz, professor emeritus i ekonomisk historia, återkommer till i sin nya biografi över Johan Liljencrants (Westerman före adlandet 1768). Redan under 1950-talets slut i samband med arbetet med sin doktorsavhandling om 1700-talets finanssystem väcktes Fritz fascination för Liljencrants: Prästsonen som slutade som förste innehavare av finansministerposten och riksråd under Gustav III,

men som dessförinnan varit drivande i några av sin epoks mest genomgripande ekonomiska reformer. Fritz långvariga bekantskap med föremålet för studien gör att han med förtrogenhet kan ta med läsaren in i det sena 1700-talets intrikata politiska och ekonomiska historia. Det är en mycket omfattande biografi; med noter och fjorton exkurser breder den ut sig över drygt sjuhundra sidor. Författaren tycks inte ha missat ett enda möte i kommerskollegium eller i handels- och finansexpeditionen där Liljencrants deltagit.

Liljencrants föddes i Gävle 1730 som sjätte barn, av totalt sju, till Maria Christina Gyllenkrook och Anders Westerman. Modern, född 1691, kom från en släkt där männen var jurister eller präster. Fadern, född redan 1672 i en släkt av präster och järnkrämare, hade som fältpräst deltagit i Karl XII:s ryska fälttåg och tillbringat lång tid som krigsfånge efter nederlaget vid Poltava. Tillsammans med brodern Sven studerade Johan en tid i Uppsala, bland annat historia och ekonomi.

Liljencrants var tidigt inriktad mot handels- och finansfrågor vilket hans ämnesval i Uppsala visar och kanske finns en förklaring bland järnkrämarena i faderns släkt. Redan 1750 lämnade han Uppsala och antogs som auskultant i Kommerskollegium och därifrån gick karriärsbanan tämligen rakt uppåt. En viktig grund för karriären lades under

en Europaresa för kommersiella studier under 1750-talets slut, finansierad av ett statsstipendium. Till detta ska också läggas en god del ärelystnad; Fritz visar hur Liljencrants var inblandad i en rad befordringsstrider. Den till kontinenten begränsade första resan kompletterades några år senare med en resa till Storbritannien och Belgien. Under resorna knöt Liljencrants kontakter och kom till insikter om hur svensk ekonomi och handel skulle kunna utvecklas med inspiration från andra länder, men också om vilka fördelar Sverige hade gentemot sin omvärld. I sin reserapport framförde Liljencrants ett antal förslag vilka skulle återkomma under hela hans karriär: Utvidgad religionsfrihet för invandrare, en svensk valutareform, reglering av järnhanteringen samt slutligen en utveckling av Sveriges handel på Levanten, främst Osmanska riket. Levant-handeln och järnhanteringen kom att gå som spår genom hans gärning men han gavs aldrig möjlighet att genomföra några mer genomgripande förändringar. När det gäller utrikesfödda personers religionsfrihet – av Liljencrants helt kopplad till dessa människors förutsättningar att förbättra den svenska ekonomin – kom uppluckringar att ske under Gustav III:s regeringsperiod i och med toleransediktet 1781 som gav främmande kristna trosbekännare religionsfrihet och Judereglementet 1782 som gav judar tillstånd att bosätta sig i vissa svenska

städer och att verka inom vissa näringar. Störst kraft och starkast faktiskt genomslag kom Liljencrants strävanden att stabilisera den svenska valutan att få. Men det var först efter att den frihetstida parlamentära regimen fallit som han fick politiskt stöd för sina idéer och reformförslag.

En stor utlåning till kronan i samband med rustningar och omfattande lån till manufakturerna hade sedan 1730-talet finansierats genom att Rikssens ständers bank tryckt sedlar. Från 1745 hade Sverige de facto pappersmyntfot, sedlarna var inte inlösningsbara, och rörlig växelkurs mot andra valutor. Detta skapade en volatil monetär situation där penningvärdet, under perioden mätt genom den svenska valutans växelkurs i Amsterdam och Hamburg, periodvis fluktuerade kraftigt. I samtiden sågs den höga växelkursen främst som ett utslag av en negativ handelsbalans. En av Liljencrants styrkor, enligt Fritz, var att han tidigt insåg att problemet snarare låg i att den svenska valutan inte var bunden till någon ädelmetall, förslagsvis silver, och att penningvolymen var avgörande för prisnivåerna. Detta är resonemang som delar grundantaganden med det som inom ekonomiämnet senare kom att benämnas kvantitetsteorin och gjorde Liljencrants till en tidig företrädare för denna i Sverige.

Det fanns i Liljencrants samtid en utbredd samstämmighet om att valuta-

systemet behövde förändras och att en övergång till silvermyntfot var önskvärt. Oenighet rådde dock om hur och när detta skulle genomföras; ett centralt problem var till vilken kurs sedlarna skulle växlas in. Frihetstidens politiska förutsättningar med ett parlamentaristiskt system och skiftande majoriteter skapade, enligt Liljencrants, och även Fritz, svårigheter att genomdriva en reform. I de handelsfinansplaner Liljencrants var med att sammanställa åren före Gustav III:s statsvälkning 1772 gav han tydliga uttryck för att endast en starkare kungamakt skulle kunna råda bot på den utsatta finansiella situationen. Efter statsvälkningen utnämndes han av kungen till den nyinstituerade posten som statssekreterare i handels- och finansexpeditionen och fick därmed omfattande makt över rikets finanser och handel.

På statssekreterarposten kom Liljencrants tämligen omgående att genomdriva en så kallad myntrealisation med övergång till silvermyntfot. Vid sidan av denna lyfter Fritz fram hur han var drivande för kreditväsendets utveckling genom ny konkurs- och exekutionslagstiftning, för tillkomsten av den privatägda banken Diskontkompaniet i Stockholm och att han under ett fåtal år lyckades få den svenska statsbudgeten i balans. Under Liljencrants period kom även Rikens ständers bank att ta avgörande steg mot att utvecklas till en centralbank genom sina lån till diskonterna

och blev på så vis en slags *lender of last resort*. Till detta ska också läggas Liljencrants bitvis lyckade arbete med att skapa en säkrare tillgång för baslivsmedlen spannmål och salt.

Som statssekreterare kom Liljencrants alltmer på kollisionskurs med kungen genom sin uttalade kritik av den allt vidlyftigare, för statens finanser förödande, rustningspolitiken. Till slut, 1786, lyfte kungen upp honom i det under det gustavianska enväldet allt maktlösare riksrådet. Fritz kopplar Liljencrants ogillande av rustning och krig till faderns erfarenheter under Karl XII:s tid; i de källor som lyfts fram är det dock en vilja till en statsbudget i balans som framträder.

Styrkan i Fritz framställning ligger i beskrivningen av arbetet med ovan redovisade reformer och mötet med en ofta gensträvig verklighet i form av politiker och ämbetsmän alltifrån Liljencrants första år i Kommerskollegium till Gustav III:s avpollettering av honom. Ibland kan det dock bli lite väl detaljrikt och många möjligheter till att koppla till mer allmänna frågeställningar missas; bland annat snuddar Fritz vid ett intressant generellt problem rörande relationen mellan politiskt system och möjligheten att genomdriva ekonomiska reformer när Liljencrants agerande i samband med Gustav III:s statsvälkning behandlas – det hade gärna fått utvecklas mer.

Fritz karaktäriserar sin biografi som en verksbiografi; det är Liljencrants som ämbetsman och reformist som porträtteras. Som konsekvens av detta väljer författaren att runda av biografen i samband med Liljencrants avsked från statssekreterarposten och utnämmandet till riksråd, närmare tre decennier före hans död. Orsaken till detta är, enligt Fritz, källäget, "inget källmaterial av privat karaktär föreligger". Som läsare ställer man sig frågan om denna typ av uppdelning mellan person och verk är möjlig, i synnerhet när det gäller 1700-talet då den separation mellan offentligt och privat som karaktäriserar det moderna samhället ej förelåg. Detta särskilt då Fritz återkommande diskuterar tänkbara underliggande drivkrafter hos Liljencrants. Understundom framträder dock bitar bortom vad de offentliga protokollen berättar om denne som kunde ha plockats upp för att fördjupa

bilden. Bland annat omtalas att ett antal av Stockholms grosshandlare gick under beteckningen "Liljencrants tolv apostlar" och i förbifarten nämns att han hade såväl fru som barn. I 1700-talets rika memoarflora figurerar också Liljencrants, vilket noteras av Fritz i inledningen, men dessa källor används främst för att belägga vissa händelser, inte för att fördjupa bilden av Liljencrants. Vid sidan av karriären som hög ämbetsman i staten var Liljencrants verksam som storägare och ledare av Mariebergs fajansfabrik, godsägare med omfattande egendomar runt Stockholm samt byggherre av tämligen stora mått; på såväl Sturehov som Norsborg byggdes eller ombyggdes huvudbyggnaderna under hans period som innehavare. Och som läsare ställer man sig frågan om dessa verksamheter inte hade en koppling till verket Liljencrants.

Cristopher Pihl

JULIA BAIRD

Queen Victoria: Porträtt av kvinnan som regerade över ett imperium

Johanneshov: Textat bokförlag, 2022.
660 sidor. 16 onummerade planschsidor

Drottning Victoria behöver knappast någon närmare introduktion. Född 1819, krönt till drottning över Storbritannien och Irland vid 18 års ålder och avliden 1901 som statsöverhuvud över världens största imperium är hon en av historiens mest välkända gestalter. I den australienfödda journalisten Julia Bairds biografi hävdas emellertid att vi inte "vet så mycket" om Victorias tid som änka 1861–1901. Utifrån den felaktiga premisen har Baird givit sig själv uppgiften att hitta "den riktiga Victoria" bakom myten. I själva verket fastnar biografen dessvärre i den totalt ointressanta frågan

om hur mycket sex den förment puritanska drottningen hade. (För den som till äventyrs intresserar sig för saken kan meddelas att inget avslöjas som inte tidigare var känt: drottning Victoria hade ett aktivt samliv med sin make och där efter åtminstone en nära relation till en man, men i vilken grad det senare förhållandet tog sig fysiska uttryck är även för Baird omöjligt att avgöra.)

Finns det då skäl att alls uppmärksamma den här typen av översatta biografier i ett sammanhang som *Personhistorisk tidskrift*? Kanske ändå. Boken aktualiserar några generella frågor kring översättningar av utländska historiska arbeten och är även intressant då den utges av ett nytt litet förlag som avser att ge ut just biografier. Till detta kan väl läggas att översatta biografier står för en försvarlig portion av den populärhistoriska litteratur som säljs i Sverige.

Biografins engelska original, *Victoria the Queen: an Intimate Biography of the Woman Who Ruled an Empire*, gavs ut 2016 av det amerikanska förlaget Random House. Målgruppen var uppenbarligen läsare som inte avskräcks av ett sidomfång på över sexhundra sidor och som ser en disputerad författare som garant för trovärdighet, men inte vill få läsupplevelsen störd av fotnoter och andra akademiska knastrigheter. Man kan nog utan att vara konspiratorisk anta att PR-avdelningen föreställde sig samma läsekrets som gjort Hilary Mantels his-

toriska romaner till sådana försäljnings-succéer: medelålders kvinnor som vill svepas med i en någorlunda verklig-hetsbaserad men ack så spännande his-torisk berättelse. Av marknadsföringen att döma verkar det svenska bokförlaget Textat ha sett samma köpare framför sig. (Biografin saluförs på hemsidan som "boken för dig som gärna läser om kung-ligheter, politiskt maktspel, kärlek, sorg och lojalitet!", tillsammans med en bild på en kopp te.)

Den här medelålders kvinnliga läsaren är dock, för att låna ett uttryck tillskrivet Victoria själv, *not amused*. Julia Baird är visserligen doktor i historia, men hennes avhandling handlade om australiensisk press på 1970- och 80-talen. Som fram-gångsrik journalist och kolumnist skriver hon nog så flyhänt – det finns inget att klaga på när det gäller drivet i texten – men hon kan i grund och botten ingenting om 1800-talet.

På sina ställen syns det att Baird på typiskt journalistmanér försökt att snabbläsa in området hon skriver om, men resultatet har blivit alltför ytligt. Tydligast är bristen när det gäller det konstitutionella sammanhanget. Bairds försök att ringa in Victoria som politiker faller platt eftersom hon inte redovisar vilka befogenheter en brittisk monark hade. Allt blir därmed till en fråga om de inblandades tyckande – den-och-den blir "ursinnig" eller "hävdar" något; vilken lagstiftning eller praxis veder-

börande lutade sig mot lämnas osagt. (Okunskapen gäller för övrigt även den ekonomisk-historiska kontexten: i Bairds tappning "ansåg" premiärminis-tern Robert Peel att tullar på utländska varor hindrar frihandel.) Först på sidan 473-476 berörs frågan om vad som faktiskt förväntades av Storbritanniens statsöverhuvud.

Mycket problematiskt är också att författaren, i brist på egna kunskaper om Englands sociala och koloniala historia, kommit att ta intryck av 1800-talselitens syn på sin samtid. Bilden av arbetar-klassen förblir trots pliktskyldiga försök att skildra misären mest ett sötsliskt, viktorianskt oljetryck. Det som av his-torikern Mike Davis kallats *Late Victo-rian Holocausts* – de svältkatastrofer som dödade 30-60 miljoner människor i det som senare fick benämningen "tredje världen" – omnämns med fyra (4) ord. Imperialismens baksidor behandlas på sammanlagt fyra sidor med fokus på hur obehaglig kung Leopold II av Belgien var som person.

Biografin har ett vagt feministiskt anslag (i syfte att sälja in sig hos mål-gruppen, får man förmoda). "Victoria brottades med många av de saker som kvinnor gör idag", försäkrar Baird. Hon har också insett att hon måste läsa på om kvinnornas ställning i 1800-talets Storbritannien, och har därmed inte kunnat undgå att skriva om prostitutio-nen. Hon lyckas dock inte alls koppla

ihop tidens oerhört omfattande och destruktiva sexhandel med det Victorias son "Bertie", den blivande Edvard VII, ägnade sig åt. Här faller Baird istället in i ett språkbruk jag inte trodde användes av någon människa född efter år 1930: den charmige Berties sexköp skildras i outsägligt mossiga uttryck såsom "secret fling", "got up to mischief with women" och "peccadilloes". Eftersom Baird inte vet vad som ansågs normalt respektive avvikande i 1800-talets England blir för övrigt de psykologiska bedömningar hon tryfferat sin biografi med helt grundlösa.

Den svenska översättningen har i regel följt originalets stil troget. Texten flyter på och gör att boken trots sitt tegelstensformat upplevs som ganska lättläst. På andra områden har översättaren, tillika förlagschefen, tagit sig större friheter. En smula ovanligt, men värt en stor eloge, är att hon omarbetat originalets onummerade källhänvisningar till numrerade slutnoter. I den engelska versionen saknas alltså helt referenser i löpande text; som läsare får man bläddra fram till noterna i slutet av boken på vinst och förlust. I den svenska översättningen har varje hänvisning lokaliserats och markerats i brödtexten, vilket underlättar mycket för läsaren. Det rör sig om hundratals referenser och redigeringen måste ha varit ett hästjobb. Å andra sidan har originalets utförliga person- och sakindex kortats.

Lika ovanligt, men mindre konstruktivt, är att översättaren inleder boken med att helt framt deklarerat att hon "inte anser" att det finns skäl att fortsätta traditionen att översätta historiska monarkers namn till svenska. Den bekanta renässansmonarken med de sex fruarna heter således inte Henrik utan Henry VIII. Vilhelm Erövraren får dock inte behålla sitt engelska namn "William the Conqueror" utan blir hängande på den svengelska gärdesgården som "William Erövraren". För att vara principen trogen har översättaren dessutom varit tvungen att översätta tillbaka originalets anglifieringar av utländska kungligheter. Filip II av Spanien har alltså förvandlats från "Philip" på engelska till "Felipe" i den svenska översättningen. Den av Shakespeare omsjungna segren vid Agincourt har olyckligtvis fått sig en släng till överlopps och fått namnet "Heinrich V".

För den läsare som vill slå upp kungligheter i befintlig svensk litteratur, eller kanske använda biografien i ett elevarbete, är avsteget från namngivningspraxis långt ifrån hjälpsamt. Och att hela boken fått namnet *Queen Victoria* istället för "Drottning Victoria" är väl ändå att ge engelskan en onödigt framskjuten plats? För den läsare som faktiskt föredrar att läsa på engelska finns ju faktiskt alternativet att läsa originalet.

Queen Victoria är kort sagt inte någon bok för historikern, trots Bairds tydliga

ambition att framställa sitt arbete som vetenskapligt. För den som tycker om historiska romaner med verklighetsbakgrund tål den för all del att läsas. Det kvinnoemancipatoriska perspektivet är vällovligt – nog kan det behövas lite fler populärt hållna biografier av och om kvinnor, med tanke på drivorna av böcker om Hitler, Stalin, Djingis Khan med flera. Frågan är dock om bokmarknaden är så könsuppdelad som förlagen tycks tro. Vill män verkligen bara läsa om nazikoryfärer medan kvinnor bara

vill läsa om drottningar? Om kvinno-biografierna fylls av sådant sentimentalt dravel som Baird bjuder på ("När det nya året ringde in var tre nya brudar gravida. De låg ihopkurade bredvid sina män, med runda magar och ljuva förhoppningar, och tänkte på det kommande året") måste jag tillstå att jag ändå föredrar en till bok om exakt vilken kaliber det var på Hermann Görings favoritpistol.

Hanna Enefalk

INGRID SVENSSON

Klara Johanson Dagbok, första delen
1912–1925

Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia, 2022. 440 sidor.

För den som intresserar sig för kultur- och idédebatten under första hälften av förra seklet har första delen av en fullständigt ovärderlig källa nu publicerats: Klara Johansons dagböcker. Klara Johanson (1875–1948) var litteraturkritiker, översättare, essäist och kvinnohistoriker. Hon var den första kvinna som avlade studentexamen i Halmstad, varefter hon flyttade till Uppsala. Där blev hon aktiv

i studentlivet och skrev spex. 1899 blev hon redaktionssekreterare för Fredrika Bremer-förbundets tidning *Dagny*, men hon arbetade också på *Stockholms dagblad*. Från och med början av 1910-talet var hon författare på heltid.

Johansons dagbok är en rik källa att ösa ur, och det gäller kanske allra mest de debatter, texter och personer hon kommenterar snarare än det hon säger om sitt eget liv. Visst, hon kommenterar vädret och även sina sinnesstämningar och det är intressant. Men än mer intressant är hennes reflektioner över såväl stora författare och konstnärer som noteringarna om dagspolitiska händelser och aktuella kulturdebatter.

Utgivningen av hennes dagböcker är ett storverk. Utgåvan är rikt annoterad – så rikt att man under läsningen kan finna sig lika intresserad av noterna som av själva texten. Att leta fram all denna information måste ha varit tidskrävande.

Personregistret är föredömligt. Det vanliga är att personregister främst är till för att läsaren ska kunna hitta var i en bok någon omnämns. Men här har personregistret också funktionen att man kan slå upp vilken person som avses. Eftersom Johanson i samma stycke kan omnämna både levande personer och romanfigurer med bara för- eller efternamn – och ibland med olika stavning – är det tryggt att kunna slå upp Rosa och få reda på att det är Rosa Mayreder som avses.

Men läsningen kräver viss tanke-spänst, och det utförliga personregistret till trots också en hel del kulturkunskap. Till exempel skriver hon 23 februari 1913:

"Die deutschen Brownings" har Helene Stöcker mycket riktigt benämnt Humboldts i en recensionsrubrik. Komplimang åt Ellen Key!

Brownings syftar på det engelska diktarparet Robert Browning (1812–1889) och Elisabeth Barrett Browning (1806–1861) som 1846 gifte sig i hemlighet och mot Elisabeths fars vilja. Äktenskapet anses ha varit mycket lyckligt. Humboldts syftar på Wilhelm von Humboldt (1767–1835) och hans tredje hustru Carolina Friederica von Dacheröden (1766–1829), vilka levde i ett okonventionellt äktenskap. Helene Stöcker (1869–1943) var en tysk feminist som tidigt drev radikala förslag när det gällde äktenskap och sexualitet. Komplimangen till Ellen Key (1849–1926) torde avse Keys tes att endast äkta kärlek är rimlig grund för äktenskap. På en och en halv rad har vi fått oss till livs en hel historieskrivning om synen på äktenskap hos Klara Johanson och ett par av hennes feministidoler. Men det kräver att vi känner till såväl Brownings som Humboldts, Stöcker och Key. Personregistret och noterna hjälper till men skulle för att nå hela vägen behöva vara lika omfattande som texten. Och det är inte rimligt att begära.

Men stycket slutar inte där. Hon går vidare:

Den uppväxande generationen, som har undgått Brownings, kommer måhända en gång att återupptäcka dem och presentera dem som "die englischen Humboldts". Det kunde roa mig att se, fastän jag naturligtvis helst avstår från att leva så länge.

Här förutsätter Klara Johanson intressant nog att kännedomen om tysk (kultur-)historia kommer att vara större än kännedomen om den anglosaxiska – men också att det kommer att ta lång tid innan Brownings "återupptäcks". Från tidigare forskning vet vi att den engelska litteraturen inte ansågs lika värdefull som den franska under 1800-talet, och här får vi alltså se att föreställningen fortlevde in på 1900-talet.

Klara Johanson noterar också ofta vädret, gärna i lätt lyriska ordalag. Ett exempel från 11 juni 1921:

Strövande efter teet i Humlegården och sen i Lärkstan. Jasminer lyste i den milt molntunga skymningen och doftade svagt, försynt. Jag hajade till för ett par rosenbuskar så fullblommade att redan gräset kring var bestrött av skära blad. Man kan vänta rökelseångor från lindarna i morgon. Rasande fart!

Men på sina promenader är det inte bara vädret hon noterar. En av hennes favoritskulpturer, bronskopian av Storkyr-

kans trästaty S:t Göran och draken på Köpmantorget i Gamla stan, kommenteras också. Bronsstatyn invigdes 1912, således samma år som Johanson började skriva dagbok. Den 7 januari 1913 skriver hon:

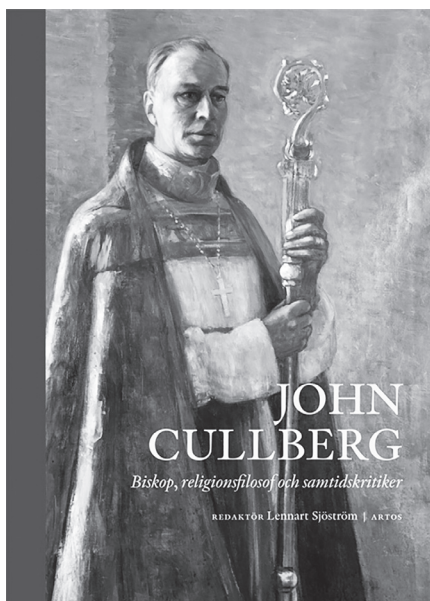
Jag lät gatorna leda mig i sitt roliga virrvarr, och så kom jag oförvarandes på min S:t Görans.

Nu vet jag bestämt: statyer liksom domkyrkor måste stå på en instängd plats, trångt inramade och med obegränsad tillgång till bakgrund. Det finns inget ängsligare och tafattare än dessa saker uppställda på ett öde torg och liksom skydda av omgivningen.

Oavsett om man håller med henne eller inte är det en intressant reflektion.

En dagbok är inte skriven för en okänd läsare, och Klara Johansons dagbok är inget undantag. Det saknas struktur och ordning. En dag kan man – som 11 november 1913 – mötas av en kort naturlyrisk anteckning. Nästa dag handlar anteckningen om att hon känner sig väldigt nöjd med något hon företagit sig. Och 13 november är ämnet äldre litteraturhistorikers problem med den unga generationen. Det är således inget man kan sträckläsa eftersom anteckningarna sällan hänger samman för läsaren. Men dagboken är intressant inte bara för den som är intresserad av Klara Johanson själv utan också för alla som är intresserade av tidens debatt. Och man kan med fördel också läsa enskilda stycken – det finns nästan alltid något tankvärt eller intressant i dem.

Git Claesson Pipping

LENNART SJÖSTRÖM

John Cullberg. Biskop, religionsfilosof
och samtidskritiker

Skellefteå: Artos och Norma bokförlag,
2023. 519 sidor. Illustrerad

En biskopsutnämning var långt in på 1900-talet en begivenhet, som rönt uppmärksamhet inte bara hos trogna kyrkobesökare utan även hos en sekulärt sinnad allmänhet. Namnen på de mer bemärkta av de tolv, från 1942 tretton, stiftscheferna var kända. Deras herdabrev, programförklaringen då de tillträdde sitt ämbete, skärskådades. Så var det då John Cullberg våren 1940 efterträdde Einar Billing som biskop i Väster-

ås, i konkurrens med vännen Manfred Björkquist, som inte långt därefter fick motsvarande befattning i nyinrättade Stockholms stift. Inte minst Cullbergs herdabrev, skrivet i en ödesmättad tid då Finland just avslutat vinterkriget och Danmark och Norge hamnat under tysk ockupation, nagelfors nog. Där fanns en passus om jungfrufödsel som rönt kritik från såväl de bokstavstroende som de kyrkokritiska. Just detta herdabrev fick ett långt liv eftersom profana liberaler som Ingemar Hedenius, Ivar Harrie och Herbert Tingsten däri såg eftergivenhet gentemot nazismen. Till detta knöt lundahistorikern Sverker Oredsson an så sent som på 1990-talet, då han undersökte nazistiska tendenser på akademiskt håll, med särskilt öga på teologerna.

Om denne västeråsbiskops kyrkogärning föreligger en färsk antologi med titeln *John Cullberg. Biskop, religionsfilosof och samtidskritiker* under redaktion av Lennart Sjöström och med ett dussintal bidragsgivare. Före strängnäs-biskopen Jonas Jonson, känd för sina biografier över Nathan Söderblom och Gustaf Aulén, har betrots uppgiften att i flera avsnitt teckna hans levnadsbana, biträdd av teologer som Sven Erik och Birgitta Brodd och den före detta ärkebiskopen Gunnar Weman samt en idéhistoriker som Inga Sanner och statsvetaren, kyrkohistorikern Torbjörn Aronson. Den senare poängterar att Cullberg gjorde

sig känd som flitig samhällsdebattör, där hans livslånga konservativa övertygelse tydligt syntes i hans allmänpolitiska skriftställarskap i fora som *Svensk Tidskrift* och *Svenska Dagbladet*. Detta trots hans ständiga erinran om att stat och kyrka i enlighet med tvåregementsläran borde hållas åtskilda. Kyrkans frihet fick inte rubbas och definitivt inte störas av partipolitiska motsättningar.

Cullberg hade västsvensk bakgrund, son till en schartauanskt sinnad kontraktsprost och blev innan han fyllt sjutton år student vid Göteborgs latinläroverk, det gamla stiftsgymnasiet, beläget inte långt från domkyrka och biskopsgård, som fostrat ett stort antal biskopar, ja även ärkebiskopar. Även akademiskt blev Cullberg framgångsrik med disputation vid såväl filosofisk som teologisk fakultet, först med en studie över religionsfilosofen Samuel Grubbe, därpå med en på tyska avfattad avhandling om Erik Gustaf Geijers personlighetsfilosofi och den jag- och du-relation, som Martin Buber, då tämligen okänd i Sverige, företrädde. Under studieåren vid Göteborgs högskola odlade han kontakter inom den livaktiga unghögern och tog bestående intryck av den stridbare filosofiprofessorn Vitalis Norström, känd för sin uppgörelse med Ellen Key och hennes plädering för livstro som ersättning för konventionell kristendom. Det verkar dock som om Cullberg fann sig bättre tillrätta under sina fortsatta

studier i Uppsala, då han hamnade i kretsen kring ungkyrkorörelsen och studentföreningen Heimdal, där han intog en central position. Liksom sina bröder Harry, som blev rektor för Sigtunaskolan, och den göteborgske kyrkoherden Oscar, som verkade för inrättande av en kyrklig kursgård vid Åh i Bohuslän, avlägsnade sig John från de schartauanska principerna att inte bedriva speciell ungdomsverksamhet och undvika samröre med folkrörelser. Cullberg var långt ifrån världsfrånvärd utan insåg att även idrotten hade en själ. Självt spelade han regelbundet tennis.

Cullberg inlät sig inte på någon akademisk karriär utan kom att efter kyrkoherdetjänst i uppländska Balingsta flytta in i Västerås rymliga biskopsgård med arton rum, tillsammans med sin socialt engagerade fru Eva jämte fem barn. Med hans herdabrev, utgivet i flera omgångar med kompletteringar, följde som nämnts en långvarig kontrovers. Kyrkans ställning skulle principiellt inte påverkas av den politiska regimen, vare sig den var demokratisk eller diktatorisk, deklarerade han. Det var ett oförsiktigt uttalande redan då det fälldes och direkt komprometterande då vid världskrigets slut demokratin i Herbert Tingstens och Alf Ross tappning i förening med de mänskliga fri- och rättigheterna gjorts till overrideologi. Problemet var att kyrkans företrädare ansåg kristendomen utgöra en överordnad särskild sfär

och därför inte tog 1789 års liberala, än mindre socialistiska idéer, till sitt hjärta. Biskopar som J.A. Eklund och Anders Nygren var klara exponenter härför och där avvek inte Cullberg. Däremot står klart att Cullberg kan frikännas från alla nazistiska sympatier. Själv ansåg han anklagelserna groteska, inte minst som han hade goda kontakter med motståndsrörelsen i Tyskland. Han tillhörde här Sigtunagruppen, där även Manfred Björkquist ingick, och som hade kopplingar ända till kretsen kring Carl Friedrich Goerdeler, den före detta borgmästaren i Leipzig som var med att iscensätta attentatet mot Adolf Hitler den 20 juli 1944. Därtill läxade Cullberg upp den öppet hitlervänlige faluprosten Gunnar Ekström, som medverkade i den pronazistiska *Dagsposten*. Efter faderns död trädde sonen och psykiatrikern Johan Cullberg vredgat upp till hans försvar med en raljant artikel i *Svensk teologisk kvartalstidskrift* om det föregivet lättsinniga sätt på vilket Sverker Oredsson läste herdabrev.

Genom Cullbergs konkreta ställningstaganden låter sig hans teologiska åskådning ringas in. Till Moralisk upprustning och Oxfordrörelsen ställde han sig reserverad men följde lojalt med sin hustru till dess högkvarter i schweiziska Caux. Två av sönerna skickades till ett läger i England i rörelsens anda. Till den kristna humanism som Brunnsviksrektorn Alf Ahlberg företrädde var han

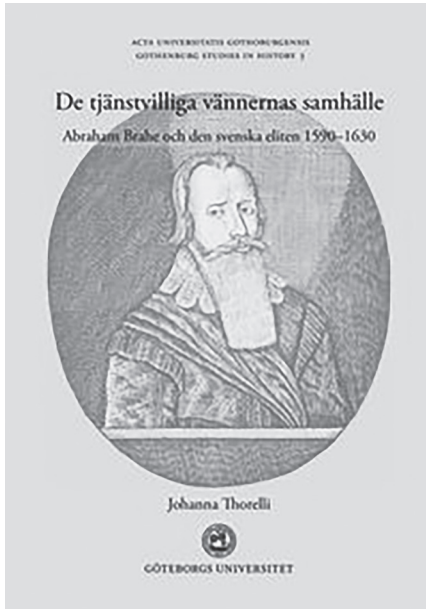
allmänt skeptisk. I debatten om Ingemar Hedenius stridsskrift *Tro och vetande* från 1949 svarade han med artikeln *Ateismen på krigsstigen* i *Svenska Dagbladet* men stod inte i debattens fokus på samma sätt som de i exegetik välskolade biskopskollegorna Anders Nygren och Gustaf Aulén. Då kvinnoprästfrågan aktualiserades ställde sig Cullberg först avvisande men röstade i slutändan ja, då han inte delade den teologiska motive-ring som exempelvis göteborgsbiskopen Bo Giertz och Kyrklig Samling företrädde. John Cullberg var principfast och klar i sin kristna trosåskådning men inte ens i biskopsgården var trosvissheten given. Sonen Johan Cullberg berättar i sitt bidrag till antologin att biskopin-nan, uppvuxen i en mer sekulär miljö, vid en av biskopsgårdens middagstillställningar frankt föreslog att trosfrågan skulle tas upp till allmän diskussion.

Efter biskopstiden flyttade John Cullberg tillbaka till Uppsala, där han levde som änkeman under drygt två decennier och samlade ett antal teologer för regelrätta symposier. Som ett diskussionsforum liksom en retreatplats för meditation fungerade dessutom stiftsgården i Rättvik som Cullberg var initiativtagare till och varmt värnade om. Där kunde han sammanträffa med Alf Ahlberg, då dessa båda filosofiskt skolade prästsöner från Göteborgs stift, men hemmahörande i skilda kristna och politiska läger, tydligen trivdes ihop. Det kan tilläggas

att det fanns annat i Cullbergs liv utöver det religiösa. Så var han exempelvis medlare i Cypernkonflikten. Då han mot slutet av sitt liv hamnat på sjukhem kunde han i TV under gudstjänstid se Björn Borg spela en avgörande Wimbledonmatch, förtäljer sonen. Som synes

är det en helhetsbild som ges av en tongivande biskop under den folkhemsepok då kyrkan utkämpade sin försvarskamp mot alltmer utbredd sekularisering. Oförskräckt stod där John Cullberg i främsta ledet.

Bert Mårald

JOHANNA THORELLI

De tjänstvilliga vännernas samhälle:
Abraham Brahe och den svenska
eliten 1590–1630.

Göteborg: Studies in History, 2023. 352
sidor.

Vad kan levnadsbeskrivningen över en greve som levde runt sekelskiftet 1600 säga om utvecklingen av den svenska statsförvaltningen och samhället? En hel del visar det sig i Johanna Thorellis doktorsavhandling i historia *De tjänstvilliga vännernas samhälle. Abraham Brahe och den svenska eliten 1590–1630*. Att förena de specifika krav som en doktorsavhandling ställer med ett per-

sonhistoriskt anslag har sina utmaningar, men är som denna avhandling visar långt ifrån omöjligt. Thorellis syfte är att visa hur samhället och mellanmännsliga relationer fungerade och förändrades på Abraham Brahes tid med särskilt fokus på den ännu inte särskilt reglerade statsförvaltningen. Som medlem av det svenska rikets yttersta överskikt – det fanns vid denna tid bara tre grevliga ätter i landet – var Abraham en naturlig representant för statsmakten, men hade också många personliga intressen att bevaka och relationer att värda.

Det är alltså egentligen inte Abraham Brahe i sig som är intressant, utan den samhällsklass och den politiska struktur han representerar. Faktum är att Abraham själv var en förhållandevis obemärkt högadelman, jämfört med samtida som Axel Oxenstierna. Likt en vasatidens Hasse Ekman var han ledet mellan sin kände far Per Brahe den äldre och sin minst lika kände son Per Brahe den yngre. Ändå är han ett mycket lämpligt studieobjekt för en undersökning av denna karaktär. Delvis beror det på att han trots allt befann sig i eller mycket nära maktens centrum de dramatiska decennierna runt år 1600, delvis beror det på att hans brevsamling är ovanligt välbevarad och att det genom den går att få en god inblick i hans göranden och låtanden, både i statens, släktens och det egna intressets tjänst. Dessa brev utgör det huvudsakliga källmaterialet på vilket

De tjänstvilliga vännernas samhälle är byggd.

Abraham Brahes liv var händelserikt. Dels levde han under en tid av stora strukturomvandlingar, inte minst organisatoriska, dels upplevde han hertig Karls (Karl IX:s) uppror mot kung Sigismund, en konflikt som inte bara ställde olika fraktioner inom riket mot varandra utan också skar rakt igenom familjer. Slutresultatet blev att vissa högadelsmän avrättades eller flydde ur landet medan andra kunde belönas av den segrande hertigen och ytterligare andra gick en osäker framtid till mötes. Bland Abrahams syskon tvingades till exempel äldste brodern Erik i exil, medan mellanbrodern Magnus var en av hertigens män. Abraham själv hade varit lojal med kung Sigismund men lyckades ändå få hertigens nåd och förtroende, vilket med tiden resulterade i flera betydelsefulla poster: ståthållare över Norrland, lagman i Västmanland och Dalarna, ledamot i den nyinrättade Svea hovrätt samt till sist riksråd. Även på familjeplanet var han framgångsrik. Han gifte sig 1599 med Elsa Gyllenstierna och fick ett stort antal barn. Detta äktenskap var också omgärdat av dramatik som trots att den inte berodde på Abraham eller Elsa själva säger mycket om hur det sociala och politiska livet vid denna tid fungerade.

Utifrån detta liv och de brev som det lämnade efter sig bygger alltså Thorelli sin framställning av det politiska

och sociala spelet i det tidiga 1600-talets Sverige. Efter en inledning där avhandlingens utgångspunkter och den allmänna historiska kontexten presenteras följer sex kapitel som dels skildrar olika stadier i Abrahams liv, dels diskuterar olika aspekter av de resurser, villkor och hänsyn som styrde detta liv. Det första av dessa är relativt allmänt och utgör en sorts mellanting mellan historisk bakgrund och inledande skildring av Abraham Brahes levnad. Här redovisas de grundläggande sociala och ekonomiska faktorerna i den tidens samhälle. Därefter följer kapitlen Abrahams livsbana och handlar först om hans och hans syskons bröllop, sedan i tur och ordning om hans tid som ståthållare; hans kamp med släktingar om arv och familjegods; uppdraget som lagman samt slutligen riksrådsposten. Hela denna historia är uppbyggd kring temat att skillnaden mellan privat och offentligt aldrig var absolut. De egna intressena, omgivningens krav och de kungliga uppdragens förpliktelser inverkade hela tiden på varandra.

Upplägget av dessa kapitel är avhandlingens stora styrka. Framställningen fungerar som en skildring av Abrahams hela vuxna liv och samtidigt som en reflekterande och analytisk genomgång av de sociala spelregler som styrde hans tid. Det här gör att studien inte bara är lätt, utan ofta rent lustfylld att läsa – något som annars inte brukar präglade ens de

bästa doktorsavhandlingar – samtidigt som den också lyckas vara analytisk. Berättelsen om Abrahams och hans omgivnings låtanden interfolieras hela tiden med välgrundade kommentarer om vad dessa händelser och val säger oss om tidens samhälle.

En viktig utgångspunkt är att samhället, särskilt ur juridiskt och administrativt perspektiv, men även privatekonomiskt, var betydligt mindre styrt av fasta regleringar än vad fallet är idag. Regler fanns, men de var förhandlingsbara och kunde alltid utmanas. Såväl myndigheters som privatpersoners makt var därför sämre garanterad och i hög grad beroende av vilken individuell kraft en person kunde ställa bakom sina rättigheter, oavsett om han (eller ibland hon) agerade privat eller i tjänst. Det vi kallar byråkratisering var ännu så länge högst en statlig ambition, långt ifrån en realitet. Därför var också människors agerande och personliga trovärdighet hela tiden viktig. Sådan trovärdighet baserades till viss del på ens ursprung – att vara greve var till exempel en fördelaktig utgångspunkt – men också det anseende man själv byggde upp via just sitt agerande, eller sina kontakter. Därmed blir livets alla aspekter viktiga för att förstå de villkor enligt vilka en person som Abraham Brahe agerade politiskt och professionellt – om det senare uttrycket ens kan användas i en tid där privatliv och ämbetsutövning var så tätt sammankopplade.

Abrahams karriär i kungens tjänst var alltså nära förknippad med hans relationer till såväl släktingar som andra bekanta. Dessa var framför allt en resurs, men kunde också vara en belastning. Det illustreras på flera ställen i avhandlingen, när Abraham valde eller tvingades låta privata hänsyn gå ut över de kungliga plikterna. Allra tydligast framstår dock släktens ibland negativa inverkan i en affär där statens angelägenheter inte stod i centrum. I februari 1595 träffade Abraham Elsa Gyllenstierna, ömsesidigt tycke uppstod och förhandlingar om äktenskap inleddes. Bara några veckor senare ingick dock hans syster Sigrid, som var trolovad med Erik Bielke, bakom ryggen på både Erik och sin egen släkt, äktenskap med Elsas bror Johan Gyllenstierna. Bröllopet, där de förälskade unga tu lurar släkten och utmanar alla konventioner, är som hämtat ur ett romantiskt kostymdrama snarare än ur verkligheten och fick allvarliga konsekvenser för relationerna mellan samtliga tre släkter. Bielkarna var ursinniga på Johan eftersom de ansåg att han idkat brudrov och lurat dem på en viktig äktenskapsallians. Bielke-ilskan drabbade dock också Sigrid, som uppenbarligen inte hade varit oskyldig till bröllopskuppen. Trots att det var uppenbart att båda parterna hade gått bakom ryggen på sina släktingar hamnade även dessa i onåd hos familjen Bielke. Det kollektiva släktansvaret var en självklarhet under

denna tid. Till det kom den motsättning mellan ätterna Gyllenstierna och Brahe som var en ofrånkomlig konsekvens av att den förstnämnda genom Johans tilltag ansågs ha gjort den sistnämnda till edsbrytare gentemot Erik Bielke och skämt ut namnet Brahe inför hela samhället. Ett äktenskap mellan Abraham och Elsa var därför otänkbart tills alla dessa konflikter retts ut. När det väl skett var inbördeskriget mellan Sigismund och Karl på väg att bryta ut, vilket ytterligare sköt upp bröllopet. När både privata och storpolitiska konflikter var lösta kunde Abraham och Elsa äntligen gifta sig 1599.

Thorellis skildring av detta dramatiska händelseförlopp tjänar väl som en illustration av avhandlingens stora förtjänster. Det är i sig en spännande berättelse – liksom flera andra partier av boken – och framställningen är kronologiskt narrativ: Först hände det, då reagerade han så och på det svarade de såhär. Trots det förlorar sig Thorelli aldrig i berättelsen utan påminner hela tiden läsaren om vad alla dessa aktioner, reaktioner och yttranden säger om hur dåtidens samhälle fungerade. *De tjänstvilliga vännernas samhälle* är därför ett imponerande exempel på hur narrativ och analytisk framställning kan förenas. Som universitetslärare får jag lust att sätta den i händerna på varje student i färd med att börja skriva sin första uppsats.

Bakom detta ligger också ett mycket gediget grundarbete. Thorelli är väl påläst och kunnig om tidigare forskning, men det är framför allt arbetet med källorna som imponerar. En stor mängd handskrivna brev från olika avsändare har lästs, var och en med sin egen handstil och stavning. Det är också uppenbart att alla brev inte är bevarade och att allt inte uttrycktes i skrift. Till det kommer att aktörerna ibland var återhållsamma med att tala klarspråk, både av artighet och av försiktighet. Det har därför krävts en hel del jämförande och tankearbete för att reda ut vad som egentligen sades och avsågs i korrespondensen. Thorellis tolkningar är överlag övertygande och i de fall Abraham eller hans brevvänner är alltför oklara är hon också tydlig med att påpeka det.

Det innebär inte att avhandlingen är höjd över all kritik. Språket håller mycket god kvalitet och formalian är överlag noggrann, men av någon anledning saknas ett personindex. Det är inte riktigt acceptabelt i en doktorsavhandling vars fokus är relationerna mellan betydelsefulla aktörer. Detta ursäktas i viss mån av att boken finns tillgänglig i digital form via Göteborgs universitetsbibliotek och att namn därmed lätt går att söka i texten. Alla läsare är dock inte nödvändigtvis medvetna om den möjligheten och för dem kan detta vara en förtretlighet.

Slutsatserna är också en smula bleka, trots att de är välgrundade: släkt och vänner var viktiga i livets alla sammanhang; den personliga auktoriteten betydde ofta mer än det formella ämbetet; skriftligheten var fortfarande dåligt utvecklad och viktiga avtal träffades helst muntligt; det privata och det offentliga gled ofta ihop. Allt detta är centrala faktorer för att förstå hur det samhälle Abraham levde i fungerade och sätter fingret på skillnaden mellan det medeltida och det moderna, men inget är egentligen nytt. Allt har redan visats i tidigare forskning. *De tjänstvilliga vännernas samhälle* blir därför en god illustration av hur sam-

hället fungerade innan och i början av att en stärkt stasadministration förändrade villkoren, men boken väcker inga nya insikter.

Detta drar dock inte ned det sammanlagda intrycket i någon betydande grad. Det förtjänar att upprepas att Johanna Thorelli har åstadkommit ett välkommet bidrag till historievetenskapen och den personhistoriska forskningen. Hennes förmåga att förena en pedagogisk och medryckande framställning med analytisk skärpa kommer förhoppningsvis att utgöra en förebild och få många efterföljare.

Henrik Ågren

ANNVI GARDBERG &
MATIAS KAIHOVIRTA

Brandtal för världsrevolution. Allan
Wallenius och hans röda resor

Helsingfors: Svenska folkskolans vänner,
2022. 353 sidor.

Det är nog få som känner igen namnet Allan Wallenius och ännu färre som kan placera in honom i ett historiskt sammanhang. Hans liv 1890–1942 inrymmer dock dramatiska händelser både i vår närhet och nere på kontinenten samt i såväl Sovjetunionen som i USA.

Redan i biografins titel fångar författarna in nycklarna till Wallenius liv: Den finlandssvenske politiske agitatorn och författaren, verksam på flera håll för världsrevolutionen. Han var en person med stark profil som fick framskjutna positioner, utan att tillhöra den allra

högsta kommunistiska kadern under första hälften av 1900-talet.

Allan Wallenius har tidigare uppmärksammats av författare och forskare, främst från finlandssvenskt håll. Författarna – journalist respektive historieforskare – anger att de främst kunnat bidra med nya uppgifter om huvudpersonens år i exilen. Den sträckte sig från det röda nederlaget 1918 till hans död och innefattar såväl hemlig verksamhet för världskommunismen, författarskap, verksamhet i Stockholm, arbete som lärare i Moskva för den internationella Leninskolan där kommunistiska ledare från olika länder fostrades samt som offer för den tilltagande terrorn i Stalins Sovjet.

Innan det tragiska inbördeskriget – eller snarare revolutionen – i Finland 1918 hann Wallenius växa upp i en relativt anspråklös finlandssvensk medelklassfamilj, studera samt utbilda sig till

bibliotekarie i USA. Dessutom lyckades han bli engagerad socialist med anlag för såväl poesi som politisk journalistik. Efter nederlaget flydde flera tusen finländare på den röda sidan till den nyblivna Sovjetstaten (fortfarande dock benämnd Ryssland). De soldater och civila som etablerade sig där kom att få en stark ställning i Sovjetryska Karelen.

Allan Wallenius flydde också, men på egna vägar. Genom sin ställning kom han att verka i Sverige, Schweiz och USA för världsrevolutionen anförd av Lenins och senare Stalins bolsjevik. Wallenius blev en rätttrogen kommunist, ständigt försvarande Lenin och den kommunistiska Internationalen, Komintern. Vänskaper bröts i och med den kommunistiska rörelsens många inre stridigheter. Flera rikssvenska vänner tog avstånd från honom som en följd av de svenska kommunisternas många brytningar. Familjeliv och äktenskap led också av uppgiften som "världsrevolutionär". Brodern Paul hade stupat på den vita sidan under kriget, men trots de skilda vägvalen hade bröderna in i det sista bevarat sin tillgivenhet för varandra.

Åren 1919–1921 tjänstgjorde Wallenius i Stockholm. Officiellt var uppgiften att arbeta för politiska flyktingar från Finland. I själva verket var hans arbete ett led i försöken att bygga upp de kommunistiska krafterna i Finland inför en ny revolution. Även planer på en skan-

dinavisk upprorsrörelse i norr togs fram dessa år.

Att en finlandssvensk som Wallenius verkade som representant för Komintern i USA 1925–1930 kanske låter överraskande. Men Komintern var ett världsparti med många nationaliteter. Att just finländarna var den största etniska gruppen i det amerikanska kommunistpartiet spelade säkert också in.

Efter USA-åren var Wallenius verksam som lärare vid Leninskolan i Moskva. Under 1930-talet ökade repressionen i Stalins rike med uteslutningar, förvisningar, fängläger och avrättningar. Författarna beskriver hur Wallenius förlorar sitt arbete, utesluts ur kommunistpartiet och sedan 1938 döms till fem år i fängelse. Domen var påtagligt mild, tio år i läger betydde ofta omedelbar avrättning. Material som dottern Kaisa på 1990-talet fick från KGB – under den tid arkiven var tillgängliga – anger att han avled 1942 av hjärtstillestånd. Dödsorsaken användes dock ofta för människor som avrättades i fängelser eller läger.

Allan Wallenius var bara en av miljoner offer för systemet. Som aktiv internationell kommunist kan han sägas ha varit både offer och förövre. Han stred in i det sista för den kommunistiska tro som också blev hans baneman. Hans öde liknar många andras, det följer talesättet "revolutionen äter sina barn". Men egentligen är det mer träffande att tala

om att revolutionen äter både sina egna och andras barn. Och de senare var oerhört många fler.

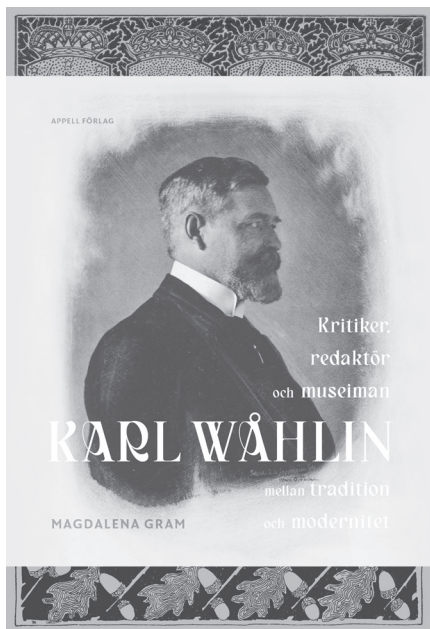
Den gängse bilden av Stalins utrensningar är partifolk som ställs inför hatiska åklagare och som döms utifrån orimliga bevis. Fångar som försmäktar i fängelser tills de erkänner oerhörda brott. Så var det dock inte för en stor del av offren. Många ställdes aldrig inför domstol, anklagades inte för något som de hade gjort och deras öden hemlighölls.

Forskningen om Stalins tid har först de senaste 15–20 åren fått en klarare bild av de så kallade etniska operationerna. Med det menas att olika folkgrupper i det väldiga Sovjetunionen klassades som fiender till partiet och staten. Målet för repressionen var folk som levde i gräns-

områden med besläktade folk på andra sidan. På så sätt kom polacker (111 000), tyskar (100 000), letter, kineser, iranier, greker, rumäner – och finländare att avrättas. Det Karelen där många röda flyktingar hade bosatt sig var särskilt utsatt. Här avrättades 7 000 – 8 000 med finskt ursprung. De ansågs vara lierade med Finland, beredda att förråda Sovjetunionen. Den etniska terrorn krävde inte ens – uppdiktade – bevis för en persons skuld. Härkomsten/rasen blev som i det nazistiska Tykland skäl till avrättning.

Författarna har skrivit en läsvärd bok som innehåller både nya forskningsrön och inkännande beskrivningar av ett levnadsöde som bara ligger ett par generationer bort.

Torbjörn Nilsson

MAGDALENA GRAM

Karl Wählin. Kritiker, redaktör och museiman mellan tradition och modernitet

Stockholm: Appell förlag, 2023. 414 sidor. Illustrerad.

Konsthistorikern Magdalena Gram har vid sidan av en framgångsrik och omväxlande yrkeskarriär - som bland annat förde henne till posten som biträdande riksbibliotekarie - flitigt forskat och publicerat sig. I doktorsavhandlingen 1994 behandlades bokkonstnären Akke Kumlien och hon har sedan dess producerat en rad

böcker och tidskriftsartiklar, ofta med personhistorisk vinkel. Bland de personer hon sysslat med kan nämnas Ellen Key, Viktor Rydberg och prins Eugen. 2019 utkom hennes vackra lilla bok om konstnären Hildur Hult (1872–1904) och den följdes så 2023 av den här anmälda omfångsrika och betydande monografin om Hildur Hults make, konsthistorikern och tidskriftsredaktören Karl Wählin (1861–1937).

I den mån Karl Wählin's namn ännu i våra dagar nämns handlar det nog oftast om det faktum att han 1892 grundade kulturtidskriften *Ord och Bild*, som han också redigerade i inte mindre än 45 år, fram till sin död. I själva verket var Karl Wählin något av en nyckelperson i svenskt kulturliv under decennierna kring sekelskiftet 1900, även om han ofta delvis verkade lite i bakgrunden av mer framträdande och fortfarande mer ihågkomna namn. Som ett mått på Wählin's position i samtidens kulturliv kan man se det faktum att han tillsammans med bland andra Albert Engström och Gustaf Fröding fanns bland gästerna vid Verner von Heidenstams ryktbara bröllop på Blå Jungfrun 1896.

Några ord om släktsammanhanget. Släkten Wählin (efter Vårdnäs i Östergötland) var under ett par århundraden en ganska typisk präst- och lärdomssläkt med förankring först i Linköpings, sedan i Lunds stift. Karl Wählin's farfar Lars Peter Wählin (1772–1834) var prost i

Norrvidinge och dennes son Carl Ludvig Wählin (1819–1894), det vill säga Karl Wählin far, var en på sin tid lika fruktad som legendarisk rektor för Malmö högre allmänna läroverk, på vars 1879 nyuppförda huvudbyggnad han lät anslå devisen ”Herrens fruktan är vishetens begynnelse”. Karl Wählin kom att slå in på en mycket annorlunda väg än sina prästerliga förfäder, dock utan att markera något demonstrativt avståndstagande från sitt släktarv, men som bokens undertitel så riktigt signalerar befann sig Wählin förvisso i mer än ett avseende just ”mellan tradition och modernitet”.

Karl Wählin föddes 1861 och var äldst av åtta syskon. Bland syskonen märks brodern Theodor (1864–1948), domkyrkoarkitekt i Lund, som lämnat omfattande arkitektoniska avtryck i framför allt Lund och övriga Skåne, bedrev en omfattande verksamhet inom området kyrkorestaureringar och 2011 blev föremål för en ”yrkesbiografi” av Hans Pontert.

I ett välskrivet förord placerar Magdalena Gram in Karl Wählin i hans samtid och även sin egen bok i ett större sammanhang. Hon nämner ett par andra viktiga biografier över svenska kritiker som utkommit de senaste åren, nämligen Monica Lauritzens om Karl Warburg (2018) och Per I. Gedins om August Brunius (2022) och deklarerar att hon själv med denna bok vill ”[...] kasta nytt ljus över Karl Wählin

personlighet, livsgärning och värdegrund. Boken kan kallas en intellektuell biografi där individen ingår i ett större, idémässigt sammanhang”. Vi får också veta att ytterligare en bok är planerad, om *Ord och Bild* under Wählin tid som redaktör. Som den enskilt viktigaste otryckta källan för sin bok anger Magdalena Gram Wählin många brev till sin mor Anna Wählin, född Meijer (1835–1932), som levde i Malmö ända till dess att Karl Wählin själv fyllt 70 år.

Boken inleds med fyra kapitel som skildrar Wählin väg från det fromma föräldrahemmet i Malmö till en central position i Stockholms rika kultur- och umgängesliv. Det drag av idealism Wählin bar med sig genom livet spårar Gram bland annat till de intryck han tidigt tog av Viktor Rydbergs diktning. Studierna vid Lunds universitet omfattade teoretisk filosofi, litteraturhistoria och estetik. 1884 gick flytten till Stockholm och en tjänst vid P.A. Norstedt & Söners litterära avdelning. Wählin blev medarbetare i *Ny svensk tidskrift* och i *Sydsvenska Dagbladet* medverkade han med ”Bref från Stockholm”. Umgängeskretsen ökades snabbt, bland annat via flera av huvudstadens litterära salonger och hans inval i Sällskapet Idun. Som många andra män i hans ställning vid denna tid avvaktade han med äktenskap och eget familjeliv, men så småningom mötte han konstnären Hildur Hult som kom att bli hans stora kärlek. Karl och Hildur

gifte sig 1902 och samma år föddes sonen Staffan. Familjelyckan växlade dock brutalt över i tragedi då Hildur efter endast två års äktenskap avled i en svår lunginflammation, och Karl blev änklings son. År 1918 gifte han om sig med Anna Lamberg (1877–1949).

Efter den inledande levnadsskildringen övergår Gram till vad som är bokens huvuddel, nämligen ett antal kapitel i vilka olika sidor av Karl Wählin's verksamhet skildras och diskuteras tematiskt; man skulle också kunna säga Karl Wählin's olika roller. Jag återger rubrikerna för dessa kapitel, då de väl illustrerar livsverket: "Museiman", "Kritiker, redaktör och författare", "Litteraturkritik", "Litteraturens tjänare", "Konstuppfattning" och "Bokslut".

Vad gäller gärningen som museiman utsågs Wählin 1890 till amanuens i Nationalmuseums konstavdelning och kom sedan att vara verksam inom museet fram till pensioneringen 1930 (med visst avbrott för tjänstledighet). Under den senare fasen av sin tjänstgöring ägnade han sig främst åt museets bibliotek.

Karl Wählin var en man med många järn i elden och som Magdalena Gram framhåller flöt hans mångåriga yrkesliv vid Nationalmuseum, hans likaledes mångåriga redaktörskap för *Ord och Bild* samt hans breda övriga kulturella verksamhet i övrigt i rätt hög grad in i varandra, vilket han själv var medveten om och kunde kommentera i samband

med vilka brev han skrev på vilket brevpapper. I perioder led Wählin av utmattningssymptom.

Beträffande Karl Wählin's författarskap publicerade han förutom otaliga artiklar i dagstidningar och tidskrifter ett par större konstnärsmonografier, nämligen om respektive Carl Wahlbom (1901) och Ernst Josephson (1911–1912). Han kunde själv ibland benämna sig "konstskriftställare", även om han också skrev bland annat litteraturkritik.

Wählin var under många år en litteraturens och konstens tjänare i vid mening och han gav av sin tid och sina krafter i många olika sammanhang inom dessa verksamhetsfält. Inte minst betydde han en hel del som en av de ursprungliga ledamöterna i Samfundet De Nio från dess grundande 1913, men han hade också förtroendeuppdrag i bland annat Sveriges författareförening och Sveriges allmänna konstförening.

Det till omfånget klart mest omfattande av de tematiska kapitlen är det om Wählin's konstuppfattning. Kapitlet, som spänner över drygt 150 sidor, bildar nästan en bok i boken. Här diskuteras först ingående Wählin's syn på konstforskning, konstkritik, konstabildning och konstundervisning, vidare hans uppfattning om konsthistoriens olika perioder och riktningar och hans bedömning av en lång rad enskilda konstnärskap.

Bokens i allt gedigna utförande och vackra yttre måste nämnas. Eva Wilsson

har svarat för den grafiska formgivningen och omslaget är en blinkning till *Ord och Bilds* klassiska mångåriga utseende i lejongult. Utanpå detta har placerats ett inte helt täckande skyddsomslag med Henry B. Goodwins porträttfoto av Karl Wählin. Boken är generöst illustrerad på ett i allt väsentligt utmärkt sätt. En av få kritiska anmärkningar är att ett antal av illustrationerna återges i minimal storlek, som inte gör dem rättvisa och gör dem svåra att tillgodogöra sig. Det ska dock sägas att detta gäller en totalt sett mindre andel av bokens stora bildmaterial.

Alla de avslutande redovisande delarna är mycket väl utförda. Här finner man tio sidors noter, en käll- och litteraturförteckning på sexton sidor, en värdefull förteckning över Wählin's egna

skrifter på inte mindre än nitton sidor, en förteckning över bildkällor på sex sidor och slutligen ett personregister på elva sidor.

Magdalena Grams bok om Karl Wählin har ett mycket rikt innehåll. Inte minst finner man många personhistoriskt intressanta inslag som här bara kunnat antydast. Åtskilliga är de namn som aktualiseras och passerar i de skiftande sammanhang i vilka Wählin verkade. Sammanfattningsvis har Karl Wählin's person och livsverk genom denna sakkunniga, genomarbetade och fint inkännande "intellektuella biografi" fått en fullödig dokumentation och genomlysning av bestående värde, därtill i en estetiskt tilltalande form, just så som det anstår esteten Karl Wählin.

Johannes Rudberg

ELLINOR SKAGEGÅRD

Quelqu'une. Berättelsen om Märta Lindqvists otroliga liv

Stockholm: Bokförlaget Polaris, 2023.
316 sidor.

Kvinnliga journalistpionjärer har alltmer dragits fram ur glömskan. Bland dem som ägnats biografier återfinns Ester Blenda Nordström, Alma Braathen, Barbro Alving och Else Kleen. Kvinnorna trädde in på tidningsscenen åren före första världskriget, då Elin Wägner, själv hemmahörande i gruppen, gav ut romanen *Pennskaftet*, med en skildring

av en emanciperad journalistkvinna, som var involverad i rösträttskampen. Nyligen har Anette Kullenberg, som själv skrivit en biografi över sin äldre kollega Marianne Höök, fått historisk status genom Anna Hedenmos biografi. Söker vi oss utanför huvudstaden finner vi bland kvinnopionjärerna namn som Hedvig Thorburn och Ingrid Segerstedt Wiberg. Mer bortglömd är Märta Lindqvist, den kända signaturen *Quelqu'une*. Den skadan är nu reparerad genom boken *Quelqu'une. Berättelsen om Märta Lindqvists otroliga liv* av Ellinor Skagegård, en författare som också porträtterat Fanny Mendelssohn, möjligen musikaliskt nästan i paritet med sin berömde bror Felix.

Märta Lindqvist växte upp på nedre Östermalm och i grannskapet låg Sofi Almquists samskola där hon tillbringade 12 år fram till sin studentexamen 1907. Där bedrevs modern pedagogik i Ellen Keys och Anna Whitlocks anda. Där var engelskan främsta främmande språk, vilket kom att få betydelse för Märta Lindqvists betydande insats som översättare av anglosachsisk litteratur. Hemmet, där fadern var musikpedagog och modern folkskollärare, hade en kristen prägel med söndagsskola och regelbundna kyrkobesök. Strax efter sin studentexamen deltog Märta i ett stort kristet ungdomsmöte i Huskvarna, där hon upplevde sin första förälskelse. Dock blev det, trots varma känslor, genom den

raljanta och ironiska ton hon anslog ingen fortsättning på relationen. Det var ett mönster som skulle återkomma och som hon beklagade i de dagböcker, som är en huvudkälla i Skagegårds framställning.

Märta Lindqvist hade en kort lärarsejour i Nyköping och fortsatte med viss undervisning för att finansiera studier. Hon blev uppsalastudent, läste språk som latin och engelska, tog en fil. mag. examen och genomgick provår. Hennes yttre företrädan drog till sig det andra könets intresse, något som hon i hög grad bejakade med flirter, där hon förförde eller lät sig förföras. Relationerna resulterade inte i något stadigvarande förhållande, än mindre äktenskap. Beskrivningen av intimiteterna, om än utan detaljer, kan bli tröttande för läsaren. Själv såg hon sig genom sina många förbindelser utestängd från äktenskap eller, som hon uttryckte det i dagboken: "Någon hustru kommer jag aldrig att bli ty jag har redan varit det – jag har tagit ut kapitalet i förtid och nu har jag inte ränta att vänta." Hon blev hemmaboende hos föräldrarna större delen av sitt liv, bortsett från uppsalaåren. För läraryrket kände hon måttlig entusiasm och tveklade inte då hon erbjöds bli journalist på *Svenska Dagbladet*, där hon kom att förbli yrkeskarriären ut. Där fanns förstås en del redaktionella friktioner och Skagegård lyfter fram den konkurrens som existerade de kvinnliga medarbe-

tarna emellan. Så såg Märta Lindqvist med misstänksamhet på den tio år yngre Ven Nyberg. De konkurrerade inte bara om uppdragen utan även om de manliga kollegornas uppmärksamhet.

Då mediet var nytt utmärkte sig Märta Lindqvist som ledande filmrecensent, så skarp i kritiken att branschen sökte mota bort henne. Hon recenserade en film som *Anderssonskans Kalle*, skildrande den buspojskromantik som hörde Södermalm till och som Erik Asklunds böcker om hans alter ego Manne förmedlar. Där fanns även *Carolina Rediviva*, kretsande kring Uppsalas studentliv, som hon själv upplevt. Därtill bevakade hon begivenheter som Göteborgsutställningen 1923, den samtida invigningen av Ragnar Östbergs stadshus i Stockholm och fem år senare Gunnar Asplunds stadsbibliotek, i båda fallen med anslående arkitektur.

Också spektakulära utlandsresor fick plats i det intensiva programmet. Atlantångaren S/S Drottningholm tog henne 1924 på elva dagar från Göteborg till New York. Manhattan tilltalade inte den kritiska svenska journalisten, som beskrev det som "helvetets förgård, fy katten en sådan stad". Även fångelset Sing-Sing beskrivs som helvetet på jorden. Inte heller blev hon tilltalad av Los Angeles megastad och Hollywoods filmvärld. Under Victor Sjöströms värdskaap fick hon dock under tre timmar umgås med Charlie Chaplin. Några år

senare ställdes resan till det brittiska mandatområdet Palestina. Liksom Selma Lagerlöfs Jerusalemvandrande fann hon den heliga staden fränstötande men blev upplyft av dagarna vid Genesarets sjö med Kapernaum och Nasaret, platser hon lärt känna i söndagsskolan. Båda reportageresorna resulterade i böcker, *Hos filmstjärnor i USA* och *Palestinska dagar*.

Quelqu'une besökte Selma Lagerlöf och Erik Axel Karlfeldt i deras diktarhus i Värmland respektive Dalarna. För *Svenska Dagbladets* söndagsbilaga tecknade hon vördnadsvärda personporträtt i hemmiljö. Det gällde skulptören Carl Eldh vid Brunnsviken, konstintendenten Bengt E. Nyström, matematiklärare och kristen lyriker på Södermalm, föreståndaren för Zornmuseet i Mora Gerda Boëthius, pedagogen och författaren Jeanna Oterdahl i Örgryteavillan i Göteborg, Elsa Beskow på Ekliden i Djursholm, Viktor Rydbergs forna hem, och Elin Wägnér i småländska Lilla Björka samt den okonventionelle kyrkoherden Adolf Kloo i Västra Tunhem. Efter en slags "omvändelse", daterad till sommaren 1926, tog religionen avgjort större plats i hennes journalistik. Hon drogs till höga prelater som Nathan Söderblom, som hon närmast dyrkade. Hon bevistade ett jubileum på Sigtunastiftelsen och fick bestående kontakt med Manfred Björkquist. Hon var på plats, då Birkas Ansgarskapell på Björkö

invigdes och uppsökte det svenska "teologcolleget", Fjellstedtska skolan i Uppsala. Hon korresponderade med Eivind Berggrav, biskop i nordnorska Tromsö, och inledde en långvarig brevväxling med Torsten Bohlin, småningom biskop i Härnösand. Då hon under nazitiden begav sig till Tyskland belyste hon hur svenska kyrkomän förhöll sig till den diktatoriska regimen. Besviket konstaterade hon hur ärkebiskop Erling Eidem betett sig vankelmodigt undfallande, medan den i Berlin stationerade prästen Birger Forell visat civilkurage. Efter hennes död 1939 kom hennes kristna journalistik att presenteras posthumt.

Delvis till följd av en fallolycka på Stockholms central kom Märta Lindqvist liv att avslutas redan vid 51 års ålder. Genom fokuseringen på dagböcker och brev kretsar Skagegårds bok mycket kring hennes privata liv, och säger mindre om hennes journalistik. Boken är präglad av föremålets självutlämnande dagböcker och personliga brev. Däremot får kontextualiseringen ringa plats. Det medför att bilden av henne inte blir fullödlig; hon kopplas inte riktigt till sin samtid. Dock finns det en klar inlevelse i hennes personliga liv. Trots framgång i yrkeslivet och uppenbar social och verbal kompetens vilar ett sorgset stråk över Märta Lindqvists liv. Därom är författaren fullt medveten och belyser väl dessa känslostämningar.

Bert Mårald

Svensk biografiutgivning 2023

Lars M Andersson & Bo G. Hall

Nedan följer den traditionella redovisningen av under föregående år utgivna levnadsteckningar över för eftervärlden mer eller mindre berömda svenskar. Liksom tidigare är den resultatet av efterforskningar via olika förlags hemsidor, genomgångar av ett antal kultursidor och snabbbläsning. Inte heller i år ingår självbiografier eller – med enstaka undantag – texter om levande personer. Bevakningen av Bok & Biblioteksmässan i Göteborg har denna gång fått ske på avstånd med hjälp av dess program. Som vanligt handlar det om ett axplock, totalt ett femtiotal arbeten. Fullständighet är ogörligt att uppnå. Därtill är utgivningen för omfattande och för splittrad. Biografierna redovisas uppdelade på följande kategorier: Kungligheter; Politiker & diplomater; Kulturpersonligheter, inkluderande konstnärer, författare, kritiker, skådespelare, musiker & artister, gallerister, mecenater och journalister; Vetenskapare och museifolk samt Övriga.

Kungligheter

Med tanke på att den regerande monarken firat femtio år på tronen kunde man förväntat sig en störtflod av böcker om

Carl XVI Gustaf, i synnerhet som jubileer och biografiutgivning numera går hand i hand. Så har det inte blivit. Hovexperten Roger Lundgrens *Kungen 50 år på tronen: en biografi* (The Book Affair) är ett av få nytillskott till levnadsteckningarna över den svenske monark som suttit längst på tronen. Hans drottning, Silvia, har också förärats en biografi, *Yrke: drottning: Makten och möjligheterna* (Norstedts förlag), skriven av journalisten och författaren Ingrid Thörnqvist. Även Carl XVI Gustafs farfar, Gustaf VI Adolf, har biograferats. Fokus i Frederick Whitlings *Kulturkungen Gustaf VI Adolf från A till Ö* (Appell förlag) är, som titeln antyder, monarkens betydelse som arkeolog och konstsamlare. Medlemmar av kungahuset har också skrivit biografier. Prinsessan Christina, Fru Magnuson har, tillsammans med Carl Otto Werkelid, konterfejrat Oscar I:s gemål, Joseфина i *Joséphine. Avlägsen i tid men nära mig* (Bonnier Fakta).

Det har även kommit andra drottningbiografier. Historikern Eva Helen Ulvros har i Historiska Medias ambitiösa biografisatsning skrivit *Hedvig Eleonora och hennes tid* och statsvetaren Jan-Gunnar Rosenblad & litteraturve-

taren Gundel Söderholm har tagit sig an två drottningar och en adelsdam gift med en riksföreståndare i *Kvinnorna, makten, religionen: myterna kring drottning Margareta, Kristina Gyllenstierna, drottning Kristina* (Carlsson bokförlag).

En riksföreståndare och en nationsbyggare har också biograferats. Militärhistorikern Lars Ericson Wolke ställer och besvarar frågan *Vem var Sten Sture den yngre?* (Historiska Media) och författaren Tomas Blom beskriver *Gustav Vasas väg till tronen* (Historiska Media).

Politiker & diplomater

I politiken har det, som bekant, blåst kraftiga högervindar de senaste åren. Det syns dock inte i biografiutgivning – där dominerar socialdemokraterna. För att illustrera trenden har en biografi över Anna Lind, ursprungligen utgiven 2022 men publicerad i storpocket 2023, tagits med. Kanske handlar det om att det socialdemokratiska maktinnehavet nu uppfattas som historia, möjligen är det ett utslag av nostalgi eller kanske ett försök att mobilisera det förflutna i dagspolitiken. Det senare är fallet med journalisten och författaren Henrik Arnstads *Den förbannade optimisten Ernst Wigforss* (Historiska Media). Tidigare pressekreteraren (S), journalisten och författaren Eva Franchells *En människa kan mördas men inte idéer: en biografi över Anna Lindb* (Albert Bonniers förlag 2022) handlar

däremot främst om människan bakom politiken. Nationalekonomen Claes Berg tecknar i *Gunnar Myrdal – ett liv med många dilemman* (Dialogos förlag) ett porträtt i helfigur av ämneskollegan men visar också att många av de dilemman Myrdal tog sig an är lika aktuella idag: sprickorna i det svenska välfärds-samhället, rasismen i USA och framväxten av auktoritära regimer. Statsvetaren och diplomaten Mats Bergquist analyserar *Östen Undén, Tage Erlander och det kalla kriget* (Santérus förlag) och visar att statsministerns inflytande på utrikespolitiken var större och utrikesministerns mindre än vad tidigare antagits. Även Metalls mångåriga förbundsordförande Göran Johnsson har fått sin livsgärning skildrad. *Att möta framtiden: en bok om Göran Johnsson* (Bokförlaget Atlas), skriven av journalisten och författaren Harald Gatu, behandlar bland annat Johnssons syn på förhållandet mellan industri- och välfärdsutveckling.

Det är dock inte bara socialdemokratiska politiker som biograferats utan också en kvinnlig liberal pionjär, Kerstin Hesselgren, och en djupt konservativ grå eminens, Arvid Fredborg. Den senare, som efter att ha varit drivande vid Bollhusmötet i Uppsala 1939 och gjort sig önskad i Nazityskland med boken *Bakom Stålvallen* (1943), blev inflytelserik politisk (företags)konsult och nätverksbyggare med ett kontaktnät omfattande alla världens store. Han skildras

av sonen Lars i *Jag måste ha varit olidlig. Arvid Fredborg, krigskorrespondent, författare och rådgivare* (Ekerlids förlag). Man kan givetvis diskutera huruvida Fredborg bör kategoriseras som politiker i snäv mening. Han var förvisso högerman, riksdagskandidat 1944 och rådgivare till bland andra Yngve Holmberg men framförallt verkade han, utanför det politiska rampluset, i organisationer som Centre Européen de Documentation et d'Information, Mont Pèlerin Society, Institut d'Études Politiques och International Freedom Academy för att ena och samordna de olika nationella konservativa och kristdemokratiska politiska partier och organisationer som skapades i kalla krigets Europa och för en socialt konservativ men ekonomiskt (ny)liberal politik.

Kerstin Hesselgren var en av de fem kvinnor som först tog plats i riksdagen och den första i dess första kammare, Sveriges första kvinnliga bostadsinspektör, skolköksinspektör och yrkesinspektör och dessutom en framstående internationell politiker, aktiv i Nationernas förbund, International Labour Organization och International Council of Women. Hennes liv och verksamhet skildras av partibrodern, tidigare riksdagsmannen Anders Johnson, i *Kerstin Hesselgren: hälsovårdsapostel och riksdagspionjär* (Förlaget Näringslivshistoria).

Fyra svenska diplomater har också fått sina liv och karriärer tecknade, tre

världsberömda och en idag mindre känd. Berömdheterna är Dag Hammarskjöld, Staffan de Mistura och Raoul Wallenberg. Hammarskjöld skärskådas av ännu en diplomat, Staffan Carlsson, i *Helgon och maktspelare. Dag Hammarskjöld som politiker* (Albert Bonniers förlag), där fokus ligger på den resultatinriktade maktspelaren, och i *Dag Hammarskjöld: ett liv* av författaren Ann-Charlotte Ekensten (Vilja Förlag), med tydligare koncentration på personen. de Mistura behandlas i Erik Ohlssons *Armbrystning med ondskan: Staffan de Mistura: Ett liv med krig och konfliktlösning* (Ordfront förlag först utgiven 2022, pocketutgåva 2023). Boken om de Mistura, som haft några av världens svåraste medlaruppdrag, är en intervjubok och således ett mellanting mellan biografi och självbiografi. *Raoul Wallenberg: liv och legend - Sverige, Ungern, USA* (Carlsson bokförlag), skriven av lundahistorikern Ulf Zander, handlar, liksom flera tidigare arbeten om Sveriges sannolikt mest kände diplomat, om både mannen och myten. Det är på en och samma gång en studie av Wallenberg och hans insatser i Budapest för att rädda judar undan Förintelsen, hans försvinnande och hur det hanterades i Sverige såväl under som efter kalla kriget, och en analys av Wallenbergs "verkningshistoria". Zander redovisar ingående hur bilden av honom sett ut och förändrats sedan 1945, hans plats i Förintelsens minneskultur liksom i den

svenska utrikespolitikens historia samt hur han gestaltats i film- och teveproduktioner och på operascenen. Den fjärde, och idag föga kände, toppdiplomaten är Gustaf af Wetterstedt, Karl XIV Johans högra hand. Hans erfarenheter av Frankrike åren efter revolutionen skildras av författaren Anna-Lena Berg i *Grand Tour: en svensk students möte med franska revolutionen* (Santérus förlag).

Kulturpersonligheter

Life & letters-traditionen må anses förlagd av somliga inom akademien (författarens död, döda vita män etc.) men livsloppsskildringar lämpar sig väl för just analyser av författare och konstnärer, deras verksamhet och verk, och är därför populära bland levnadstecknare och uppenbarligen också bland läsarna. Huvuddelen av arbetena behandlar, föga förvånande, författar- och konstnärskap från det moderna genombrottet och framåt, modernismens genier, om man så vill. Det finns dock undantag. Bosse Yman skildrar 1700-talskyrkomålaren Erik Nilsson Wallin från Nilsvallen vid Sveg i *Kyrkomålaren från Härjedalen: Erik Wallin* (Heria förlag). Artonhundrataalsmålaren Carl Fredrik Hill är mer känd postumt än i sin samtid och numera möjligen också mer för sin "sjukdomskonst" än sitt landskapsmåleri. Det senare vill konstnären Maria Hall råda bot på med *Carl Fredrik Hill: jag följer dina spår* (Alvinus+Orfeus Publish-

ing). Hall har rest i Hills landskap och letat upp de platser där han ställde upp sitt staffli. Bland konstnärsbiografierna återfinns också årets Augustprisvinnare i den facklitterära klassen, Per Svenssons Zorn. *Ett liv och en tid* (Albert Bonniers förlag). Undertiteln signalerar vad det handlar om – det är verkligen en skildring av både konstnären och den tid och de miljöer i vilka han verkade. Zorn framstår tydligt som en man av sin tid och sin(a) plats(er). Just platsligheten känns igen från en av Svenssons tidigare biografier, *Malmö: världens svenskaste stad: en oauktoriserad biografi* (2011), en av få stadsbiografier.

Två arbeten ägnas exulanter som från fyrtioalet och framåt på olika sätt berikat det svenska konstlivet. Konsthistorikern och kritikern Thomas Millroth skildrar den belgiske poeten och konstnären Olivier Herdies, en av den informella konstens förgrundsgestalter i Sverige, i *Olivier Herdies. Pionjär och mentor* (Carlsson bokförlag) och museologen (Nationalmuseum) Eva-Lena Bergström behandlar i *Utan konst kan jag inte leva: om Agnes Widlund och konstsalongen Samlaren* (Appell förlag) den i Ungern födda och från Paris inflyttade galleristen som med sin konstsalong utmanade den svenska konstscenen med experimentella konstprojekt under mer än tre decennier, 1943–1977.

En tredje person som också lämnade avgörande bidrag till det svenska konst-

livets utveckling är Karl Wählin, idag kanske mest känd som konstkritiker i dagspressen och som skaparen av *Ord och Bild*. Hans gärning skildras av konsthistorikern Magdalena Gram i *Karl Wählin: kritiker, redaktör och museiman mellan tradition och modernitet* (Appell förlag). Boken recenseras i föreliggande häfte av Johannes Rudberg.

Bidrog till och påverkade kulturlivet gjorde också byggmästaren och kulturmecenaten *Olle Engkvist: folkhemmets storbyggmästare* (Carlsson bokförlag), mannen som uppförde Per Albin-husen i Ålsten, smalhusen i Hjorthagen och stjärnhusen i Gröndal men också Bonnierhuset, Skatteskrapan, Amerikanska ambassaden, Italienska kulturinstitutet, Göteborgs konserthus, Göteborgs rådhus tillbyggnad och stora delar av Karolinska sjukhuset. Det är förvisso en "rags-to-riches"-berättelse Henrik Poppius skrivit men också en skildring av hur Sverige och dess huvudstad utvecklades till ett välfärdssamhälle med byggandet som motor liksom en redogörelse för byggbranschens utveckling och förändring.

Två kvinnliga formgivare och, visar det sig, odlare, har också biograferats under året, skaparen av Svenskt Tenn, Estrid Ericson, porträtterad av journalisten och författaren Hedvig Hedqvist i *Estrid Ericson en biografi* (Norstedts förlag) och *Gunila Axén: illustratör, textilformgivare, kläddesigner, företagare, professor,*

odlare (Carlsson bokförlag) konterfejd av en annan författare och journalist, Jelena Zetterström. En framstående filmare har också bestått en levnads-teckning; filmkritikern och journalisten Mårten Blomkvist har tagit sig an Roy Andersson och hans värld i *Sånger från folkhemmet* (Albert Bonniers förlag).

Ett verk som inte är någon regelrätt biografi och som också blandar konstformer – fotografi och poesi – får bilda övergång till genomgången av författarbiografierna. Litteraturvetaren, Södergranexperten och marknadschefen på Svenska litteratursällskapet i Finland, Agneta Rahikainen, och journalisten och fotokännaren Eira Sillanpää har i *Världen är min: dikter och fotografier* (Schildts & Söderströms) parat ihop de bästa av Edith Södergrans fotografier, sannolikt okända för de flesta, med hennes välkända dikter och på så sätt kastat nytt ljus över författarens liv och gärning och samtidigt gjort en originell tolkning av "life & letters". Den som vill se fler av Södergrans bilder (180 stycken) och veta mer om henne som fotograf och person kan ta del av *En annan Edith* (Norstedts förlag) av författaren Nina Ulmaja. Läsare som föredrar en Södergranbiografi inriktad på författarskapet kan med fördel läsa Rahikainens *Edith Södergran. Stjärnfångerskan* (Schildts & Söderströms), resultatet av trettio års arbete med författarskapet. Skälet till denna anhopning av arbeten är givet-

vis ett jubileum, hundraårsminnet av Södergrans död.

I övrigt är det, som antyddes ovan, med levnadsteckningarna över författare som med konstnärsbiografierna – de handlar i allt väsentligt om konstnärskap som utvecklats under 1900-talet. Även här finns dock undantag, som historikern Annika Sandéns *Jag, en olycklig spåman*. Lasse Lucidor (Natur & Kultur). Sandén är en av få professionella vetenskapare som också odlar ett framgångsrikt kommersiellt författarskap utan att göra avkall på den vetenskapliga kvaliteten. Hon har dock en bit kvar till den obestridda mästaren på området, litteratursociologen och författaren Johan Svedjedal, som efter magistrala arbeten om Carl Jonas Love Almquist, Birger Sjöberg, den radikala tidskriften och bokförlaget Spektrum och människorna runt dem, Karin Boye och en underbar liten bok om biografien som genre och biografiskrivnade, *Att skriva liv. Från en litterär biografikers praktik* (2018), nu på samma självklara, lärda och eleganta sätt tagit sig an en av de klassiska svenska arbetarförfattarna, *Min egen elds kurir. Harry Martinsons författarliv* (Albert Bonniers förlag). Därmed återvänder han till ett område, den svenska arbetarlitteraturen, som han tidigare kartlagt och analyserat tillsammans med Lars Furuland.

Journalisten och författaren Jesper Högström, som tidigare skrivit romaner

och arbeten om fotboll men också författarbiografier (över Hjalmar Söderberg & Tora Dahl), har gett ut *Minnet och rädslan. En biografi över Gunnar Ekelöf* (Natur & Kultur) och Lo Dagerman har skrivit en bok om sina berömda föräldrar *Himlen nära. En bok om Stig Dagerman och Anita Björk* (Norstedts förlag). Detta att barn skriver om sina mer eller mindre kända föräldrar är, som bekant, inte ovanligt. Möjligen är det dock vanligare att det görs under beteckningen ”roman” även om det i allt väsentligt rör sig om en kombination av självbiografi och biografi. Författaren Linn Ullman framhåller i sin bok om föräldrarna Liv Ullman och Ingemar Bergman, *De oroliga* (2015), att det är nödvändigt att fiktionalisera just när man ska skildra människor som stått en nära. Ett annat grepp är att ge ut föräldrarnas brev. Det har agrarhistorikern Janken Myrdal gjort. I *De hemliga breven* (Albert Bonniers förlag) har han sammanställt ett urval tidigare opublicerade brev mellan pappan, Jan Myrdal, och dennes föräldrar Gunnar och Alva Myrdal och också kommenterat korrespondensen i en efterskrift. Ytterligare ett sätt att närma sig anfäder används av konstnären, kuratorn, författaren och konstvetaren Andreas Gedin i hans fascinerande bok om den undanglidande farfadern, Georg Israel, *Lycklig den som kan glömma. Ett liv i 1900-talets Europa* (Historiska Media). Gedin använder ”munkmetoden” (sådana som

tillagas i flottyt, inte sådana med tonsur); genom att beskriva de olika sammanhang och miljöer farfadern rörde sig i liksom personer i hans närhet ger han denne konturer på samma sätt som hålet i en munk framträder sedan själva munken tillretts. Det är genreöverskridande och fascinerande.

Som bekant gillar journalister att intervjua andra journalister. Uppenbarligen tycker de också om att skriva om personer inom det egna skräet. År 2017 fick Fatima Bremmer rentav Augustpriset i den facklitterära klassen för *Ett jävla solsken: en biografi om Ester Blenda Nordström* (Bokförlaget Forum). Boken kom i år i storpocket. Journalisten och programledaren Anna Hedenmo har också gått på djupet med en kollega i *Solitär: en biografi om Annette Kullenberg* (Mondial) och det har även kulturlisten och författaren Ellinor Skagegård, som tagit sig an företrädaren på *Svenska Dagbladet*, Märta "Quelqu'une" Lindqvist, som under en period var tidningens enda kvinnliga anställda. Biografin, med titeln *Quelqu'une: berättelsen om Märta Lindqvists otroliga liv* (Bokförlaget Polaris), anmäls i föreliggande häfte av Bert Mårald. Det är emellertid inte bara journalister som skriver om tidningsmän, det gör även historiker och arkivarier. Bo Hammarlund är bådadera. Han analyserar i *Den underbara revolutionen - August Blanche och ståndssamhällets Fall* (Dialogos för-

lag) hur Blanche i alla sina roller, som tidningsman, författare, politiker, och folktribun, envetet och målmedvetet verkade för en representationsreform och gör därigenom samtidigt en rundmålning av det svenska samhällets förändring under perioden.

Det har också kommit biografier över kompositörer och underhållare. Ingela Hofsten ger i *Swing it Kai! Kai Gullmar, en av sin tids största schlagermakare* (Romanus & Selling) ett porträtt av schlagerkompositören, som ursprungligen hette Gurli Bergström, och tecknar samtidigt en svensk populärkulturhistoria från tjuo- till sjuttioal. Den som kanske gjort mest på senare år för att folkbilda om svensk populärkultur, journalisten, poddaren och författaren Kalle Lind, har efter sina böcker om Karl Gerhard, Hans Alfredson och Hasse & Tage nu gett sig i kast med *Galenskaparna och After Shave: ogräset i den svenska underhållningsrabatten* (Bokförlaget Forum) tillsammans med GAS-fantasten Henrik Jutbring.

Vetenskapare & museifolk

Precis som journalister gärna skriver om kollegor behandlar vetenskapare med förkärlek folk inom den egna professionen. Det finns en utmärkt och dessutom estetiskt tilltalande serie, "Lärda i Sverige", som ges ut i samarbete mellan Kungl. Vitterhetsakademien och Bokförlaget Langenskiöld. Sedan starten

2017 har sju böcker, en per år, getts ut. I föregångaren, Vitterhetsakademiens serie "Svenska lärde", utkom 17 volymer under åren 1994–2013. Årets volym är skriven av religionshistorikern Göran Larsson och behandlar en annan företrädare för disciplinen, *Geo Widengren och hans tid*. Boken ger en utmärkt bild inte bara av föremålet för biografin utan också av ämnets och akademins utveckling i relation till samhällsförändringen. Widengren var en stridbar forskare, en giftig polemiker. Stridbarheten delar han med en av sina samtida, religionsfilosofen och biskopen John Cullberg. Om honom finns nu en slags biografi i form av en antologi, *John Cullberg. Biskop, religionsfilosof och samtidskritiker* (Artos Norma bokförlag) med bidrag av framstående teologer och kyrkohistoriker. Cullbergbiografin skärskådas i föreliggande häfte av Bert Mårald. En tredje icke konflikträdd akademiker var fysikern, nobelpristagaren Hannes Alfvén, som under 1960-talet övergav sin tro på kärnkraften och blev en av dess skarpaste och ihärdigaste vedersakare. När han år 1980 avsåg sig ledamotskapet i Ingenjörsvetenskapsakademien innebar det en brytning med det tekniksverige han själv bidragit till att forma. Teknikhistorikern och f. d. riksmarskalken Svante Lindqvist analyserar i *Tidens retorik – Bilden av Hannes Alfvén* (Carlsson bokförlag) vetenskapsmannen och kärnkraftsmotståndaren mot bak-

grund av synen på teknik och vetenskap i 1900-talets Sverige.

Övrigt

I kategorin "övrigt" finns en frisör och två nazismsympatiserande upptäcktsresande. För det första den person som länge var världens mest kände svensk, upptäcktsresanden, akademiledamoten, den makalöst produktive författaren, demokratimotståndaren och Tysklands- och Hitlervurmaren, Sven Hedin eller Hun Svedin, som han kallades i en av de skrifter som drev med hans devota förhållande till det kejsarliga Tyskland och Vilhelm II. Augustpristagaren, psykiatern Nils Uddenberg försöker i *Drömmaren. En bok om Sven Hedin* (Natur & Kultur) att ge en bild av upptäcktsresanden och den tid han levde i. Den andre forskningsresanden med bruna böjelser är Hermann Görings svåger, greven på Rockelstads slott, författaren och äventyraren Eric von Rosen. Han skildras av socialantropologen Christer Lindberg i *Eric von Rosen: i en förgången värld* (Bokförlaget Stolpe). Frisören är Björn Axén. Han porträtteras i modejournalistens Susanna Strömquist volym med den fyndiga titeln *Björn Axén haute coiffure* (Bokförlaget Max Ström), en klassisk framgångssaga i kaffebordsformat.

Biografiutbudet år 2023 är alltså stort och varierat. Genren tycks leva i högönsklig välmåga. I en tid där envar är sitt eget varumärke, det skrivs och spök-

skrivs en oherrans massa självbiografier och skönlitteraturen fylls av "autofiktion" är det lite förvånande men givetvis glädjande. Det finns uppenbarligen fortfarande många som är intresserade av

andra än sig själva och människor som vill läsa annat än de egna statusuppdateringarna i sociala medier. Det får man vara tacksam för.

Medverkande i detta häfte

Lars M Andersson (f. 1961) är universitetslektor i historia i Uppsala. Han har huvudsakligen forskat om antisemitism. Åren 2002–2006 var han redaktör för *Historisk tidskrift*. Han har också, tillsammans med Ulf Zander, varit redaktör för skriftserien *Lagerbringbiblioteket* och medlem av redaktionsrådet för *Opuscula Historica Upsalien-sia*. Han ingår i redaktionsråden för *Historisk tidskrift* och *Nordisk judaistik – Scandi-navian Jewish Studies*, är redaktör för skriftserien *Uppsala Jewish Studies* tillsammans med Cecilia Wassén och sedan 2022 redaktör för *Personhistorisk tidskrift*.

Git Claesson Pipping (f. 1961) är fil. dr i litteraturvetenskap och docent i genusvetenskap. Hon var förbundsdirektör för Sveriges universitetslärarförbund, SULF, åren 2006–2022. Hennes forskning behandlar huvudsakligen kvinnliga författare och kritiker, deras författarskap och mottagande. Hon har bland annat skrivit om Sophie Adlersparre, Jane Austin, Victoria Benedictsson, Selma Lagerlöf och Helena Westermarck. Hon är ordförande i DELS, De litterära sällskapen i Sverige, och styrelseledamot i Personhistoriska samfundet.

Hanna Enefalk (f. 1977) är docent och universitetslektor vid Karlstads universitet. Hennes forskning behandlar främst 1800-talets kulturhistoria i Skandinavien. Hon har bland annat studerat nationalism, dryckeskultur och genushistoria men också publicerat arbeten om kyrkornas historia och om 1800-talets skillingtryck. Enefalk är sedan 2022 svensk redaktör för *Scandinavian Journal of History* och var dessförinnan redaktör för *Personhistorisk tidskrift*.

Bo G. Hall (f. 1938) är fil. dr i historia och före detta kommerseråd. Han disputerade 2010 på avhandlingen *Perspektiv på patron*, en biografi över brukspatronen Christian Lundeberg, svensk statsminister i samband med unionsupplösningen 1905. Han anmäler nyutkommen litteratur i bland annat *Historisk Tidskrift* och *Personhistorisk Tidskrift*. Hall har varit redaktör för ett antal skrifter om Gästrike-Hälsinge nations i Uppsala historia och var tidigare ordförande i DELS.

Anders Jarlert (f. 1952) är professor em. i kyrkohistoria i Lund. Han forskar dels i institutionshistoria, dels i fromhets- och spiritualitetshistoria. Människorna i den kristna kyrkans historia är centrala i hans forskning. Tvärvetenskapliga intressen är "Law and Religion", teologi och skönlitteratur och musik och historia. Som föreståndare för Lunds Universitets Kyrkohistoriska Arkiv ansvarar han för frågelistorna till Svenska kyrkans församlingar för att mäta förändringar i kyrkolivet. Åren 2001–2022 var Jarlert redaktör för *Kyrkohistorisk årsskrift* (KÅ). Sedan 2000 ingår han i redaktionen för *Kirchliche Zeitgeschichte*.

Charlie Karlsson (f. 1945) är professor emeritus i nationalekonomi vid Internationella Handelshögskolan i Jönköping och i industriell ekonomi vid Blekinge Tekniska Högskola. Hans forskning rör främst infrastrukturfrågor, urban ekonomi, sambanden mellan teknisk förändring och ekonomisk utveckling, entreprenörskap och småföretagande samt regional ekonomisk utveckling.

Magnus Lundberg (f. 1972) är professor i kyrko- och missionsstudier vid Teologiska institutionen, Uppsala universitet. Många av hans publikationer behandlar latinamerikansk kyrko- och missionshistoria och kristna nya religiösa rörelser. Han har nyligen inlett ett större forskningsprojekt om nederländsk kolonial mission i Karibien och är sedan 2017 redaktör för skriftserien Uppsala Studies in Church History.

Bert Mårald (f. 1938) är fil. dr i historia. Han disputerade 1974 vid Göteborgs universitet på avhandlingen *Den svenska freds- och neutralitetsrörelsens uppkomst* och var universitetslektor vid Luleå Tekniska Universitet 1980–2003. På senare tid har hans forskning varit inriktad på utbildningshistoria. Han utkom senast med *Läroverken in memoriam. En studie av kulturmiljö, pedagogik och politik under 100 år* (2023). Mårald är en regelbunden medarbetare i *Personhistorisk tidskrift*.

Torbjörn Nilsson (f. 1954) är professor emeritus i historia, tidigare professor vid Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola, där han var verksam i mer än tjugo år. Hans forskning har främst behandlat konservativa elitors förhållande till modernisering, där han studerat såväl ämbetsmän som högern/moderata samlingspartiet, unionsupplösningen 1905 samt demokratins drivkrafter. Nilsson har skrivit ett stort antal arbeten, såväl vetenskapliga som populärvetenskapliga, liksom läroböcker. Han ingår i *Personhistorisk tidskrifts* redaktionsråd.

Christopher Pihl (f. 1982) är lektor och docent i historia vid Södertörns högskola. Han har främst intresserat sig för frågor i skärningspunkten mellan ekonomisk historia, socialhistoria och politisk historia under tidigmodern tid. Doktorsavhandlingen, *Arbete: skillnadsskapande och försörjning i 1500-talets Sverige* (2012) handlade om könsarbetsdelning, försörjningsmöjligheter och en växande statsmakt i svenskt 1500-tal. För närvarande bedriver Pihl forskning inom två områden, dels tidiga banker, dels folkliga uppfattningar om pengar och monetära förändringar.

Johannes Rudberg (f. 1964) är chef för Vitterhetsakademiens bibliotek, Riksantikvarieämbetet. Han har medverkat med recensioner och översikter i bland annat *Biblioteksbladet*, *Historisk tidskrift*, *Släkthistoriskt forum* och *Vitterhetsakademiens årsbok* samt författat ett par biografier i *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon*. Åren 2007–2019 tillhörde han Personhistoriska samfundets styrelse och var 2017–2019 samfundets vice ordförande.

Henrik Ågren (f. 1968) är professor i historia vid Uppsala universitet. Hans specialitet är tidigmodern svensk kultur- och socialhistoria. Han har bland annat forskat och skrivit om olikheternas kultur i Sverige under tidigmodern tid, synen på inhemska helgon i svensk historieskrivning under 1600- och 1700-talen, tidsmedvetande i det tidigmoderna samhället, kopplingen mellan offentlig namngivning och lokal identitet samt om revolutioner i ett globalhistoriskt perspektiv.

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

2024:I

Personhistorisk tidskrift utges av Personhistoriska samfundet, en ideell förening som har till ändamål att väcka och underhålla intresset för personhistorisk och biografisk forskning. Tidskriften grundades år 1879 och vänder sig till alla som är intresserade av personhistoria. *PHT* publicerar vetenskaplig forskning och bevakar nyutgiven litteratur inom området. Den utkommer med två nummer per år.

ISBN 0031-5699